

СУЧАСНІСТЬ

С. Гординський: З ліричного зшитка — І. Качуровський: Імператриці — Х. Р. Хіменес: Поезії — Б. Рубчак: Уваги до засобів народної поезії — О. Кравченко: Шевченкіана німецькою мовою — Ю. Соловій: Під крило нової долі — В. Міяковський: Книга про Кирило-Методіївське Братство — о. І. Гриньох: Ісповідник — Ю. Луцький: Ще до проблеми двох батьківщин — В. П. Стахів: Замість виборів — одностайне голосування — Критика і бібліографія — Нотатки — Лист до редакції

3 (27)

БЕРЕЗЕНЬ 1963

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

3 (27)

БЕРЕЗЕНЬ 1963

РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ

МІЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Р е д а к ц і я :

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична
частина).

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамов-
лених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3)
und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Fe-
bruar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Tel.: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag «Biblos» G.m.b.H., München 13, Hess-Str. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ: З ЛІРИЧНОГО ЗПИТКА

ВЕЧІР

Ми серед галяви, під віттям осоки;
Як граються листки над нами в вишині!
Дзвенять стозвучністю ті шуми чарівні,
Немов симфонія прамузики простору.

Сліджу твою ходу, усмішку, кожен порух,
У лісових очей ниряю глибині,
Смаглявість ніг твоїх нагадує мені
Пружку і молоду сосну рожевокошу.

На сколихи гілок, на шелест верховіть
Спливає вечорінь. Навколо мерехтить
Срібло, у золото змінюючись невловно,

Гарячий подих трав нас кличе з далини,
Для мудрих уст тоді не треба слів, вони
Всю радість випити самі зуміють повно.

ТАЄМНИЦЯ

Коли алесю зо мною ти проходиш,
В одінні білому, струнка і молода,
Усіх захоплює краса твоєї вроди,
Чарує всіх твій стан, твоя пливка хода.

Завидно пристають поражені мужчини
І озираються у захваті німім,
Як поруч, сміючись, не йдеш, а гордо плинеш
Крізь літо западне, в промінні осяйнім.

Полум'яний гвоздик, як стигла крапля крові,
Оздобив пурпуром опаль твого чола, —
А, може, вирвала ти серце пурпурове
Розжеврене мое і в кучері виплела?

Повз гомінку юрбу, байдужу нам, безлицю,
Ми йдем у золотінь липневих світлих брам,
З тріумфом несучи велику таємницю
В роздзвонених серцях, — відому тільки нам.

РАНОК

Стоїш між квітами. Від сонця жмуриш очі.
Якийсь невгадливий вони втаїли сон,
Ще в пам'яті на дні дримає важкість грона,
Безтямки зірваних в саду сновиднім ночі.

Та вітер ранішній, що з далини прийшов,
Цілує кучері, розбурхує волосся,
І те, що в глиб очей озерних уляглося,
Хвилюється, росте, струмує в тілі знов.

Так, груди випнувши, у час, як небом чистим
Спливає в мушлі рук акацій білий дим,
Під небом радісним, під небом молодим,
Вщерть юністю напоена струнчиш ти.

ГОР КАЧУРОВСЬКИЙ: ІМПЕРАТРИЦІ

(З книги «Дім над кручею»)

1

Не знати, як там було в добу трипільської культури: може, справді існував у нас матріярхат, а може, це тільки фантазія археологів.

В історичні часи Україна під владою жінок опинялася двічі.

Перший раз — за Російської імперії, другий раз — за нашої пам'яті, тому двадцять років.

Але другий період дещо відрізнявся від першого: імператриці правили не по черзі, а всі разом, було їх щонайменше кільканадцять тисяч, і влада кожної тривала усього біля двох років і обмежувалась певним районом чи містом. Жодна з них не мала ні стільки суконь, як Єлисавета, ні стільки коханців, як Катерина.

Але суть справи була та сама: горілка, військові, легка любов...

А єдиним царедворцем був я.

І ось як це сталося.

Якби я писав це оповідання не тепер, а сто років тому, я мусів би розповісти, як по мене на світанку заїхав їздовий Степан, як пахло під рядном на возі лісове сіно, як сліпило нам очі низьке ранкове сонце і як мати в останню хвилину почала відмовляти мене від подорожі — так, ніби я їхав не на один день, а назавжди, і не до міста, розташованого за п'ятнадцять кілометрів, а кудись поза межі цього світу.

Все це мало б зайняти сторінок десять щонайменше. Потім, ще на двадцятьох сторінках, я описав би подорож, під час якої анічогісінько не трапилось. Староста Карпо правив кіньми, їздовий куняв без діла, а я лежав горілиць і намагався уявити, що мені шість років і що я вперше їду з дідом до міста. Дід вважав своїм обов'язком відвозити старій пані (у якої він купив за чверть ціни її садибу) щорічні гостинці у вигляді садовини й городини. Стара пані мала дочку і внучку — можливо, були ще якісь члени родини, але я їх не завважував. Внучка була на рік чи два старша від мене, я цілком чітко уявив собі її довгі, тонкі, незасмаглі ніжки, спідничку, яка далеко не доходила до колін, і біленькі трусики, які використовували

кожну нагоду, щоб з-під тієї спіднички визирнути. Інші деталі чомусь не пригадувались.

Зрештою, я й не робив великих зусиль, щоб пригадати. Обломов лежав і думав, а я за час свого життя на селі розледачів настільки, що мені навіть лінь було думати.

Райуправа — невиразний будинок у бічній вулиці — стрінула нас гірш, аніж непривітно. На паркані біля самих її дверей ми побачили півметрове друковане оголошення з невинним заголовком:

«Увага! Увага!»

Далі повідомлялося, що ранком цього дня в околицях міста розстріляно сто мужчин. Цей розстріл — кара за смерть одного німецького вояка, замордованого невідомими злочинцями поблизу міста. Вкінці йшла обіцянка — розстрілювати по сто душ цивільного населення за кожного забитого німця. Про те, що подібні вбивства є наслідком діяльності zostавлених для цієї цілі місцевих чекістів чи скинутих парашутистів, нічого не говорилося.

Перш за все я позаздрив мешканцям міста Н., яких за кожного німця розстрілювали лише по десяткові. Цікаво, чи ці норми устійнює місцеве командування, чи вони приходять з самого Берліну, від фіюрера?

Для України сто, а для Росії десять, чи, може, торік десять, а сьогодні сто? Чи, може, все залежить від примхи ортскомманданта?

Мені пригадався жарт веселих есесівців, які вивели колись нас на розстріл, навіть не спитавши ні в кого імені.

І та «деревня», де, за чуткою, розстріляли сто мужиків — після того, як Рижий Сенька облупив спину й живіт у живого німця...

... Може, справді, краще було б сидіти в селі і нікуди не їздити?..

До цієї хвилини я не зупинявся над питанням, яку ціль переслідує наша подорож. Дядько Карпо сказав мені: — «Їдемо завтра до міста» — От ми й поїхали.

Я їхав, щоб трохи провітритися, розім'яти м'язи, бо коли людина лишається довго на одному місці, то вона, як застромлений у вогкий ґрунт вербовий кілок, вростає в землю — потім не вирвеш. Вабила також нагода зав'язати нові знайомства, зустріти людей, з якими можна говорити не про притики й занози, а про Мопасана й Шопенгауера. Також не виключена була можливість, що я зустріну когось із давніх знайомих. Друг з великої літери у мене був тільки один, вірних і щирих друзів було, рахуючи дівчат, до десятка, а приятелів і просто хороших знайомих назбиралось би до півсотні. А що більшість із них віком, вдачею і соціальним становищем не набагато відрізнялася від мене, то завжди існувала можливість несподіваної зустрічі.

— Оце той чоловік, що я казав, — відрекомендував мене староста одному з райуправських службовців.

Щойно тепер я довідався, з якою ціллю він привіз мене до міста.

Йому, бачте, прийшло до голови, що в райуправі село мусить мати свою людину, і я нібито надаюся для такої ролі якнайкраще. Він уже раніше говорив про мене районшефові, коли той завітав був у наше село.

Суб'єкт, який мав мені протегувати (і який, як я потім довідався, був дуже дрібною фігурою серед нової ієрархії), сказав, що районшеф сьогодні урядуватиме щойно по обіді, а він, суб'єкт, має влаштувати мені маленький екзамен.

Екзамен відбувся в такій формі:

— Диплом маєте?

— Ні, не маю.

— Але маєте вищу освіту?

— Не маю. Студент-заочник.

— Бухгальтерію знаєте?

— Трошки.

— Німецькою мовою володієте?

— Слабо?

— Гм... Без знання німецької мови, без вищої освіти — у нас тут і кур'єр з вищою освітою — нічого не вийде. Хібащо запропонуйте свої послуги міській поліції. Там, пробачте, усяку шпану збирають.

Я не знав, ні хто він, ні яку займає посаду, але я був би ляпнув йому в морду, щоб заюшилася — якби не дядько Карпо, якому мені не хотілося робити прикрість. А може в мені, під впливом оточення, стала виявлятися наша національна риса: акумулювати в собі образи, замість реагувати на них.

Я тільки спитав якомога ввічливіше:

— А чому ж ви досі не в поліції?

Година за годину тяглися в марнім чеканні. Щойно по закінченні робочого дня ми мали розмову з іншим суб'єктом, який сказав, що районшеф не прийде: теща померла, так гуляє на поминках. Але, додав він, ні районшеф, ні райуправа, ні поліція взагалі нічого не варті і не мають жодного значення: усім керують німці. А німцями крутять, як самі захочуть, чотири перекладачки: Соня, Броня, Вероніка і Леоніда Леонівна.

Найбільшу владу серед них має найстарша — Леоніда Леонівна, бо вона володіє всіма європейськими мовами і живе з німцем на ім'я герр оберст барон фон Тріппенбах.

Але інші теж можуть зробити все, що захочуть.

От хоч би такий випадок: захотіла одна вчителька поїхати в Н...

— В Н...? — перепитав я.

— Так, в Н. Там у неї син у таборі військовополонених. Скільки не клопотала через райуправу, нічого не вийшло. Звернулася до Вероніки, дала їй курку, — зразу ж дістала перепустку. Завтра їде.

Ні імени, ні адреси вчительки він не знав. Якось вчителька з якогось села. Натомість знав докладно адресу перекладачки.

Лишивши їздового біля коней на райуправським подвір'ї, ми пішли: я — на пошуки Вероніки, староста — на поминки шефової теці.

Кожна вулиця в місті мала три назви: нашу, советську й німецьку. Я міг орієнтуватися, як у себе вдома, принаймні в тридцятьох містах Советського Союзу, тільки рідна Чернігівщина зоставалась для мене білою плямою: десять років я оминав її, щоб не зустріти людей, котрі могли б мене знати й пізнати.

Проте, до Вероніки я дійшов без особливого труду: саме по цій вулиці колись проїжджали ми з дідом. І чим ближче я підходив, тим чіткішими ставали мої дитячі спогади. Ось і той самий будинок з оплетеними диким виноградом колонами, а ліворуч, за шовковицями, перекошений старий флігель, куди їх колись виселили. Високої огорожі з чавунних штаб, перевитих фігурами хортів і вершників (мабуть, шедевр старовинного ливарництва) вже не було: не інакше, як пішла на утильсировину. Замість неї білів низенький штахетик, очевидно, недавно зроблений, з-за якого, на місці колишніх клюб, зелені спориш і калачики.

На правах давнього знайомого я зайшов у двір. Де вони: у флігелі чи в домі?

Флігель стояв з порожніми очодолами вибитих вікон і забитими дошкою дверима. Значить, у домі.

Я піднявся на високий ганок, пройшов поміж обшарпаними колонами і постукав у скляні двері. Раз, удруге... За третім разом десь у глибині мелькнула жіноча фігура, завважила мене крізь двері, сказала:

— Вероника, это к тебе! — і зникла.

Незабаром виринула і сама Вероніка. На ній був халатик, що дозволяв угадувати прямоту довгих ніг і цілковиту плоскість груді. Обличчя було блякле, зів'яле — невже їй тільки двадцять сім років?

Без слів я вклонився з усмішкоподібною гримасою.

Вона відповіла мені сухим:

— Что вы хотели?

— Ось що я хотів. Тут їде в Н. одна вчителька. В Н. я маю двох близьких приятелів, я хотів би передати їм бодай по записці, це дуже вигідно і для неї і для мене: вона матиме де зупинитися, знайде провідників, які їй усе покажуть і розкажуть. А я дістану вістку від приятелів.

— Так у чім справа?

— Я хотів би знати, де я можу знайти цю вчительку, як її ім'я, принаймні... Мені сказали, що перепустку для неї дістала перекладачка Вероніка.

— Ваші інформатори некомпетентні: перепустку цій жінці дістала не я, а перекладачка Броня.

Вона не пропонувала мені ні заходити, ні сідати (на ганку стояли

камінні лави), не виявляла ні найменшого зацікавлення мою особою.

І я спитав:

— Слухай, Вероніко, ти справді мене не пізнаєш чи тільки придурюєшся?

— Чому ж би я вас не пізнала? Я чула, що ви повернулися. Але я не бачу жодної причини, щоб говорити з вами на ти.

2

Я ніколи не кидаю своїх намірів після першої невдачі. Для цього потрібно невдач дві або три.

І я пішов до перекладачки Броні.

Броня мешкала в протилежній частині міста, за річкою. І чого її тільки занесло в таку далечинь!

Даючи мені адресу своєї співтоваришки, Вероніка тоном свого голосу виявляла явне презирство. Але чи є на світі річ, до якої Вероніка не ставилась би з презирством?

Такою вона була ще тоді, як носила біленькі трусики і як переконувала мене, що я — мужик, а вона — панна. (А я відповідав їй, що я не мужик, а козак, а вона не панна, бо пани — в Чорному морі).

— Це має бути десь тут, — подумав я, коли дійшов до великого напіврозгородженого саду, звідки терпкаво пахло свіже листя акацій. Можливо, Вероніка щось говорила мені про цей сад, я забув її слова, але слід од них лишився в підсвідомості.

Порожні дров'яник і курятник, міцанська хатка на подвір'ї...

Я був певний, що тут мене приймуть інакше, ніж у домі з колонами. Поляпав клямкою воріт — нічого. Зійшов на рундучок, постукав у двері. Щось ніби обізвалося, і, прийнявши цей звук за запрошення, я вступив до помешкання.

Двері з коридорчику (чи, краще, сіней) до кімнати були відкриті навстіж. Посеред кімнати виднівся заставлений з кінця в кінець чималий стіл. Тут були самовар, кувшини, дві тарілки — одна з квашеними помідорами, друга з якимись недоїдками, три пляшки, а далі знов ринки, тарілки, склянки, ножі й ложки — брудні й чисті, повні й порожні — усе перемішане. Під столом лежала подушка, а за столом, лицем до мене, сиділа смаглява, горбоносенька, п'яна дівчинка.

Ані я, ані хто з моїх приятелів, навіть Пашка Орлан, ніколи не пив сам. Мужчину, що пив насамоті з собою, я бачив один тільки раз, у Москві, коли Ісак Фінкельштейн познайомив мене з денечким московським літератором, і я, домовившись по телефону, з'явився до того літератора додому.

Літератор, у шапці-ушанці, сидів над відром і блював. В кімнаті пахло спиртом і блювотою. На підлозі валялись кухонні спиртівки.

— А, это вы, — підвів голову і пізнав мене літератор. — Ну,

читайте. (Ми домовились перед тим, що я прочитаю йому свої віршовані спроби).

— Та я... може, іншим разом...

— Читайте, кажу!...

І я мусів читати. Мені це здавалося блюзнірством кидати цій худобі свої плекані думки й образи.

Врятувала мене сусідка, яка з криком:

— Обратно спирт вылакал! — влетіла до кімнати. — Хотьбы вы, молодой человек, его урезонили. У-у, архаровец, орденопросец!..

І поки вона, з лайкою, забирала свою порожню спиртовку, я вислизнув у коридор.

А тут був не відомий літератор, а дівчина, і то молодесенька.

— Доброго здоров'я пивши! — сказав я, бо треба ж було щось сказати.

Дівчина — вона була тоненька, тендітна на вигляд і, не зважаючи на осоловілі очі, досить гарненька, подивилась на мене і рішуче ствердила:

— А я знаю, чого ти прийшов.

— А чого?

— Ти прийшов... — вона затнулась, швидко налила собі склянку, випила і щойно тоді скінчила: — ти прийшов... того, чого усі ви приходите.

У мене майнула думка, що я, замість перекладачки Броні, потрапив до якогось брудного притулку — з тих, що їх, мабуть, чимало розвелось тепер по містах України.

— Алеж... Я шукав перекладачку Броню... в одній особистій справі, — я хотів вибачитись, але вибачення тут не пасувало.

— Всі ви шукаєте перекладачку Броню, — люто сказала дівчина і знов потяглася до пляшки. — Я вас кожного знаю, з чого ви починаєте і чим кінчаєте. Всі ви знали моїх батьків, і раді допомогти, і співчуваєте, і не підете в Гештапо з доносом. А тоді — плати за мовчання... І нехай би вже німці, а то свої, свої!..

Вона зайшлася риданням.

Потім вистерла сльози, долила собі склянку, зміряла на око, скільки лишається в пляшці, і налила мені.

— Випий! І йди собі. Прийдеш другим разом.

Я випив і мало не закашлявся: це був просяний перегон градусів щонайменше на 80.

— Ось зараз він прийде... — вона знову затряслася в риданнях, — якби ти знав, яке гидке... яке гидке в нього ті-іло!..

Склянка цокотіла об зуби, і горюча рідина розливалася по столі й підборіддю.

Чорне волосся, горбатий носик, самотнє мешкання, де нема нікого з родини — все зрозуміло. Не знати лише, на чий прихід вона чекає.

Також не відомо, скільки вона випила. При мені дві склянки, але я застав її вже добре напідпитку. Я відсунув недопиту пляшку.

— Подай сюди! — скомандувала вона, простягаючи руку.

— Досить! — відрубав я, зупиняючи її руку. І тоді нахилився до її обличчя: — Ти що — згоріти хочеш?

— Ну й згорю! А тобі... яке... діло...

Від останньої склянки вона дорешти сп'яніла, язик затримувався на кожній приголоській.

Але вона вже забула про пляшку і, притулившись до мене в пориві п'яної симпатії, забелькотіла щось невиразне, правдоподібно на їдиш. Раптом увірвала на півслові, обличчя зробилося крейдянним, очі закотилися під лоба, тіло сповзло на стілець, а звідти упало б на підлогу, якби я не підхопив його.

Я ніколи не уявляв собі, що таке маленьке тіло може бути таким важким. А може воно й не було важким, тільки м'язи мої втратили пруживість в наслідок кількомісячної блаженної бездіяльності, коли я ні з ким не бився, ні за ким не гнався і ні від кого не тікав.

Не без зусиль я виволік її на чисте подвір'я. Вона ніби прийшла до себе, але на ногах не трималася. Я зняв піджак і, роздивившись довкола, повісив на яблуні. Закачав рукави і знову поволік її, аж поки не довів до помийної ями.

— Пхай пальці в рота!

Вона послужалась, але це не допомагало.

На землі, біля ями, валялося кілька пір'їн — можливо, з тієї курки, яку вона дістала за перепустку. Згадавши ритуал Лукулових бенкетів, я вибрав найдовше й найчистіше перо і зробив йому вжиток.

Це нарешті подіяло.

Я тримав її за галію, скиливши над ямою. Під мою руку бився, тремтів і стенався раптовими спазмами її шлунок. Але, замість звичайної в таких випадках огиди, я почував лише певного роду жалосливу симпатію до цієї істоти.

— Ну, що — полегшало?

Вона відповіла щось подібне до «ага» і спробувала усміхнутися.

Я знову відвів її до хати — тепер вона здавалася набагато легшою — посадовив на стілець, вернувся по піджак, скрипучим журавлем витягнув з колодязя води, умив її, витер і велів з'їсти квашений помідор. Вона дивилася на мене і мовчки слухалась.

— А тепер іди спати.

Вона злякано глянула на мене — після всіх цих операцій очі її помітно протверезіли — і знову не наважилась нічого сказати.

Я відкрив двері до покою, в якому ще не був. Там я побачив світлий комод і, проти нього, одинарне залізне ліжко. Виглядало, що вона одна жила у всьому домі. Правда, весь цей дім з його двома кімнатками, сінцями, кухонькою можна було б умістити в однім вестибюлі дворянського палацу Вероніки.

Я довів її до ліжка, ззув з ніг забруднені черевики, витяг з-під столу, обтрусив і поклав на ліжко заплямлену подушку.

— Лягай і спи. Ніхто сюди не прийде: я вартуватиму.

3

На столі були квашені помідори і хліб і ще щось, накрите тарілкою, але їсти мені не хотілося.

Знайшов у спальні, на комоді, дві книжки. Обидві були німецькі, невідомих мені авторів і друковані готичним шрифтом. Спробував читати, але в першій же реченні спіткнувся на незнайомім слові. Довелося відкласти читання до того часу, коли я опаную якслід німецьку мову.

Я всівся в плетене крісло-гойдалку і став обмірковувати ситуацію.

А що як той тип взагалі не прийде?

До якого часу я маю його тут чекати?

Я почув деякі докори сумління: мое донкіхотство було нечесним супроти старости Карпа і їздового Степана. Вони мене ждуть, щоб їхати додому і, можливо, турбуються, що мене досі немає.

Проте, ці докори, очевидно, не належали до надто пекучих, бо незабаром ми вже їхали возом, їздового не було, один тільки староста Карпо, який був уже зовсім не Карпо, а мій дід, і приїхали ми, замість до дому над кручею, до великого будинку з колонами. І назустріч нам вибігла дівчинка в біленьких трусиках і, сказавши: — «Я не бачу жодної причини, щоб говорити з вами на ти», — показала мені язик.

Можливо, мене збудив якийсь шум, але мені здається, що все це і брязкіт клямки і хряск з силою одчинених сінешних дверей і гування важких кроків — я почув, уже прокинувшись. А збудило мене саме наближення небезпеки.

Я підвівся зі своєї гойдалки саме тоді, коли на тлі чорного прямокутника відчинених дверей з'явилася людина.

Яку хвилину (а може тільки десятку секунди) ми стояли, розглядаючи й оцінюючи один одного.

Що міг побачити він? Блатняцький чуб, засмагле обличчя, незастебнений піджак, а під ним, теж незастебнена, сорочка-полуботківка. А, придивившись, він міг помітити, що піджак — лицьований, штани — теж, а на коліні настобурчені ворсинки зраджують зашите місце.

А я перш за все чомусь побачив чоботи, гвинтівку за плечима і уніформу міської поліції.

— А може це не він? — спалахнула химерна думка. — Може, начальству потрібна перекладачка, і по неї послали поліція?

Але обличчя в формі черевика — ніс підходив до лоба майже під прямим кутом, товсті слиняві губи, вутрі або плями від них на що-

ках і на лобі і, головне, руки з непропорційно короткими пальцями, переконливо свідчили, що це таки він, той самий...

І ми сказали разом:

Я: Що вам угодно?

Він: Ти хто такий?

І поки я чекав на ефект своїх слів (а ефекта не було), він повторив майже те саме, тільки погрозливіш:

— Хто такий, кажу? Що тут робиш? Документи маєш?

І тоді я, чемно вклонившись, відрекомендувався:

— Я доктор. Лікую панночку від усляких мерзотників, які докучають їй своєю собачою любов'ю...

— Що?! Та я тобі... та ти знаєш...

І він — тепер уже не було сумніву, що це дійсно він — зробив крок уперед і шарпнув з плеча гвинтівку.

Але не встиг її зняти.

Бо я вже стояв перед ним, обличчя проти обличчя, і питаєв і скрадливо, майже ласкаво:

— А ти — жить — хочеш?

Його рука застигла на люфі.

Він увесь якось зіщулився, став ніби меншим і, нарешті, промимри...

— Та хіба я що? Я тільки люшню поправив, щоб не муляла...

— А щоб ти не муляв мені очей, то забирай свою люшню і зривайся... — далі йшло нецензурне. — Бо тут тобі не світить. І всім, хто сюди лазив, передай, що лавочка закрилася.

Він відступив до порога, але там, під захистом дверей, знову почав набиратись нахабства. І процідив презирливо:

— А ти що — жидівський захитник?

Мені не вперше було мати справу з такими типами — у блатному світі вони ніколи не піднімалися вище від ранги сьвки — тут тобі плаче й божиться, що більше не буде, а тільки відвернися — жбурне в спину цеглиною.

Але я — це була моя кричуща помилка — чомусь сказав миролюбно:

— Звідки ти взяв, що вона жидівка? Вона — грузинка. Я з її дядьком у Тифлісі шашлик їв.

— Ти дивись, щоб з тебе самого хто шашлику не зробив! — з цими словами він шугнув у сіни, хряснувши за собою дверима так, що тинк посилався.

Я не кинувся за ним лише тому, що хтось ззаду схопив мене за рукав, і щось мокро діткнулося до моєї долоні. Обернувшись, я побачив Броню. Боса, в самій близьності, вона стояла на колінах і тулилася до моєї руки мокрим від сліз носом.

Треба було її підводити, садовити на стілець, пойти водою...

— Ну, тепер я піду, — сказав я, упоравшись.

Вона знову схопила мене за рукав і зайшлася плачем:

— Він ве... вернеться... Посидь тут, поки вона прийде...

— Хто вона?

— Соня...

Вивуджуючи слово за словом, я довідався, що Соня мала прийти ще на п'яту годину, але тепер уже прийде, обов'язково, зараз...

Друге Бронине «зараз» тяглося так само безконечно, як і перше. Із спальні чулося рівне дихання дівчини. Вона спала.

Я вийшов на подвір'я, подихав чистим повітрям, знову вернувся в кімнату. Півтемна вдень, вона зробилася ясною і світлою: крізь віття яблунь смутне надвечірнє сонце досягнуло її вікна, що виходило на північний захід.

Тепер жмут променів падав на неприбраний стілець, де, крім брудного посуду, були ще квашені помідори і хліб, а з накритої тарілки ринки спокусливо визирала куряча ніжка.

Я згадав, що час полуднати, присунув стілець, нарізав хліба, на чисту тарілку поклав пару помідорів. Але вони не смакували.

І я, піддавшись спокусі, витяг шмат печеної курки.

Щось майнуло попід вікном, без стуку й скрипу розкрилися кухонні двері. На лутку саме падав скісний золотавий промінь заходячого сонця, і в його одсвіті, висока, тонка в талії, з похилими плечима і променисто-золотавим волоссям, зачісаним «під німецьку куколку», увійшла дівчина. Колір обличчя й шиї був ніжнорожевий, а на тлі цієї рожевости виділявся недоречною плямою задертий ніс. Він не був ні надто великий, ні надто негарний, лише здавався штучним, навмисно перенесеним з іншого обличчя, де він був би до речі й на місці.

— Ще один! — сконстантувала вона, зауваживши мою особу. — Скільки вас сюди лазить, страмотників?! Це й курицю лопає... Виставив чуб і думаєш: «Я!»... Ану, марш звідси! І хто вам набрехав, що вона жидівка? Спокою не дасте бідній дівчині!

В час свого монологу вона все наближалась до мене і раптом, махнувши рукою, тріпонула мене по тому виставленому чубові. У відповідь на те я підвівся і, зовсім несподівано для себе, не сильно, але лунко ляпнув її по лівій щоці.

Вона голосно сьорбнула носом повітря і з галасливим: — Та я тобі очі видряпаю! — скочила до мене, щоб реалізувати свій намір. Але я перехопив її руки в в'їцях. Вона нахилилася, щоб укусити мене за палець, але я підсунув до її зубів її ж такі руки. Вона спробувала вдарити мене ногою, але зачепилася за стілець і збила коліно.

На хвилину, лишивши свої руки в моїх, вона ніби заспокоїлася. Лише по рухові її щік видно було, як вона набирає слини, щоб плюнути мені межі очі.

Врятувала мене Броня, яка, збуджена падінням стільця і верещанням подруги, вибігла із спальні і з криком: — Сонька, перестань! Сонька, ти здуріла! — кинулась поміж нами. Я скористався з нагоди,

відпхнув від себе Соню, схопив свою кепку і вискочив на вулицю.

І швиденькою ходою попрямував до райуправи.

Вже віддалеки я пізнав голос Соні, яка вибігла мені вслід і щось закричала. Я почув лише окремі слова, не добрав у них змісту й не обернувся.

Заходило сонце, і все довкола було напоене ясним золоторожевим світлом. Пахло ясином і матіолами.

Але цей пахучий і лагідний вечір не в стані був подолати мого поганого настрою.

— І чого мене тільки понесло до міста! На посаду не влаштувався, записок Петрові Матвійовичу і Вані не передав. А там, де треба було діяти — діяв якраз навпаки. Треба було дати по зубах типові з райуправи, і виляяти по-ростовськи зарозумілу Вероніку, і поламати ребра поліцаєві. Нічого цього я не зробив. І все складалося одне до одного, росло, накопичувалося, щоб потім прорватися у формі полічника, якого я ні за що вліпив бідолашній Соні.

З поворотом вулиці з заглибини воріт — я майже налетів на нього через поспіх — виступив мені назустріч низький і кремезний поліцай.

Я відчув на собі його допитливий, ненавидячий погляд.

Можливо, в місті, як взагалі ведеться по маленьких містах, при зустрічі належить вітатися з кожним — знайомим і незнайомим.

Та ну його к чорту!

Я пройшов повз нього, і ні він, ні я, ніхто не промовив ні слова.

Тільки коли я був уже кроків за десять, раптом пролунало:

— Стой!

Я озирнувся, не зупиняючись. Поліцай ішов за мною з гвинтівкою напоготові.

— Стой! Руки вгору, а то стріляю!

Я зупинився, півобернувшись і не підносячи рук:

— Стрільай, тільки не в мене!..

Дзизнула куля і пролунав постріл.

Але стріляв не він, не цей, що кричав: «Руки вгору!»

Вистрілило з другого боку вулиці. Там, крізь пролам у паркані, вилазив інший поліцай. Той самий, з чоботоподібною мордою, якого я прогнав від Броні.

І стали зрозумілими слова Соні, яких я не дочув і не схотів дочути: «...стережуть... іншою вулицею-у!!!...» Це була пересторога і порада.

Все було розраховане, щоб вийшло найкраще для них і найгірше для мене: ліворуч глуха стіна сараю, що через неї не перескочив би й Віталій Лазаренко, праворуч — один тип, позаду — другий, між ним і мною яких десять кроків — занадто близько, щоб утекти, занадто далеко, щоб його обеззброїти.

І я — іншого виходу не лишалося — підніс догори руки.

— Той самий? — спитав кремезний.

— Той самий, — відповів Чобіт.

Хлопці мали досвід: Чобіт зайшов ззаду і, тримаючи гвинтівку майже перпендикулярно, приставив мені до потилиці, а кремезний зайнявся ревізією моїх кишень.

Брунатний тимчасовий папшорт, біленька посвідка сільуправи, складаний ніж, хемічний олівець і невживаний носовичок — такий був вислід ревізії.

Відступивши до воріт, де сарай не заступав світла, кремезний прочитав уголос все, про що свідчили мої перші в житті незфальшовані документи, де стояли мої справжні — ім'я, прізвище, дата й місце народження.

Біленька посвідка свідчила, що я мешканець такого й такого села і маю право їхати до міста. Датоване це було вчорашнім днем, а дійсне на сьогоднішній.

— Ну, не велика риба, — сказав він з полегшенням, скінчивши читання.

І так повели мене з піднесеними руками по вибитих цегляних тротуарах безконечного міста.

Спочатку вони пробували глузувати:

— От і добре, — сказав один, — світу побачиш. Якраз під Черніговом забили вісімнадцять німців, треба тисячу вісімсот на розстріл. А в тюрмі тільки сімсот, і то самі майже цигани. От і повезуть тебе на укомплектуваніє...

— Нікуди тебе не повезуть, не бійся, — заперечував другий. — Є наказ у кожному районі по три душі на острах людям повісити. Будеш на вітрі гойдатися, на сонці сохнути. А мотузка тільки: «скрипурипу». А мати прийде: — «Ой, синочку ж мій ріднесенький!» А ворони їй: — «Кра-кра! Правду мовиш, стара!»

Обидва зареготали.

Я не обзивався.

Поволі тануло невловиме вечірнє світло. По дворах, під деревами, по вузьких завулках все більше сутеніло, і сутінь пахла матіюлами і нічною фіялкою.

Чи староста з їздовим ждуть мене досі, чи може вже поїхали додому? А може вже й прийшли, і дядько Карпо, крутячи головою і розводячи руками, розповідає моїй матері:

— Пішов шукать переговорщицю. І не вернувся. Ми думали, що він досі вже вдома. Та ти не журись! Він завтра прийде. Не маленький, не загубиться.

І мати стримує слюзи і не знає, кому вірити: Карпові чи власним передчуттям, які ще вранці віщували недобре.

А на річці дід Рибалка і Дмитро Бунчук вижджають ставити ятері і перекидаються скупими словами, що їх луна заносить аж у Кошляї, і позирають на дім над кручею і дивуються, що мене немає. А може й не дивуються, бо Дмитро, мабуть, чув, що ми поїхали з

дядьком Карпом до міста. А дід Рибалка знає наперед усі події і тому висловлює лукаве припущення: — Не інакше, як у прийми пристав до якої переговориці...

І рожева позолоть лягає на молодий очерет і на верхи верболозу. І ласкавотепла вода стає чорною-чорною.

А там зійде місяць, і білий дім чітко відіб'ється в воді — так, ніби він стоїть над самим урвищем.

Гафф! Гафф! — дзявкнуло, вискочивши з одчиненої хвіртки, зачучверіле собача.

Я здригнувся всім тілом.

Поліцаї зареготали:

— На Гітлера війною йде, а собак боїться.

Собача гавкало чисто людським голосом і поривалося шарпнути мене за ліву холошу.

Але я не міг його відігнати, бо знав: якщо зроблю необережний рух, Чобіт всадить мені кулю між лопатки.

В селі у нас не було собак, одна тільки бухгалтерова Лютня, та й та до мене лащилася. Два чи три пси були у Вохрому, але я туди заходив рідко, так що зовсім відвик був від собачого гавкоту.

— Кусі! Кусі! — закричав Чобіт.

Собача злякалось і кинулося до своєї хвіртки.

Поліцаї загомоніли про свої поліційні справи, про дівчат, про горілку. Потім замовкли.

Так ми і йшли покрученими вуличками. Від Броні до райуправи кілометрів чотири, від райуправи до поліції — ще зо два. Де-не-де городянки визирали з воріт, намагаючись роздивитись, у півтемряві, кого саме ведуть.

Зрідка долітали несміливі репліки:

— Повели...

— Якийсь нетутешній...

4

Кажуть: «не ворухнув пальцем» і не уявляють собі, що людина не завжди може ним ворухнути. Я, наприклад, не міг. Безвладно висіли білі безкровні пальці, і якщо б тепер котромусь із поліцаїв прийшло до голови знову звеліти, щоб я підніс догори руки — я не міг би цього виконати.

Я сидів у кабінеті начальника поліції і чекав, поки він зволить звернути на мене увагу.

Мої сподівання на те, що хтось мене вирятує, не здійснилися: староста, очевидно, поїхав додому. Правда, на подвір'ї райуправи, повз яку мене проводили, виднівся якийсь віз і хтось біля воза — але це не був дядько Карпо.

І в помешканні поліції не було нікого знайомого.

Начальник змінив позу, і тепер, у світлі газової лампи, мені стало видно його обличчя. Я мало не скрикнув — та це ж... але хто?

Когось він мені нагадував. Не то Пашку Орлана, не то Ваську Цигана. Хоч Пашка був білобровий блондин, а Васька — темноцерий брונет, не без домішки африканської крові. Отже, це була не індивідуальна подібність, а станова, професійна. Так, учитель завжди нагадує вчителя, а візник — візника. А урка — урку.

Ніби у відповідь моїм думкам він відірвався від читання великого сірого аркуша, що його поліцаї поклали на стіл разом з моїми паперами, подивився на мене пильно і зненацька спитав:

- А ти Ваську Цигана знаєш?
- Хто ж його й знає, коли не я.
- А Севку Лук'яненка?
- Такого не пригадую.
- Таж ми з тобою...

Севка Лук'яненко — це був він сам. Він пам'ятав Ваську й мене по колекторові безпритульних. Ще й спав з нами в одній кімнаті. А що ми з Ваською були героями кількох одчайдушних пригод — то про нас нібито ще довго після нашої втечі розповідали легенди. Він не забув і про оселедці, якими я його частував, коли троє безпритульних, Васька, я і ще хтось третій, викотили в білий день з церабкопа бочку оселедців.

Я з'ясував йому, що той третій був не безпритульний, а тихий і чемний Нікі — синок виховательки. А що то була не бочка, лише барило, не став з'ясовувати.

Він заходився оповідати про хлопців, про дівчат, про вихователів...

Оживало минуле. І разом з ним колочче (якщо можна так висловитися) оживали мої знекровлені руки.

Наша розмова створювала ліричний настрій — бож немає нічого ліричнішого над спомини. І я теж почав розповідати про зустріч з Нікі — момент, з якого почався найцікавіший рік мого життя, про блакитнооку Клаву — дружину Васьки Цигана, про братів Орланів...

- А Кольку Сучечку... — перебив Севка мою розповідь.

Я не дослухав. Бо зненацька в моїй свідомості розгорнулася з усіма подробицями, як нібито щойно пережита, одна з тих подій, про які я твердо і неухильно заборонив собі згадувати, забув її силою волі — щоб навіть уві сні не приснилася.

Ось колекторський шакал Колька Сучечка пристає, щоб я дав оселедця.

- Нема в мене ніякого оселедця. Одійди!

Він справді відходить, але здалеку кидає погрозливе:

- А я знаю, хто ти такий!

І надвечір того ж дня — виклик до директора. І високий худий вихователь — як його звали? — що шепнув нам у коридорі: — Хлопці, тікайте, зараз по вас ГПУ приїде.

І на стільці в куточку — переляканий Колька, якого лишили в

кабінеті директора, мабуть, для очної ставки. А може просто в його доносі переплутались і змішались накупі мій осуд, Васька, крадені оселедці...

А Васька так і не знав, що я побував перед тим у камері смертників і, якщо живий, досі думає, що все те було продовження історії з оселедцями...

— Ти що, заснув? — повернув мене до дійсності голос Севки Лук'яненка. — Питаю: Кольку Сучечку хто зарізав — ти чи Васька?

— А хіба він помер? Ми й не знали... Це Васька його ножем пирнув.

— А директорові очі хто чорнилом залив?

— Це він схопив нас за руки і думав, що вдержить, а я його пляшкою по лобі!

— По вас тоді ГПУ приїжджало. Казали, що зовсім не безпритульні, а куркульські діти, що були десь у банді, що Васька підстрелив мільйонера...

А хлопці кажуть: парашутиста піймали, пропаганду розклеював. Брепуть, сволочи! Таких з парашутів не скидають!

— Ясно, що брепуть. Я вже місяців чотири, як додому прийшов. Спочатку хворий лежав, а потім так розледачив, що далі Вохрого й Кошляїв нікуди не вилазив. У нас — гарно. Якщо проїжджав селом, то бачив садибу над кручею, де липи й сосни, здалеку видно.

— Підожди — знову перебив Севка. — Це не про тебе Грицько Гармаш розказував, що сім раз ростиляний додому вернувся?

— Ну, сім — то вже трохи занадто...

— А тобі, мабуть, мало, іще хочеться. Прийшов до міста — і зразу голову в пеглю. Де ти це взяв? Треба було його в кишеньку пхати?

Він простягнув мені сірий великий аркуш, що лежав поруч із моїми пашпортом і посвідкою. Це було циклостильне «воззваніє» підпільного комітету, іменем «родіни» і Сталіна закликалося населення до боротьби з окупантом. Листок був свіжий, сьогоднішній, бо подавалися імена декого з розстріляних і обіцялося, що помста спаде на голови фашистських захватчиків.

— Хлопці принесли, кажуть: зловили на гарячому, по парканах розклеював. Добре, що до мене потрапив. Ану ж би відразу в Гештапо.

— А де ж клей? Скажи їм, хай принесуть банку з клеєм, бо інакше брехня до брехні не клеїться...

— Розтираю, бо затекли, — відповів я на погляд Севки. — Мене шість кілометрів з піднятими руками вели. А тоді ще й цю гидоту підклали. Морду їм треба понабивати, твоїм хлопцям. Щоб знали, на кому мститися.

— Мститися? За що мститися?

— За одну справу... Бо я спровадив того, молодшого, що морда чоботом, від однієї... дамочки — і дуже шкодюю, що не вибив йому бубну.

— Я вже знаю, — сказав Севка. — Отам за річкою — сади, а в садах — самотня хатка, а в хатці — чорнявенька дівчинка. Це я їй зробив документи і влаштував перекладачкою. А хлопці їй дізналися. Треба буде сказати їм, що закрилась лавочка... Ну, знаєш, що? — давай вип'єм!..

Після першої склянки Севка повернув мені папери, після другої подарував відібраний у когось наган, про який не знало німецьке начальство; після третьої нам стало душно, Севка відкрив вікно, десь недалеко по брукові прогуркотіли підводи, одна і друга, і я почав з Рильського:

Десь підвода далека в полях гуркотить.

Хто, куди та для чого прямує? —

але Севка перебив мене, і ми, посідавши на підвіконні, заспівали незугарну пісеньку:

Он лубил хадит в кіно
І в театр і в цирка,
А в сво пустой карман
Бил балшая дирка...

Саме на цих словах у кімнату з криком:

— Севка, шухер! — влетів присадкуватий поліцай. І завмер, побачивши нашу ідилію.

В передпокої щось лягнуло. І, слідом за поліцаєм, вже входили високочолый офіцер з сивими скроньями, фарбована дама з монументальним бюстом (я відразу догадався, що це — барон фон Триппенбах і Леоніда Леонівна), Соня, Броня, районшеф у рогових окулярах, староста Карпо, і кошлаївський поліцай Гармаш.

А з дверей визирали їздовий Степан, а з-за нього — Чобіт з відбитком п'ятьох пальців на переляканім обличчі.

І тоді заговорили всі разом. Герр барон обвинувачував, Севка виправдувався, мішаючи українське, російське й німецьке:

— Ер іст майн бессер фройнд, перекладіть йому, што ето лучший друг моего юношества...

Староста Карпо говорив до всіх і ні до кого:

— А ми засиділись трохи в Олексія Платоновича. Коли прибігає Степан: — Повели!

А Соня підійшла до мене впритул і сказала захоплено:

— Ну ти ж і пройда! Ми його від петлі рятувати приїхали, а він тут горілку п'є...

Я хотів їй щось відповісти, але хтось простягнув мені ще одну склянку, яку треба було випити на знак загального замирення. І я, мабуть, випив.

Бо з дальших подій тієї ночі можу пригадати лише одну деталь: ми стоїмо проти вікна, біля мене Соня і Броня, а звідкись іздалеку, з-за річки, може з тих садів, де загубилася Броніна хатка, долітає солов'їний щебет.

ХУАН РАМОН ХІМЕНЕС

РОЗУМ

О розуме, знайди
правдиву назву всіх речей!
... Хай буде мое слово
самою річчю,
яку моя душа створила вдруге.
Нехай пройдуть крізь мене
усі, яким неznані речі;
нехай пройдуть крізь мене
усі, що забувають речі;
нехай пройдуть крізь мене
усі, які кохають речі...
О розуме, знайди
правдиву назву —і твою,
й його, й мою— усіх речей.

БЕРЕГИ

З якою насолодою, щоночі,
ми входимо в печеру тіні
—мов канемо у смерть
солодку—,
смуtnі й утомлені думками
про те, що не під силу нам удень!

—Ті очі, які зорять в наші очі
(тужливі спомини про ніжність,
що жевріють, немов вутілля),
також у нас згасають,
немов у власній тіні—.

І типа. Зостаються
тіла мертвечі, чорні паки
уздовж покинутого молу;
єднає їх під небозводом зір
лише жахаюча поразка.

ЗОРІННЯ

Відходить ніч, великий чорний бик
—у повній плоті страх, жалоба й таємниця—,
який ричав несвітно і безмежно
на запітнілий жах поляглих;
надходить день, ясне дитя,
що просить ніжності, довіри й сміху
—дитя, яке ген-ген
у загадковій далині,
де початки стрічаються з кінцями,
побавилось хвилину,
серед якогось луку
у світло-тіні,
з биком, який втікав—.

СВІТАНОК ЗА МУРАМИ

У всіх речей якесь бліде обличчя
—вапно, кошмари, недокров'я, холод—
напроти сходу. О, стіна життя;
о, мур життя! Подоба
звіринна в тілі —корінь, циндра—,
—душа накинута недбало—,
і мінеральна і рослинна!
Паде недвижне сонце на людину,
на кабана, капусту, огорожу!
—Фальшива радосте, бо ти лише
в часі —як кажуть—, не в душі!—

Все небо подолали
вологі, парні купи
гнойових горизонтів.
Терпкі останки, тут і там,
від ночі. Скиби недоїджені
зелених місяців,
уламки скла фальшивих зір,

обірвані шпалери небесної блакиті
зі свіжим гіпсом. Птиці
ще ледве збуджені, у місяці жорстокім
— ліхтарні майже згаслій.
О, незліченні речі та істоти!
—Правдивий смутку мій, бо ти лише
в душі —як кажуть—, не в часі!—

*

Як легіт, ти говориш
про вітер
про море ти, як струмінь,
говориш
ти, як життя, говориш
про небо
говориш ти, як смерть,
про землю.

Переклав з еспанської мови Вольфрам БУРГГАРДТ

З незвіданої давнини, з квітчастої молодости нашої батьківщини, чуємо чудовий спів. Творчий дух нашого народу, завжди такий багатий і невтомний, доносить через століття навіть до нас, в далекі краї, відсвіт своїх безцінних скарбів. Ці скарби — українська народна поезія.

Бо і справді — вона безцінна. Століттями милувались її красою й мистецькою силою не тільки українці, але також і чужинці. Сотні російських, польських, німецьких, французьких учених і дослідників інших національностей вивчали і високо цінили її. Вона своєю красою і таємничістю покликала до дії багатьох українських етнографів і фольклористів, як от Михайла Максимовича, Йосипа Бодяньського, Федора Вовка, Миколу Сумцова, Володимира Гнатюка, Вадима Щербаківського, що присвятили їй усе своє творче життя. Глибоко цікавились нею такі видатні українські вчені, як Борис Грінченко, Михайло Грушевський чи Олександр Потебня. Як це показав у своїй недавно опублікованій і першорядній студії Святослав Гординський, народна поезія мала якнайтісніший зв'язок з «Словом о Полку Ігореві».

І клясики української літератури були під її життєдайним впливом. Проблематичний Микола Гоголь був рабом її чару. Котляревський уважно культивував її. Тарас Шевченко пильно збирав пам'ятки народної поезії, а також слідували за нею Леся Українка і Маркіян Шашкевич.

Іван Франко має особливі заслуги в вивченні народної поезії і вважається за одного з передових українських фольклористів і етнографів. З новітньої української літератури — Павло Тичина, Максим Рильський, подекуди Микола Бажан, Тодось Осьмачка, Оксана Лятуринська, Василь Барка, Емма Андіївська, Віра Вовк, Богдан Бойчук і багато інших часто стилізують свої твори під народні мотиви, а Рильський присвятив багато есеїв темі української фольклористики. Лисенко, Колеса й інші знавці української музики з увагою досліджували музичну сторону народної творчости, а музиколог Зіновій Лисько пише саме тепер велику працю про народну поезію. Треба також згадати окремі студії Філарета Колесси з ділянки поетики народної поезії.

Коли приглянемося до сьогоднішніх видів деяких зразків народної поезії, а при тому думаємо про століття, через які вона переходила з уст в уста, про всі ті нашарування і зміни, що їх вона зазнала, не можемо надивуватися, як вона зберегла, а то і з часом набувала, свої чудові, несподівані й такі багатогранні формальні цінності; як ті, що її створили і ті, що передавали її в майбутнє, звертали величезну увагу на поетичну конструкцію задля краси самої тієї конструкції, часто ставлячи «провідну ідею», «зміст», «дидактику» на другий, якщо не десятий, план. Дивує нас їхня любов до звука, як такого, до слова і гри з ним, до варіювання фрази, до поетичного образу — словом, до граней поетичного мистецтва.

Одначе з українського боку відносно мало було написано про найважливіше в народній поезії, про те, що робить її саме поезією — про її формальні аспекти. Ці речі вважались чомусь за автоматично доведені, на них не звертали великої уваги, а зосереджувались радше на історично-суспільних, релігійно-символічних чи, вкінці, лінгвістичних сторінках народної літератури. А якщо вже й говорили про поетику народної поезії, то трактували її як якусь відокремлену від літератури ділянку, вигадуючи для неї окрему термінологію, розв'язуючи проблеми спеціальними методами. А проте, проблеми народної поезії це безперечно проблеми поезії взагалі, і вони мусіли б бути включені в усякі досліді з ділянки української поетики.

Саме про поетику народної поезії хочу нагадати в цьому нарисі. Одначе, вже сама форма статті не дозволить мені на якінебудь серйозні досліді: я мушу обмежитись і матеріялом, і проблемами. Отож, говоритиму тільки про деякі замовляння, голосіння та обрядові, трудові й ліричні пісні. Буду говорити про них як про твори самі в собі і для себе — в їхньому сьогоднішньому вигляді; — трактуватиму їх як зразки поезії, що могла б бути написана вчора. Щодо проблем, я сподіюсь коротко заторкнути поетичні розміри, звукові ефекти, лексично-синтаксичні засоби і тропи. А також раджу читачеві не сподіватися якоїнебудь наукової систематики. Це ж бо буде чисто аматорський нарис. Боюся, кінець-кінцем, що в ньому буде багато більше ентузіазму, ніж холодного розсудку й знання.

2

Коли ведемо літературну гутірку про народну поезію, мусимо, на жаль, обмежитися тільки однією частиною повного твору — його словесно-текстовою стороною, відкидаючи музикальну сторону, як це вже свого часу підкреслив Максим Рильський. Всі бо жанри народної поезії, що на них я тут спинюся, це речитативи або пісні. Погані наслідки цього штучного роздвоєння твору найдошкульніше даються знати в спробах дослідження метрики, і насправді до-

зволюють тільки на вельми обмежену дискусію. Метрика народної поезії йде в нерозривному зв'язку з музикою, а навіть підлягає їй (тривання складів, неправильне наголошування окремих слів). Отже, можливі тільки дуже загальні уваги.

Як пише Грушевський в першому томі «Історії української літератури», в народній поезії паралельно існують два роди ритму: ритм синтаксичний, речитативний, нерівноскладовий, і ритм музикальний в тіснішому значенні, де симетрична будова музикальних стіп заковує строфу в точні рівноскладові рядки. Старші роди народної поезії, як от замовляння чи голосіння, належать до синтаксичного ритму, де каденція підтримується голосовими ударами (іктами) з доволі вільними варіаціями. Пісні ж бо обрядові, хороводні й трудові переважно побудовані на співових, музикальних, рівноскладових строфах. Музичні фрази тут докладно відповідають синтаксичним і ритмічним групам. Отже можемо ствердити, що народна поезія розвивалась від вільнішої речитативної форми до щораз більше впорядкованих поетичних форм, правильності рядків та викінченості строф.

Мені здається, що речитативні форми в загальному більше впорядковані, ніж це визнають деякі сучасні радянські коментатори, які навіть друкують замовляння і голосіння прозою. В кожній поемі ритмічні групи (рядки) чергуються в якомусь порядку, зумовленому ритмом цілоти поеми. В поемах, де найменшою ритмічною одиницею є слово, такий порядок — тугіший. Проте в поемах, де найменшою ритмічною одиницею є синтаксичні одиниці — групи слів —, як от в речитативних формах чи деяких формах модерного верлібру, такий порядок вільніший. В речитативних поемах домінація синтаксичних груп така сильна, що кожний рядок підпорядковується перш за все синтаксичній структурі — кожний рядок є не тільки ритмічна, але в першу чергу синтаксична одиниця (часто — синтаґма). Проте, взаємозалежність рядків у ритмічній цілості поеми цілком очевидна. Елемент, що їх зв'язує, є наголошування головніших слів у кожній синтаксичній групі. Ці наголоси (удари) є впорядковані, і число їх уважно варіюється з рядка в рядок. Сама ця взаємозалежність рядків (ритмічний зв'язок синтаксичних груп) різко відрізняє тексти речитативної поезії від прози. В прозі ж бо такі ритмічні групи були б цілком негативним явищем, і кожний прозаїк намагається за всяку ціну їх уникати.

Ось приклад замовляння з двома ударами:

Ішли ліки
Через три ріки,
І лозу рубали
І рожу сажали —
І рожа не принялась
І кров унялась.

А ось замовляння з трьома ударами:

Там на горі тури орали,
Красну рожу сіяли,
Красна рожа не зійшла.

В наступному замовлянні (на любов) три удари варіюються з двома:

Трясу, трясу кладкою,
Кладка водою,
Вода купиною,
Купина чортами,
Чорти козаком —
Щоб його трясли, трясли,
Та й до мене принесли.

Ритмічний ефект цього замовляння збагачують ще й повторення слів, такі типові для народної творчості, в першому й передостанньому рядку, а також однакове число складів у першому й двох останніх рядках, що зв'язані римою і творять куплет. А ось замовляння (від гадюки) на чотири удари:

Ой чи не в того лукоморя зелена лоза —
Зелену лозу вітер сушить,
Вітер сушить — листи розносить:
Один листочок у море впав,
Другий листочок до сердечка припав,
Третьому листочку рани лічити,
Рани лічити — рани курувати.

Багато більш скомпліковані й багатші ритмічні структури зустрічаємо в голосіннях, що два з них наведу повністю:

- 1 Николаю мій, Николаю дорогой!
- 2 Ти то межі нами того Великодня був,
- 3 Ти то нам паску-дари покроїв,
- 4 Ти то нам до церкви відніс,
- 5 Ти то насамперед свяченого кушав,
- 6 А тепер ми без тебе і їсти не можемо,
- 7 Николаю мій, Николаю!
- 8 Хто би був казав ще тогідних свят,
- 9 Що ти уже цих не діждеш,
- 10 Николаю мій, Николаю дорогой!

*

- 1 Мамко моя, голубко моя,
- 2 Мамко моя, зозулько моя,
- 3 Мамко моя, порадиничко моя,
- 4 Де ми ся зійдемо,
- 5 Де ми ся порадимо?

- 6 Мамко моя, голубко моя.
- 7 Де вас найду, де вас відшукаю?
- 8 Чи в садочку, чи в місточку,
- 9 Чи в полі на колосочку,
- 10 Чи в городчику на зілечку,
- 11 Чи в церкві на подвіречку?
- 12 Мамко моя, голубко моя.
- 13 Коли вас ся надіяти?
- 14 Чи на Різдво з колядами,
- 15 Чи на Великдень з писанками,
- 16 Чи на Николая з скрипниками?

В речитативному виконуванні голосінь голосові удари падатимуть не так часто, як у виголошуванні замовлянь. Та й інтерпретація тут вільніша, залежніша від читця. В моїй інтерпретації перше голосіння побудоване на трьох ударах, а друге на двох. Немає сумніву, що деякі читачі матимуть інші інтерпретації. Проте, які вони не були б, після аналізу відкриється якийсь, хоч і не дуже суворий, узір. Як уже було сказано вгорі, проза не терпить таких узорів, хіба в випадку стилізованого монолога, побудованого за зразком голосінь чи інших речитативних форм, як, наприклад, у деяких оповіданнях Стефаніка, Коцюбинського чи Кобилянської.

Одначе навіть зіставлення голосових ударів ще далеко не досить, щоб повноюю пояснити скомплікованість ритму цих двох поем. У таких формах, як і в деяких видах модерного верлібру, ритм твориться менш виміряно, ніж інші зразки, і є мало взірців і схем, на підставі яких можна б його докладно аналізувати. На жаль, версифікатори присвятили замало праці аналізу верлібру.

Але можна сказати в певності, що ще одним головним фактором ритму цих двох голосінь є стратегічне повторення ключових фраз і їх варіювання. Повторення фрази «Николаю мій, Николаю дорогий!» в першому й останньому рядку першого голосіння, і варіювання її в сьомому, робить цей твір не тільки ритмічно суцільним, але також і до болю експресивним, до сліз сумним. Це ж саме трапляється і в другому голосінні, де паралелізм фраз зорганізований у просто геніальному порядку. Проте, це вже належить до засобів інтонації, і читач знайде трохи докладніше обговорення цих проблем, і коротку інтонаційну аналізу другого замовляння, в четвертій частині цього нарису.

Цілком інші ритмічні проблеми зустрічаємо в другому типі народної поезії, де словесний ритм підлягає усталеній музичній мелодії. Хоч би тому, що наголос слів і тривання складів часто стає рабом такої мелодії, довільно змінюючись під її диктат, дослідники, за Потебнею, обмежилися до міряння такого роду поезії силабічним або квантитативним способом, тобто рахуванням складів у кожному рядку і ділення рядка на «коліна», що залежать від павз, зумовлених мелодією.

Правда, через брак зразків мелодії рахувати стопи в кожному рядку кожної народної поеми, як це робив Тредьяковський, і інші батьки силабо-тоніки, в російських текстах народної поезії, може здаватися грубою витратою часу. Але й сама силабічна система («коліна») не розв'язує проблеми задовільно, бо українська мова все ж таки має вільні, фонологічні наголоси, і їх не можна так легко ігнорувати. Аналіз тенденції деяких пісень до якоїсь метричної системи може показати, хоч і як фрагментарно, розвиток народної пісні до щораз більше впорядкованої строфи, як також може вказати на ритмічну красу тексту пісні, навіть при відсутності мелодії.

Для прикладу наведу в скороченні відому веснянку про ремеза:

- 1 Ой ремезе, ремезоньку,
- 2 Не вий гнізда на лідоньку,
- 3 Буде лідок розтопати,
- 4 Твоє гніздо забирати!
- 5 Увий собі в темнім лісі,
- 6 В темнім лісі на орісі.
- 7 Будуть оріх оббирати —
- 8 Твоє гніздо оглядати.
- 9 Ой ремезе, ремезоньку,
- 10 Не вий гнізда на орісі, —
- 11 Будуть оріх оббирати,
- 12 Твоє гніздо обдирати.
- 13 Ой ремезе, ремезоньку,
- 14 Не вий гнізда на сосонці,
- 15 Будуть сосну обтинати,
- 16 Твоє гніздо розтрясати.
- 17 Увий собі у дівиці,
- 18 У дівиці у світлиці,
- 19 Ти їй будеш приспівати,
- 20 Будеш її радувати.

Перш за все, тут знаходимо дуже виразну цезуру, яка розділяє восьмискладовий рядок на два рівні гемістихи. Отож, рядки можна писати й так:

Ой, ремезе,
Ремезоньку,
Не вий гнізда
На лідоньку.

(До речі, цезура є дуже характерною рисою пізніших зразків народної поезії й часто прикрашується внутрішньою римою.) Майже всі рядки цієї веснянки складаються з двох ямбів, одного анапеста і наростка, спричиненого жіночою римою. Виняток становить перший, дев'ятий і тринадцятий рядок, де зустрічаємо анакрузу (ненаголошені один чи два склади на початку віршового рядка перед першим рит-

мічним наголосом — в нашому випадку зачин «Ой») і силабічну цезуру (перший гемістих закінчується ненаголошеним складом), замість одного з ямбів. Таке варіювання перших рядків дуже поширене в народній творчості, і часто вживається в певних родах модерної лірики.

Отож у відносно дуже ранній веснянці поетичний рядок уже цілком унормований, даючи віршеві дуже притаманний народній поезії ритм, що його також часто знаходимо в поетів дев'ятнадцятого й раннього двадцятого століття.

З цих моїх коротких нотаток ніяких висновків про метрику народної поезії зробити не можна. Можна сказати хіба те, що, збуваючи подібні дискусії методами Потебні, як це роблять радянські коментатори ще сьогодні, ми втрачаємо нагоду навчитися дещо більше про метрику народної поезії і про українську поезію взагалі. Можна з певністю ствердити, що ритміка модерної поезії мусить бути досліджувана тими самими методами, що й наймодерніша лірика Зувського чи Барки.

3

Однією з найцікавіших, а проте цілком занедбаних проблем є звукова структура народної поезії. Невідомі народні поети розуміли краще, ніж це розуміють деякі сучасні поети й критики, що організуючим початком лірики служить не готове слово, а скомплікована структура ритму й евфонії, і що звуки вірша до великої міри самоцінні й самозрозумілі.

В нас чомусь прийнялося розглядати звукові цінності вірша тільки в рамках ономапоєї в безпосередньому розумінні — тобто простого звуконаслідування («цяп-цяп»), або в глибшому розумінні — як використання письменником слів чи навіть окремих звуків, що своїм звучанням якоюсь мірою нагадують зображуване явище чи почування («Хто се, хто се по тім боці чеше косу? Хто се?»), а також в рамках найпростішої алітерації. Проте, для аналізу народної поезії цього аж ніяк не вистачає, бо рядки народної поезії побудовані на дуже багатій і скомплікованій звукоструктурі. Коли пригадаємо, що творці народної поезії ніколи не були «рафінованими поетами-декадентами», і коли в той же час придивимося до їхнього замилування звуками й словами, до їхньої багатой й барвистої гри ними, то побачимо, що звук як самоцінність, не є «модерною вихваткою», а радше впливає з джерел усєї поезії.

Безперечно, в народній поезії зустрічається багато прикладів простої ономапоєї. Народні поети з дітоподібною наївністю любили наслідувати звуки природи:

Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний, грай,

Бо в нас тепер такий край...
Жу-жу-жу... Жу-жу-жу...

Або:

Де коза туп-туп,
Там жита сім куп.

Проте, звірі, птахи, комахи, дерева воліють говорити людською мовою. Це й є саме той антропоморфізм народної поезії, що про нього так багато говорять учені різних націй.

Ой чув же тее сив соколонько:
«Цить, не журися переплонько...»

В народній поезії також зустрічаємо рядки, що своїм звучанням нагадують зображувані явища:

Бриніла, бриніла вода по каміненьках дрібненько.

Або:

Тихо, тихо лотоками вода йде.

В цих двох прикладах бачимо звукове відображення двох родів ходу води. В першому уявляємо маленький, веселий гірський струмочок, який аж «бринить» по дзвінких приголосних, як по камінчиках. У другому повільно пливе широка й глибока річка, глухо й маестатично, ніби свідомо своєї великої потенціальної сили.

В багатьох рядках народної поезії знаходимо приклади звичайної алітерації, тобто повторення одного приголосного звука:

І складемо ж і (пшеницю) а в три стирочки,
А в три стирочки, а в три рядочки,
Ой і складемо а в спід широко,
А в спід широко, а вверх високо,
Та й завершимо сив-соколоньком,
Сив-сокіл сидить, далеко видить...

Вищенаведений приклад домінований приголосним с. А ось більше скомплікований приклад алітерації:

Садила Ганна вино зелене...

Центральні приголосні *нн* центрального слова *Ганна* повторяються в двох наступних словах. Цей засіб — повторяти домінуючі приголосні ключового слова в рядку — часто практикується в модерній поезії. Я підозріваю, що ім'я «Ганна» було інстинктивно вибрано тільки для того, щоб гарно звучало з «зеленим вином». Також у рядках:

Як би я така, як сей маков цвіт,
То я б не пішла ні за короля, ні за міщанина,
А за того коваля, що служив у короля...

ремесло коваля (радше, ніж столяра або муляра) могло бути вибране також тільки через співзвучність з словом короля. Народний поет був, після всього, свідомий свого завдання поета.

Одначе, звукова структура рядків народної поезії не обмежується алітерацією — повторенням одного приголосного. Як у всій добрій поезії, так і тут, трапляються складні узорі приголосних і голосних, що тісно співдіють із собою для повного звучання рядка. Коли поет, а в тому числі й народний, творить рядок, слова тягнуть одне одного не тільки змістом, але також, і то часто в першу чергу, звуком. І так те, що народний поет творив інстинктивно, при допомозі свого високо обдарованого поетичного слуху, виструнчується перед нами вибагливою звуковою структурою, що її ми називаємо звуковими повторами. Ось приклад повторення двох приголосних і трьох голосних:

Чи ся кобилки пожеребили...

Приголосні в цьому прикладі повторюються так: б-л-б-л, а голосні так: о-и-и-о-и-и. Так само можемо говорити про групи голосних і приголосних звуків, які якоюсь мірою гармонізують з собою (ефекти близькі до парономазії). В нашому прикладі такі групи (часто вони бувають складами) були б: бил (кобилки) і бил (пожеребили), своєю співзвучністю нагадуючи риму.

В рядку:

А все волове, все половії...

відкинемо повторення слова «все». Повторення слів це особлива ефонічна проблема, що про неї згадаємо нижче. І так в цьому рядку маємо голосні: о-о-о-о, приголосні: в-л-в-л-в і групи в-о-л-о-в — полов, що знову нагадують риму.

Багатий рядок:

Твої коні воронії порозпродувані...

дає нам такі комбінації: в-н-в-н-в-н, о-ї-і-о-о-і-ї-о-о-о-і, а також групи: о-р-о-о-р-о-о-р і пор-про.

А в рядку:

Загреміли ковані вози на дворі...

знаходимо такі цікаві узорі: р-в-в-в-р і а-о-а-о-а-о, а також групи, що виявляються на початку слів: ков-во-дво.

У рядку:

Ся загула голубочка із-за дуба...

знаходимо рідку комбінацію трьох приголосних: з-г-л-г-л-з. Голосні в цьому рядку повторюються так: о-а-у-а-о-у-о-а-а-у-а. Група гула творить щось на подобу асонансу з групою дуба, і ця ж група гула творить щось на подобу консонансу з групою голу.

Часто звуковий повтор переходить і на другий рядок. В уривку:

Наше жниво вже з кінця,
А ну ж дівчата до вінця! —

зустрічаємо таке повторення приголосних (у двох рядках, взятих разом: н - ж - н - в - в - ж - в - н - ж - в - н .

Щоб наш овес рясен був,
Щоб Івасів рід красен був.

дає нам повторення приголосних: в - с - р - с - в - с - р - р - с , і групи овес — Івас .

Хоч деякі рядки й не мають багато цікавих повторів голосних чи приголосних, їхні звукові групи зразу впадають в очі. Наприклад:

Смерть з морозом танцювала,
І за море десь пігнала.

Або:

Ніч темна, ніч тишна,
Сидиш на коні буланому . . .

Як звукові групи, що стають співзвучними через подібність голосних і приголосних, так і рими, консонанси і асонанси вважаються за частину звукової системи (їхнє друге завдання — закінчувати рядки, і тоді, в цій своїй функції, вони стають частиною строфічної системи). Прсте, щоб бути римою, асонансом або консонансом, звукова група мусить стояти в кінці слова. Коли вона закінчує рядок, вона називається кінцевою римою; коли ж вона стоїть в кінці слова, що в свою чергу стоїть в середині рядка, вона називається внутрішньою римою. Тому що ніякий творець народної поезії не керувався законами поезики, риму він підбирав не механічно, а в повному розумінні т в о р и в її, імпровізуючи її для потреб даної ситуації і не дивлячись на те, до якої міри вона правильна. Отож у народній поезії знаходимо подивугідну оригінальність і різnorodність рим, асонансів і консонансів.

На перший погляд, неоклясик знайшов би в народній поезії мало рим, які радували б його вухо. Більшість із них — жіночі, відкриті рими, часто дієслівні, як от п р о в о д и л и — х о д и л и , б р а т и — в м и р а т и , або рими однакової граматичної категорії, як от ч о р н е н ь к и й — с и в е н ь к и й , п а н а — І в а н а , і т . д . Деякі з них дуже «бідні» рими, де опорні приголосні взагалі не сходяться, як от к а л и н а — х о д и л а , к о н я — к о р о л я і т . п . Але між ними часто зустрічаються розкішні скарби!

Як розміри й звукові повтори, так і рими росли разом із народною поезією. В речитативних формах і там вони падають більш-менш випадково. Одначе, вже в обрядових, а тим більше в ліричних піснях знаходимо справжні перлини рим, що їх може створити тільки пре-красно розвинений поетичний слух.

Часто трапляються рими дуже «літературні»:

Стояла верба посеред двора,
А на тій вербі золота кора.

В цьому куплеті цікава не тільки досконала рима, але ще й те, що звуки її клявзулі «ра» повторюються і в інших словах рядків. Отже в цьому випадку рима — не щось штучно додане, а природний вицвіт звукової конструкції рядків.

Також зустрічаємо рими, де не тільки клявзуля (кінцівка віршового рядка, починаючи з останнього наголошеного складу), але й ціле останнє слово рядка активно в них заангажоване:

Вже я на полі набувся,
Дивного вітру начувся.

*

Будуть оріх оббирати,
Твоє гніздо обдирати.

Як бачимо, слова в цих двох прикладах майже однакові, за винятком змінення одного приголосного. Вони, до речі, доводять, що дієслівні рими не завжди бувають нижчої якості. Такі рими, як і кожний інший поетичний засіб, стають мистецтвом у руках майстра.

Цікаві також рими, де одне слово вміщається в друге:

А тим білим (конем) тройзілле доста ну,
А з Марисев до слюбоньку стану.

Зайвий склад першого слова до — зустрічається в середині другого рядка.

Або така неймовірна рима:

Чи ти ся пчоли та пороїли,
Чо пороїли, попароїли?

Тут пороїли не тільки вміщається в попароїли (що означає «парувалися»), але зайвий склад — па — звуково підходить до решти рими. Також звертаємо увагу на те, що повторення слова пороїли в другому рядку творить внутрішню риму.

Що ж до неточних рим — асонансів і консонансів — народна поезія аж кишить цікавими прикладами. Не часто задовольняється вона простим собі асонансом, як ось дворів — столів. Частіше, народний поет з радістю грається клявзулями, неначе прецікавими іграшками.

В народній поезії зустрічаємо обидва типи асонансів — початковий, або лівий, де найбільша подібність звуків помітна з лівого боку, тобто, далі від клявзулі, і кінцевий, де подібність звуків збігається біля клявзулі. Ось початковий тип:

Нахиляйте сосонку до долу,
Принесемо сосонку до дому.

Або такий вибагливий кінцевий асонанс (гіпердактилічний):

А в лісі, лісі нерубаному,
Нерубаному, небуваному.

В останньому прикладі цікавий також внутрішній асонанс, в творенні якого заангажований цілий другий рядок.

А ось приклад ще більше скomплікованого асонансу:

Чогось мені чудно,
Чогось мені дивно,
Що мого милого
Звечора не видно.

У словах дивно і видно звуки д і в переставлені. Також чудно в першому рядку творить цікавий консонанс із словом видно в четвертому.

У нашій дискусії про асонанси ми згадали й кілька консонансів. Коли асонанс — неточна рима, побудована на співзвучності, на збігові тільки наголошених складів чи навіть тільки наголошених голосних звуків, тоді консонанс — неточна рима, побудована на співзвучності приголосних. Тобто в консонансі опірні приголосні однакові, але голосні в клязулі змінені. Чудно — видно — добрий приклад простого консонансу. Ось ще кілька прикладів з народної поезії:

Ой знаю, знаю долину луку,
Долину-луку, траву велику.

*

Не бійся, матінко, не бійся,
В червоні чобітки обуйся.

*

Та Юрай матір кличе,
Та подай, матко, ключа.

В наступному прикладі (з ліричної пісні) немає ні одної точної рими:

Не топила, не варила,
На припічку жар, жар.
Як я піду з цього села,
Комусь буде жаль, жаль.

Не топила, не варила,
На припічку димно, димно.
Як я піду з цього села,
Комусь буде дивно.

Не топила, не варила,
 На припічку попіл, попіл.
 Як я піду з цього села,
 Зостанеться сокіл.

У першій строфі перший і третій рядок закінчується консонансом, із порушеним наголосом, і цей консонанс повторюється в дальших двох строфах. В перших двох строфах другий і четвертий рядок закінчується знаменитими асонансами, де єдиний неточний звук — опірний приголосний. У третій строфі другий і четвертий рядок також закінчується асонансом.

В народній поезії зустрічаємо цілі строфи, зв'язані співзвучними закінченнями рядків, як це буває в найбільш софістикованій ліриці:

Ой знати, знати
 В кого є дочки:
 Втоптані стежечки
 Через садочки.

На перший погляд здається, що тільки другий і четвертий рядок — римовані, і справді, так і є в решті пісні. А проте вухо народного поета підказало йому зробити в клявузі третього рядка свого роду консонанс, що зливався би з римою даної строфи. А ось ще один приклад:

Проводили русалочки, проводили,
 Щоб вони до нас не ходили,
 Да нашого житечка не ломили,
 Да наших дівочок не ловили.

Перші два рядки римовані точною римою, другі ж два асонансом, що в ньому заангажоване ціле слово (тільки один звук змінений). Але перші два рядки злучені звуково з другими двома знову ж таки асонансом.

А ось приклад, де цей засіб доведений до великої мистецької тонкості:

Ходить царенко, ходить, блукає!
 Ходить царенко долі Дунаєм,
 Ходить царенко та й темним гаєм —
 Ходить царенко, долі шукає.

Рими тут майже однакові. Різняться вони тільки тим, що одна пара — відкрита, а друга — закрита. Зв'язок між чотирма рядками цього прекрасного катрена підкреслений ще й тим, що передостанні слова другого й четвертого рядка є гомоніми.

Бувають в народній поезії ще приклади більше вишуканих родів рим.

Ось приклади редифу:

Ой спи дитя, колишу тя,
А як заснеш, то лишу тя.

*

Прошу тебе, та порадь мене.
Молодую, та відрадь мене.

Хочеться звернути увагу ще на кілька фактів, зв'язаних з римами, в цих двох прикладах. В першому, не тільки слово лишу вміщується в слово колишу, але слово то в другому рядку звуково відноситься до ко - в колишу, так що звуково маємо колишу — то лишу. В другому прикладі, не тільки два, але аж три передостанні слова заангажовані в творенні рими, через повторення слова та в обидвох рядках.

А ось приклад гомонімічної рими:

Ой ти місяцю-зоре,
Освіти на все поле,
Там моя дівчинонька
Та й пшениченьку поле.

Особливим звуковим засобом народної поезії є внутрішня рима. Найчастіше трапляється вона в середині рядка, ділячи його на два рівні гемістихи. Ось чудовий приклад з поезії подружжя:

Мати Івася родила, місяцем обгородила,
Зорею підперезала, до теці відпроважала.

Внутрішня рима може тривати, більш або менш консеквентно, через цілий твір:

- 1 Зажурилася перепілонька,
- 2 Що так раненько з гір вилетіла,
- 3 З гір вилетіла, трав не виділа,
- 4 Іно виділа сніги-морози,
- 5 Сніги морози, води, як лози.
- 6 «Ой де ж я буду гніздечко вити,
- 7 Гніздечко вити, діти водити?»
- 8 Ой чув же тое сив соколонько —
- 9 «Цить, не журися перепілонько!
- 10 Ой знаю, знаю долину-луку,
- 11 Долину-луку, траву велику.
- 12 Там то ми будем гніздечко вити,
- 13 Гніздечко вити, діти водити».

Отож у п'ятому рядку знаходимо чисту риму. В сьомому й тринадцятому звуки слова вити повторюються в слові водити. В третьому рядку бачимо асонанс, а в одинадцятому — консонанс.

А ось строфа, де внутрішня й кінцева рима тісно з собою пов'язані, наче викликають одна одну:

Коло м л и н а к а л и н а,
Там дівчина ходила,
Цвіт-каліну ламала,
Та й матінки питала...

Внутрішня й кінцева рима першого рядка викликають внутрішню риму другого рядка, яка в свою чергу творить асонанс із кінцевою римою того ж рядка. Отже, між першим і другим рядком є цікавий асонанс через маніпуляцію звука л. Звук л продовжується і в клявзулі третього рядка, а також четвертого.

У прикладі:

Зелене вино д'горі ся вило,
Сино зацвило, сильно зродило,

в першому рядку маємо внутрішній асонанс. Клявзуля першого рядка творить чисту риму з клявзулею третього гемістиха, яка в свою чергу творить чисту риму з клявзулею другого рядка. І так, між першим і другим рядком бачимо чисту риму. Далі, слово *вино* творить чисту внутрішню риму з словом *сино* на початку другого рядка (вільна внутрішня рима — не зв'язана клявзулею), а те слово творить риму з третім словом другого рядка. Отже початкові слова третього й четвертого гемістиків римуються між собою, з одного боку, а з клявзулею першого гемістиха — з другого. До того, коли візьмемо до уваги повторення приголосних (л-н-в-з-л; н-в-л-л-н-л) і голосних (и-о-о-и-о; и-о-и-о-и-о-о-и-о), побачимо, якою скomп'юванною сіткою звуків огорнені ці два, на перший погляд, такі прості рядки.

А ось кілька цікавих прикладів внутрішніх асонансів і консонансів у цезурі:

Ой сій мати овес на наш рід увесь.

*

В мене личко, як яблучко.

*

Мої чароньки — чорні брівоньки.

*

Ой ластівонька та прилітає,
Господаренька та пробуджає.

В останньому прикладі внутрішні рими двох рядків нічим не зв'язані з кінцевими римами. Такий незалежний паралелізм гемістиків стрічаємо часто в народній поезії.

Окрім внутрішніх рим перед цезурою, народня поезія знає ще багато внутрішніх рим в інших позиціях. Ось асонанс, що підкреслює ритм рядка, ділячи перший гемістик на дві менші одиниці:

Зроби місток через ярок, щоб добре ходити.

Або рядок, де дві рими в тих же позиціях відповідають кінцевій рими:

Короваю мій раю, коло тебе іграю.

Комбінацію, де рима «обнімає» рядок, зустрічаємо в наступному прикладі (зрештою, проблема тут і в вищенаведених прикладах майже однакова, тільки що тут, замість одного довгого, маємо два короткі рядки):

Тяжкі мені, важкі
Твої вечорниці.

А ось комбінація, де внутрішня рима творить центр рядка:

А тее вино си но зацвило.

В наступних прикладах, внутрішня рима підкреслює кінцеву риму тим, що стоїть безпосередньо перед нею і повторює її:

Поплинь, поплинь зайку по Дунайку.

*

А ти кинув косу в росу...

Часом два паралельні рядки починаються римою або консонансом, творячи щось на подобу анафори:

За сяють мости щиро-злотії,
За мають коври все шовковії.

А ось приклад, де початкове слово першого й четвертого темістивів сполучене консонансом:

Дівонька встала, двори вмітала,
Двори вмітала, павоньки гнала.

Як бачимо у вищенаведеному прикладі кожне слово має якусь римову функцію!

Часто внутрішні рими не творять ніякого ритмічного узору, а трапляються «невпопад»:

На тій скатерці тайна вечеря:
Газдиня файна вечерю вносить...

*

Ой чиї ж то сірі воли
По горі ходили?..

*

Сива пава лігала...

В останньому випадку епітет був напевно підібраний тільки за звуком, інакше пава заслужила б на багато барвистіше окреслення. До евфонічних засобів народної поезії треба також зарахувати

ще й пари слів, на подобу апозитивних відношень, що зв'язані між собою римою або вільнішою звуковою подібністю. Такі пари звичайно постійні й незмінні. Найбільше відома з них мабуть весна-красна, але часто-густо зустрічаємо і хлопці-молодці, тяжко-важко, сад-виноград, лужок-бережок, чорнушка-душка, дівчина-рибчина, стебло-сребро і безліч інших. (Вони ввійшли вже в щоденну нашу мову, і навіть нові, цілком не поетичні вислови створились за їхнім взірцем, як наприклад, прислівник часто-густо, що його я собі дозволив ужити в цьому параграфі. Він — також апозитив, побудований на консонансі). Пари ці належать до більшої групи апозитивів у народній поезії, як, наприклад, мед-вино, мед-горілка, слава-поговор, час-пора, тур-олень і т. п., але тому, що ці останні — явища не ефонічні, вони нас тепер не цікавлять, і про них згадаємо в зв'язку з інтонацією.

Любов творців народної поезії до звука як такого проявляється не тільки в маніпуляції готових слів, але і в творенні слів, які не мають ніякого значення і є насправді свого роду «заумною мовою». Найбільш поширеним прикладом цього є різномодні вигуки, що без них не можна було б уявити українську народну поезію. Звичайно, ніхто не може заперечити ще одну функцію первісного вигуку — а саме передавання почувань. Але одна функція не виключає другої, а, навпаки, вони зв'язані між собою якнайтісніше.

Найчастіше вигук грає роллю зачину: він починає пісню, частину пісні, як, наприклад, строфу, або навіть і рядок:

О й, ластівонька та прилітає,
Господаренька та пробуджає:
О й, устань, устань господареньку,
Побуди свою челядоньку...

*

О й, то не верба — Йванова жена,
О й, то не кора — то ньенька стара,
О й, то не квіти — то Йванові діти.

В ліричній пісні найпопулярніший зачин є О й, а на другому місці Ге й:

Ге й, у лісі, лісі
Стоять два дубочки,
Ге й схилилися
Верхи докупочки.

Зачин є найпростіше застосування вигуку, особливо ж коли говоримо про звукову структуру пісні. Багато цікавіші застосування вигуку знаходимо в приспівках. Найбільше таких «заумних» приспівів трапляється в веснянках, щоб підкреслити танцювальний ритм мелодії:

Не бійтеся, дівки, пана,
 Бо панщина скасована!
 Гей-гу-гу-га-га,
 Бо панщина скасована.

А ось вигук, де традиційне «гей» сполучене з «бат», що, мабуть, походить від слова «брат»:

Як з нелюбом лячи спати?
 Гей, бат, вотак!
 Як з миленьким лячи спати?
 Гей, бат, вотак!

А ось уривок з ліричної пісні з цікавим переставленням вигуку, щоб надати текстові більшої ритмічної сили:

Ой, летіла горлиця через сад,
 Через сад, гей!
 Розпустила пір'ячко на весь сад,
 Гей, на весь сад!

Буває й так, що окреме слово втрачає своє семантичне значення і стає виключно звуковим засобом. Одним із найкращих прикладів цього є галицька веснянка про татарське лихоліття:

Там ві Львові на риночку, бриніло,
 Там татари люд списують, сердейко,
 Там тудиль ми дівче ходить, бриніло,
 А все з ними розмовляє, сердейко,
 Не пишіт мі на папері, бриніло,
 Напишіт мі на китайці, сердейко,
 Бо я роду великого, бриніло,
 Я батейка багатого, сердейко.

В першому рядку слово бриніло може ще мати якийсь зв'язок із контекстом (можна припускати, що в Львові на риночку бриніло, було шумно — тому, що ми маємо справу з словесною творчістю, пунктуація тут не грає великої ролі). Проте, в дальших рядках це слово має виключно звукову функцію. Щодо слова сердейко, то, окрім звукового засобу, воно може служити ще, як емоційний вигук — вислів болю, переляку чи журби.

В більшості вищеподаних прикладів не помічаємо особливого евфонічного зв'язку між даним вигуком і рештою рядка, і тому можна думати, що такий вигук грає більшу роллю в інтонаційній, ніж в евфонічній мелодії вірша. Однак в багатьох випадках такий зв'язок є:

Нехай мене пригортає,
 Хто кохання в серці має.

О х , о х , о х , о х ,
Хто кохання в серці має.

Звук х, що грає головну роллю в даному вигуку, повторюється аж п'ять разів у сусідньому вигуку, і разом із його голосним звуком о творить групу - о х - в ключовому слові кохання.

Ось ще один приклад:

Ой весна-красна попід лісом ішла,
О й л о , л о , попід лісом ішла.
Попід лісом ішла, фартушком трясла,
О й л о , л о , фартушком трясла.
Фартушком трясла, всім тепло несла,
О й л о , л о , всім тепло несла.

Вигук л о , мабуть імпровізований з приспіву «ладо», був створений спеціально для цієї пісні, щоб гармонізувати з звуком л, повторюваним в кожному рядку, а особливо з словом т е п л о в останньому рядку.

А ось приклад, де вигук творить внутрішній асонанс:

Г о я , батеньку, г о я , вирятуй мене з м о р я .

В народній поезії, як і в усій добрій поезії, звукові засоби не обмежуються кількома випадковими трюками. В ній чи не кожний рядок, чи не кожне слово, побудоване на снасті якоїсь звукової комбінації. Тоді коли в щоденній мові звук випадковий і завжди підлягає сенсові, в поетичній мові, в тому числі і в мові народної поезії, він трактований як такий обмірковано й пляново, щоб своєю гармонією або й дисонансом увійти в свідомість слухача і заволодіти нею. Кожний, хто хоче аналізувати якийнебудь добрий поетичний текст, щоб зрозуміти всі ті скomпліковані завдання, що їх автор собі визначив, мусить перш за все збагнути звукову структуру того тексту. Інакше його труди підуть намарне, і він завжди залишиться розчарованим.

4

Як у кожному доброму поетичному творі, так і в народній поезії кожне слово стоїть на своєму місці. Недаром говорить народна приказка, що «з пісні слова не викинеш». Словник народних поем, отой калиново-шовково-барвінковий, солов'їно-тополино-голубиний словник, справді розкішний. Він також дуже багатий. Він же такий розкішний і такий багатий, як розкішна і багата українська мова. Погляньте на труд Грінченка — напевно не менше, як дев'яност відсотків слів у його словнику походить із народної літератури, і звідтіля даються приклади для них.

Дослідники робили списки слів із народної поезії, що описують господарство, щоденний побут, воєнне діло і т. д., але такі списки торкаються соціології, антропології чи історії, радше ніж поетики. Нас більше цікавить той факт, що народний поет уживає чимало слів для одного поняття, залежно від відтінку значення чи звукової структури контексту. Погляньте тільки, скільки синонімів в народній творчості на слово «гарний»: красний, хорош, пишний, уродливий, файний, гожий, і т. д., і т. д.

Ще один мистецький засіб — це вживання слів у їхніх багатих формах. Перегортаючи тільки кілька прикладів народної поезії і не враховуючи тропів, я зробив маленький список слів, які передають поняття «дівчина»: дівка, дівонька, дівочка, дівойка, дівчинонька, дівчинойка, дівиця, дівча, дівчатко; панна, паненка, панночка, паннонька, паненочка, паняночка, пануненька, панінонька. Як бачимо, в наведеному списку є тільки два корінні слова: дівчина й панна. Вся решта слів — їх пестливий або здрібнілий відтінок.

І справді, можливо перше, що нас милує, в поетичному словнику народної поезії, — це якраз здрібнілі форми. Вони дають мові м'якість і ніжність, висвітлюючи ласкавість і лагідність народних поетів і їх оточення. Здрібнілі форми трапляються не тільки в словах, що називають любих ліричному героєві людей, але також і в інших, цілком несподіваних ситуаціях. Все довкруги ліричного героя народної поезії має здрібнілий, люб'язний характер і тим безпосередніше, тим інтимніше зв'язується з ним, підкреслюючи притаманний народній поезії антропоморфізм.

Ось світ господарства, де все здрібніле, аж до нелогічності:

Ой ластівонька та прилітає,
 Господаренька та пробуджає:
 Ой устань, устань, господареньку,
 Побуди свою челядоньку
 Та пішли її по обороньках —
 Чи ся коровки та потелили?
 Та пішли ж її по стаєнках —
 Чи ся кобилки пожеребили?
 Та пішли ж її по нових хлівцях —
 Чи ся овечки та покотили?
 А сам піди по пасіченьках —
 Чи ти ся пчоли та пороїли,
 Чи пороїли, попароїли?

Одначе, здрібнілі форми в народній поезії не обмежуються психологічним відношенням ліричного героя до його оточення. Вони часто зустрічаються в таких несподіваних ситуаціях, що стають поетичним

засобом як таким. Наприклад, не тільки прихильні ліричному героєві явища виступають у здрібнених формах; явища, що мають негативне відношення до ліричного героя також здрібнюються, як ось лід, що загрожує знищити гніздо приятеля людини — ремеза:

Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на лідоньку,
Буде лідок розтопати,
Твое гніздо забирати.

Або:

Карочко моя велика,
Нуждочко моя страшна,

квилить заклинання. «Нещаслива моя доленько», «лиха моя годинонько», і т. д., і т. д. трапляються на кожному кроці.

А ось цікаве застосування здрібнених форм до іменників дії:

Ой весна-красна, що сь нам винесла?
Ой винесла тепло і доброе літечко!
Малим дітонькам побіганнечко,
Старим бабонькам поседіннечко,
Красним дівонькам та співаннечко,
А господарям та роботячко.

Здрібнені форми грають тут не тільки інтонаційну, а також і звукову роллю, творячи своєрідні епіфори для рядків. Літечко римується з роботячко (асонанс), а три рядки між ними також гармонізують клявузями один з одним.

В іменниках, що означають більш-менш абстрактні поняття також знаходимо здрібнені форми. Наприклад, вони часто трапляються в іменниках, що означають час: годинонька, годиночка. А ось три варіанти слова «правда»:

Буде мені соловейко правдоньку казати.

*

Розкажи нам усю правдочку...

*

Скільки в цебрі водиці, водиці,
Стільки в дівках правдиці, правдиці.

Не тільки іменники, але й інші частини мови мають свої здрібнені форми в народній поезії. Бувать здрібнювання дієслів (спа-тоньки, співатоньки), прислівників (додолочку) тощо.

Також зустрічаємо в народній творчості природки згрубілості:

Коли мене парубки стопчать
Постолами-постолицями,
Волоками-волочищами...

Або:

Замкни моїм ворогам губи-губища,
Щоки-пращоки,
Очі-праочі.

Які цікаві й незвичайні форми — пращоки, праочі — в цьому давньому замовлянні!

Про пестливі, здрібнілі чи згрубілі наростки в народній поезії можна писати цілу книгу. Одначе навіть із моєї коротенької замітки читач побачить, що не всі вони вживаються виключно для емоційних ефектів. Я сказав би, що в більшості випадків вони представляють ще один суто поетичний засіб, спричинений виключно поетичними потребами, особливо потребами інтонації.

Народний поет не читав словників, і граматичні правила не були йому авторитетом. Тому він, природно і невимушено, вживав слів у такому суто поетичному смислі, що його ефектам міг би позаздрити не один модерний поет.

Один із його найцікавіших поетичних засобів — це творення нових слів. Немає сумніву, що такі імпровізовані здрібнілі форми, як правдиця чи щовечоринки можна зарахувати до неологізмів. А ось неологізм, зроблений за звуком, радше ніж за значенням чи за граматичними формами:

Пішла дівонька рано по воду,
Та сходилися буйні вітрове,
Буйні вітрове, шайні дощове,
Та іскопили вінець-пав'янець.

Іменник «пав'янець» зроблений з прикметника павиний або пав'яний («пав'яний вінок» — постійний епітет) перш за все для того, щоб римувати з вінець. В тій же пісні знаходимо такий рядок:

Ой риболови, ви рибовлаки...

Рибовлака (або рибовлак) не зустрічається в жодному словнику. Тому, що його друга частина пов'язана з дієсловом волочити, воно мусть означати: «той, хто волочить рибальські сіті». Але було воно скомпоноване в першу чергу для того, щоб гармонізувати з словом риболови.

А ось ще один цікавий неологізм:

Ой уродив черчик черчистий.

Як подає словник Грінченка, слово черчик походить від слова червець. (Звичайно черчик є здрібніла форма слова чернець — «Ой черчику та горобчику», і т. п.). Слово черчистий, для якого Грінченка подає вгорі цитований рядок, походить від слова

червчистий, прикметника, зробленого з слова червець. Отже під рубрикою червчистий Грінченко пише: «Застосовується як епітет червцю», і подає знову той же рядок, тільки в такому вигляді:

Ой уродив червчик червчистий.

З усього цього можна догадуватися, що прикметник черчистий був імпровізований від неологізму червчистий, щоб звуково гармонізувати з словом черчик, що є в свою чергу неологізмом, створеним від слова червчик — імпровізованої здрібнілої форми слова червець, бо навіть такий ерудит народної поезії, як Грінченко, не міг знайти для нього і для його різновиду (червчистий) двох окремих прикладів.

В дружинній пісні знаходимо такий неологізм:

Пан Хомутенько — переберниченько
 Перебирає між кониками:
 Котрі ліпшії то собі бере,
 Котрі гіршії — служенькам дає.

Переберниченько створений від дієслова перебирати для внутрішньої рими в першому рядку і для іронічної інтонації.

В одному замовлянні зустрічаємо вислів Цар-бузничий. Цей епітет посередньо називає диявола («табу»), як того, що сидить у бузині й царює над нею.

А ось ціла купа неологізмів з казки про хлопчика, що перемінив-ся в голуба:

Буркुकку, буркунець,
 Був у батька одинець,
 А мій батько убий-душа,
 А мачуха з'їж-душа,
 А сестриця-попратниця,
 Мої кісточки попрятала,
 У рушничок завертіла...

Буркунець, найцікавіший неологізм в цьому уривку, створений від ономагопечного звука для голуба, буркुकку, щоб римувати з одинець. Попратниця, створена від дієслова попрятала для внутрішньої рими з сестриця, належить до групи, що про неї ми говорили вгорі. Убий-душа і з'їж-душа — найпростіші види неологізмів.

Народна поезія знає багато неологізмів. А скільки з них, вигаданих народним поетом тільки для даного твору, увійшло назавжди в літературну мову?

Ще одним поетичним засобом є вживання слів у незвичайному контексті чи незвичайних граматичних функціях або використання

певних граматичних категорій для чисто поетичних функцій. Наприклад, народний поет ефективно використовує безособову форму дієслова для підкреслення сили зриву першого рядка своєї дружинної поеми:

Ой заграно, затрублено раненько.

Або, в баладі, він використовує префікс *п о р о з -*, систематично вживаючи його з дієприкметниками для ефектовнішого закінчення рядків:

Твої двори муровані **порозвалювані**,
 Твої стайні муровані **порозвалювані**,
 Твої коні воронії **порозпродувані**,
 Твої вози кованії **порозтрачувані**,
 Твої куфи мід-горілки **розпечатанії**,
 Твоя челідь препишная **порозправлювана**.

Також варто звернути увагу, що звук *р*, який домінує префікс *п о р о з*, повторюється в кожному рядку.

Що ж до незвичайних граматичних конструкцій, то їх справді багато в народній поезії. Ось, наприклад, вживання присудка *вечеріє* з підметом *вечер*:

А вже вечер **вечеріє**,
 Сонце над вербами.

А ось неологізм *вечоритися*, застосований до місяця:

Світи місяцю, не **вечорися**.

Або неправильне застосування дієслова:

Місяцю, місячейку,
 Світи нам **доріжейку**.

Народний поет не обмежується одним значенням слова. Вряди-годи він вживає слова в різних його значеннях — і то в одному творі.

- 1 Ішов козак **потайком**
 До дівчини, **серденько**, **вечірком**.
- 2 «Ой дівчино **відчини**,
 Свое-мое **серденько** **звесели!**»
- 3 «Ой не буду **відчинять**,
 Бо ти **будеш**, **серденько**, **жартувать**».
- 4 «Ой не буду, **не буду**,
Пожартую **трошечки**, **та й піду**».

- 5 Жартували до зорі,
Поки стало виднесенько надворі.
- 6 «Ой козаче, утікай,
Та й на мене славоньки не пускай».
- 7 «Ой дівчино, шумить гай,
Кого любиш, серденько, забувай.»
- 8 «Нехай шумить, хай гуде,
Кого люблю змалечку, мій буде».

У цій пісні слово *серденько* виконує аж три функції. В першому куплеті воно служить як своєрідний вигук, словесна декорація. В другому, воно вжите, як джерело жалю, радості. В третьому — як епітет коханому, а в сьомому — як епітет коханій. Слово *жартувати* має тут також свою поетичну функцію — воно вживається, як іронічний евфемізм, що є особливо помітне в п'ятому куплеті.

А ось відома пісня, в якій слово *гудіти* змінює не так семантичне, як емоційне значення, залежне від контексту.

Ой пряду, пряду,
Спатоньки хочу.
Ой склоню я голівоньку
На білу постілоньку,
Може я засну.

Аж свекружа йде,
Як змія гуде:
«Сонливая, дрімливая,
До роботи лінивая,
Невістко моя!»

Ой пряду, пряду...

Аж свекорко йде,
Як вітер гуде:
«Сонливая, дрімливая,
До роботи лінивая,
Невістко моя!»

Ой пряду, пряду...

Аж мій милий йде,
Як голуб гуде:
«Ой спи, мила, хорошая,
Пішла заміж молодая,
Не виспалася!»

Свекруха — неприємна ліричній героїні людина, тому вона гуде, як змія — неприємним, злим гудінням. Це ж саме можна сказати і про свекра, який гуде, як вітер. Проте милий, що є єдиною надією героїні, гуде, як голуб — його ласкаве, доброзичливе гудіння огортає її спокоєм.

І, накінець, наведемо два приклади ще одного поетичного засобу — уживання однакових слів із різним значенням. Контрольоване застосування томонімів дуже поширене також у модерній поезії, і може давати чудові ефекти.

Ходить царенко, ходить блукає!
 Ходить царенко до лі Дунаєм,
 Ходить царенко та й темним гаєм —
 Ходить царенко, до лі шукає.

Слова до лі, в цій абсолютно досконалій строфі, поставлені якраз перед останніми словами рядків, для повнішого ритмічного ефекту. Тим народний поет звертає на них нашу увагу — він же гордий з свого винаходу! А ще цікавіше, коли гомоніми служать за риму:

Їде, їде козак та й у чистеє поле,
 А там сиротина, гей, та й пшениченьку поле.

Немає сумніву, що народний поет вживає окремі слова, як і звукові засоби, не тільки для того, щоб якнебудь передати сенс, але також і для чисто поетичних, для виключно мистецьких потреб.

Щоб щонебудь висловити, окремі слова мусять бути зорганізовані в групи. І так важливим аспектом ліричної поезії є інтонаційно-синтаксична організація слів, що її деякі спеціалісти називають мелодичною вірша. В народній поезії така організація має свої дуже характерні риси, що деякі з них я сподіваюсь тут заторкнути.

Можливо, найпомітнішою такою рисою є всякого роду звертання — до людей, звірів, рослин, явищ природи, предметів. Їх також називають реторичними звертаннями. Найчастіше такі звертання трапляються в зачинах:

Николаю мій, Николаю дорогий!

◆

Ой ти дівчино, червона калино!

*

Ой черчику, та горобчику!

*

Ой хмелю ж мій хмелю,
 Хмелю зелененький!

*

Ой вишенько, черешенько!

*

Ой гиля, гиля,

Гусоньки на став!

*

Відна моя головонько,
Нещаслива моя доленько!

*

Тирлич, тирлич,
Десятьох приклич!

Звертання, а ще коли звертаються в ласкавих, здрібнілих формах, додає поемі інтимности, близькості, люб'язности. Особливо ж, коли звертання відносяться до звірів, птахів, рослин чи явищ природи, ми знову бачимо отой антропоморфізм, отой інтимний зв'язок, що в ньому наші предки жили з своїм оточенням.

Нерідко предмет, що до нього пісня звертається в зачині, не виступає більше в тексті пісні. В такому випадку звертання вжиті, як чисто декоративний засіб.

В деяких піснях звертання розвиваються в драматичний діалог або й монолог. В уже наведеній пісні «Ішов козак потайком» відбувається діалог козака з дівчиною. В пісні «Зелений дубочок» відбуваються аж два діалоги: в першій частині син говорить з матір'ю, а в другій — із своїм конем. У веснянці «Хвалилася березонька» відбувається діалог вже не між людьми, а між двома деревами, березою і дубом.

Ой, хвалилася та березонька:
«Ой, на мені кора та біленькая,
Ой, не мені листя та широкее,
Ой, на мені гілля та високее».
Ой, відіззався зелений дубочок:
«Ой, не хвалися, та березонько,
Не ти свою кору та вибілила,
Не ти свое листя та широчила,
Не ти свое гілля та височила.
Вибілило кору та яснее сонце,
Широчив листя та буйний вітер,
Височив гілля та дрібен дощик».

У пізнішому варіанті цієї теми, в ліричній пісні, відбувається діалог між березою й вітром і, як паралеля, між парубком і дівчиною.

Хвалилася береза:
«Що я вгору висока,
Що я гіллям кудрява,
Що на мені біла кора!»
Обіззався вітронько:
«Не хвалися березо!
Бо я вітром повію,

Гілля твоє поломлю,
 Листя твоє обвію!»
 Хвалилася дівчина:
 «В мене коса до пояса,
 В мене личко, як яблучко,
 В мене очі, як тернок,
 В мене брови, як шнурок!»
 Обізвався парубок:
 «Не хвалися, дівчино!
 Бо я тебе сам візьму,
 Косу твою ізірву.
 Личко твоє змарніє,
 Очі твої сплечуться,
 Брови твої злиняють!»

А ось приклад монолога:

А я в батька росла,
 Одиниця була,
 Мене мати не жаліла —
 Взяла заміж віддала.
 Віддала мене мати
 В чужу сторону,
 В чужу сторону,
 Між велику сім'ю.
 А чужа сторона
 І без вітру шумить, —
 Чужий батько, чужа мати
 І не б'ють, то болить.

Як ми вже сказали в нашій замітці про оноματοпеею, звірі, рослини, явища природи воліють говорити до ліричних героїв людською мовою, ніж своїми природними звуками. Це ще більше підкреслює інтимний зв'язок ліричного героя з природою.

Звертання з усіма їхніми формами, монологи, діялоги і ін. роблять народну ліричну поезію живою і динамічною, і тому незвичайно цікавою.

Окрім звертальної інтонації, важливе значення в народній поезії мають ще інтонації розповідні, окличні й запитальні. Саме на розповідній інтонації побудовано дуже багато народної поетичної творчості. Більшість бо пісень веде якимсь оповіданням — чи то про вояцьку пригоду, чи про нещасну любов. В пісні:

Та йвилітала галка, ой, з глибокого ярка,
 Ой,вилітала друга з зеленого луга.
 Та й сіла-пала галка, ой, на зеленій сосні,
 Та й на зеленій сосні, на гілці розкішній.

Ой, не хилися гілко, ой, бо й так мені гірко,
Ой, не хились на море, бо й так мені горе, —

розповідна інтонація перших чотирьох рядків (два останні — звертання) посилюється ще й частками (та й), вигуками (ой) і повтореннями, які ніби продовжують, розтягають оповідання. (Роблячи маленький відступ до теми другої частини статті, варто звернути увагу на гру між словами «галка» і «гілка»). Найефектніше вживання розповідної інтонації зустрічаємо в думках.

Звертання або приспиви є носіями окличної інтонації:

Не стій, вербо, над водою
Рано-рано!
Не стій, вербо, над водою
Та ранесенько!
Розвий, вербо, сімсот квіток
Рано-рано!
Розвий, вербо, сімсот квіток
Та ранесенько!

Запитальна інтонація також найчастіше зустрічається в звертальних конструкціях, монологіях чи діалогах:

«Ой ти, дівчино, чорнобрива-пишна,
Чом ти до мене звечора не вийшла?»
«Ой ти, козаче, який ти дивненький,
Чи ж ти не бачиш, що мороз біленький?»

Народний поет часто маніпулює окличною й запитальною інтонацією, трактуючи їх перш за все як поетичний засіб:

«Чорнушко-душко!
Вставай раненько,
Вмивай личенько:
Хтять тебе люди взяти,
Хтять тебе заміж дати!»
«За кого, ненько,
Любе серденько?»
«За мужичину,
Вражого сина!»
«Всю ніч не спати,
Ціпом махати, —
Не піду, матіночко,
Не піду, ластівочко!»

Народні поети часто користувалися незвичайним порядком слів у реченні (інверсією), щоб підкреслити головніші слова або метротонічні узорі. Найчастіша форма інверсії в народній поезії це перестав-

лення двох суміжних слів, звичайно іменника і прикметника. Думаю, що це трапляється в першу чергу через велику пошану народних поетів до епітета:

Садила Ганна вино зелене...

Часто прикметник не тільки виділяється порядком слів, але й розділяється від іменника повторенням, вигуком чи часткою:

А вже весна, а вже красна...

Переставлювання слів у реченні довершується не тільки для інтонаційних, а також і для евфонічних потреб. В рядку:

Стояла тополя край чистото поля,

підмет і присудок переставлений для внутрішньої ритми.

Ще одним синтаксично-інтонаційним засобом, щоправда, рідко вживаним у народній творчості, є еліпсис. Еліпсис це граматична конструкція, де не вистачає для закінченої структури деяких членів речення, що їх слухач мусить собі доповнити з контексту. Еліптичні конструкції роблять вислів компактним і енергійним.

Найчастіше еліптичні конструкції в народній поезії походять із живої мови:

Дай же, Боже, в добрий час,
Як у людей, так і в нас,
Звесели родину
В щасливу годину.

Ця весільна пісня не визначає, що саме вимагається від Бога. Цю саму конструкцію знаходимо в щоденному прощанні «Дай Боже!»

Еліпсис також трапляється в деяких конструкціях наказового способу:

Ой до двору, дружечки, до двору!

А ось ще один приклад еліпсису:

Ой загула голубочка із-за дуба,
Не дай мене, моя мати, за нелюба.
Як я буду із нелюбом вінчатися,
То сходьтєся, вся родина, прощатися.
Як я буду із нелюбом шлюб брати, —
Дайте мені ту сорочку, що вмирати.

До речі, в вищеподаному уривку маємо також приклад силепсиса, в рядку: То сходьтєся, вся родина, прощатися. Силепсис трапляється тоді, коли збірний іменник однини згоджується з дієсловом множини.

До синтаксично-інтонаційних засобів належать ще всякі інші неправильності або неточності будови речень, як, наприклад, анаколуф. Ось приклад анаколуфа:

Ой хлопця біда — у рекрути брати!

Як бачимо, перша частина речення в цьому рядку не відповідає другій. Сенс цього речення можна передати так: «Ой хлопця біда — у рекрути беруть!»

Однак тяжко рішити, скільки таких засобів, як силепсис, анаколуф і т. д., застосовано народними поетами свідомо — для стилізації — а скільки введено несвідомо, з щоденної мови оточення.

Окремим інтонаційно-синтаксичним засобом є повторення. Питання про свідоме чи несвідоме застосування цього засобу вже не існує — це є засіб чисто поетичний, не зв'язаний з граматичними нормами щоденної мови. Повторення — засіб дуже поширений в народній творчості, і його вплив радіє не тільки на інтонаційну, але також і на звукову сторону усної словесності. Найпростіший вид повторення зустрічаємо тоді, коли два однакові слова повторюються одне за другим:

Вербовая дощечка, дощечка...

Слово дощечка повторене тут перш за все для звуково-ритмічного ефекту. Однак часом повторення мають більш емоційно-інтонаційний, ніж звуковий ефект. В рядках:

Скажи, скажи серце правду,

або:

Прибуди, прибуди мій миленький,

повторення дає звертання більш емоційного тону, тону наполегливого прохання. В рядку:

Ой знати, знати, хто кого любить,

слово знати повторюється для певнішого ствердження. А в рядку:

По горах-горах сніги полегли,

повторення підкреслює простір і велич гір, що про них говориться.

У рядках:

Бриніла, бриніла вода по каміненьках дрібненько

*

Біжить-біжить молода дівчина,

передається швидкість бігу води чи дівчини. А рядок:

Ой пряду, пряду,

може передавати довгу монотонність роботи.

А проте ми таки не можемо забувати, що повторення вживаються перш за все для звукових і ритмічних ефектів, як, наприклад, у цій строфі:

Не топила, не варила,
 На припічку жар, жар,
 Як я піду з цього села,
 Комуś буде жалъ, жалъ.

Часом повторення перериваються одним або двома словами, найчастіше прийменниками:

Ой хмелю ж мій, хмелю...
 *
 Ой жалі мої, жалі...

Така комбінація дає рядкові не тільки цікавіший ритмічний узір, але також протяжність, ліричну задуму.

Нерідко друга частина повторення подається у здрібнілій формі, для м'якшого, ласкавішого тону:

В лісі, в лісочку...
 *
 Ой ремезе, ремезоньку...
 *
 Ой зозуле, зозуленько...

Дуже часто повторюється не одно, а два, три або й більше слів. Такі повторення можна назвати фразеологічними повтореннями.

Та, ой, сон, мати, та, ой, сон, мати...
 *
 Ой, вийся, хмелю, ой, вийся, хмелю...
 *

Поза селом, поза селом...

Часом повторюються цілі рядки:

Зацвіла в лузі лоза,
 Та зацвіла в лузі лоза...
 *
 Та туман яром,
 Та туман яром,
 Мороз долиною,
 Та мороз долиною.

Буває й так, що тільки деякі, найчастіше головніші, слова повторюються у фразях, а решта слів якомсь — звуком чи навіть граматичною формою — подібна з фрази до фрази. Такі конструкції називаємо синтаксичними паралелізмами. Це мабуть один із найдавніших пое-

тичних структуральних засобів, і трапляється він найчастіше в старших зразках народної поезії. Прекрасний приклад цього засобу зустрічаємо в двох замовляннях, що їх ми подали в другій частині цього нарису. Погляньмо знову на друге з них, «Мамко моя». Перші три рядки творять три паралелі: в кожному з них перші два слова однакові, третє слово граматично подібне (іменник жіночого роду в кличному відмінку) і четверте слово однакове. Назв'єм цю групу (рядки 1, 2, 3) групою А. Четвертий і п'ятий рядок творять ще одну групу: знову в першому з них перші три слова однакові, а четверте — дієслово в першій особі множини. Це буде група Б. Шостий рядок — повторення першого, і тому належить до групи А. Сьомий рядок творить дві паралельні фрази, становлячи окрему групу, споріднену з групою Б. Рядки 8 (кожний гемістих зокрема), 9, 10 і 11 творять у собі нову групу, групу В. (Перші два гемістихи восьмого рядка є скороченими членами цієї групи). Група В відповідає на питання — «Де?», що було сформульоване в групі Б. Дванадцятий рядок є знову повторенням першого (і шостого) рядка, і тому належить до групи А. Тринадцятий рядок формулює питання — «Коли?», і тому смислово споріднений з групою Б. Рядки 14, 15 і 16 відповідають на це питання і творять окрему групу, групу Г, хоч вони смислово і структурально зв'язані з групою В.

Синтаксичні паралелізми і повторення дуже наявні і в цій весільній пісні:

Тихо, тихо лотоками вода йде, —
 То сестриця до братіка чолом б'є:
 Ой виметай, братіку, новий двір,
 Та застилай, братіку, тесов стіл.
 Та наповняй, братіку, кубочки,
 Привітай же, братіку, дружечки!
 Ой до двору, дружечки, до двору,
 Нахилийте сосонку додолу,
 Принесемо сосонку додому,
 Поставимо сосонку на столу.

В наступному прикладі паралелізм рядків створено повторенням гемістихів із рядка в рядок:

Ой в ліску, в ліску, а в жовтім піску
 Росте деревце тонке, високе,
 Тонке, високе, в корінь глибоке,
 В корінь глибоке, в листок широке,
 В листок широке, в цвіток багрове,
 В цвіток багрове, в верху кудряве...

Гарне переплітвання синтаксичних паралелізмів знаходимо в оцей ліричній пісні:

Сама собі дівчина здивувалася,
Де її красотонька подівалася.

Чи у тому морі, що купалася,
Чи на полотенечку, що втиралася?

Чи на полотенечку, що втиралася,
Чи на тому милому, що влюблялася?

А ні в тому морі, що купалася,
Ні на полотенечку, що втиралася.

Ні на полотенечку, що втиралася,
А на тому милому, що влюблялася.

Майже в усіх вищеподаних прикладах синтаксичні паралелізми довершувались при допомозі анафори — слова, повторюваного на початку кожного рядка чи строфи. Анафора — дуже поширений в народній творчості інтонаційний засіб, який допомагає з'єднувати твір в уважно зрівноважену цілість. В наступних прикладах анафора повторюється в першому і третьому рядку кожної строфи:

Ч о м не гудуть буйні вітри,
Не ламають віти?
Ч о м не несуть на крилечках
Від милого вісті?

Серце ждало і раділо,
Що милий прилине;
Серце марно сподівалось,
Вже й надія гине...

О й, не гудуть буйні вітри,
Не ламають віти,
О й не несуть на крилечках
Від милого вісті.

А ось цікаві переплітвання анафори:

О х, і повій, повій, буйний вітре,
Та з глибокого яру,
О х, і прибудь, прибудь та ти, мій миленький,
Та з далекого краю.

О х, рад би я повівати,
Та к глибокі яри.

О х , рад би я, серце, к тобі прибувати,
Т а к далекії краї.

О х , рад би я повіати,
Т а к лютії морозеньки;
О х , рад би я, серце, к тобі прибувати,
Т а к лютії воріженьки.

*

Не ж а л ь мені тих подарунків,
Щ о я дарував;
О й , ж а л ь мені тії пишні губки,
Щ о я цілував.
Не ж а л ь мені тії хустиночки,
Щ о я вирізав;
О й ж а л ь мені тії білі ручки,
Щ о я пожимав.
Не ж а л ь мені тії перстенечки,
Щ о я купував;
О й ж а л ь мені тії карі очі,
Щ о я милував.

Ритмічно-інтонаційні засоби можна назвати реорганізацією, або навіть деформацією щоденної мови. Проте деформація ця не відбувається задля деструкції, а задля того, щоб впорядкувати її в нові узори, щоб пізнати всі її межі, щоб звільнити її природну музику, і щоб створити з неї новий твір — новий світ.

(Закінчення в наст. числі)

ОСИП КРАВЧЕНЮК: ШЕВЧЕНКІЯНА НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Пані де Сталь, а за нею Георг Брандес уважали, що голос чужинця про літературу певної країни немов би відзеркалює осуд прийдешніх поколінь. Таке заложення в основі неправильне. Осуд прийдешніх поколінь має свої межі; в кожному бо письменстві належить відрізнити два великі роди творчости: зовнішню, вивозову, зв'язану тільки з поверхнею життя, і внутрішню, органічну, містично зв'язану з народним серцем. Є твори, що надаються до, так би мовити, вивозової торгівлі, хоч тут ми мусимо брати під увагу також якість перекладачів, з огляду на те, що більшість з них дуже часто дає найбільш неправильне поняття про поезію певного народу. Найцікавішим, найглибшим, найістотнішим є внутрішнє письменство, тому що воно становить святий прибуток, що в ньому живе, росте, потужніє, а подекуди бореться із звироднінням душі народу. Чужинець, якщо добре озброєний документами й інформаціями, якщо може читати чужий твір в оригіналі, зможе деколи піднестися до зрозуміння його краси, але цілковито відчути його не здолає, бо забракне йому атмосфери неба, землі, спогадів, разом пережитих терпінь, радості, запалів, розчарувань, що дають певному внутрішньому творові відрубне життя.

Чому українська література є так мало відома в Європі? А тому, що нас не знають і не спішають пізнати, бо в більшості наших творів ми є або наслідувачами чужих, або набагато спізнємося у формі й техніці мистецтва. Наші ж першорядні твори є найбільш відрубними й екзотичними серед усіх мистецьких об'явів цивілізованого світу. До того ще наша бездержавність, як також постійні переслідування української культури мали безсумнівний вплив і на якість нашої літературної продукції, не говорячи вже про можливості поширення поза межами України всього, що в нашій літературі на це заслуговує.

Не від речі буде навести тут один приклад московської реакції на спробу писання на таку тему, як, наприклад, «Шевченко в світлі європейської критики», що її в 1896 році розробив Трохим Зінківський. Автор «критики» А. Будилович не міг погодитися з фактом, що якийсь там «україноман» відважився взагалі писати на таку тему й «оспорювати погляд Белінського на другорядне лише значення того малоруського поета і, на основі цитат із польських, німецьких, французьких критиків доводити, що Шевченко вищий Пушкіна й рівний одному Гомеру! Звідси робиться висновок о правах малоруської „мови” на велику, світову роллю».

Розлючений критик запитує: «чи нема в тих критиків спеціальної причини роздувати значення Шевченка, навіть за рахунок Пушкіна і Гоголя? А між тим така причина безсумнівно існує: вона міститься в давніх намаганнях західної „науки“ підтримувати всілякі сепаратизми... Під впливом західних течій, безсумнівно, перебував і Міклошіч, коли він намагався підтвердити своїм авторитетом уявну діалектну самостійність малоруських говорів, так бажану для австро-німецьких і польських політиків» (див. А. Будилович, «Генезис російського україномана. По поводу издания малорусских „Писаний“ Трофима Зинковского». Русский Вестник, 286, июль-авг. 1903, ст. 628-640).

Таких голосів про українську мову й літературу можна б підшукати багато, вони більшістю приймалися в західній Європі і відвертали увагу західних вчених від всього, що українське. У висліді цього самим українцям довелося дбати про поширення творів Шевченка іншими мовами або власними перекладами, або заохочуванням чужинців виготовляти такі.

Єдиним західноєвропейським народом, що з ним, в наслідок політичної кон'юнктури, українці найлегше могли увійти в контакт, були німці, а першою частиною України, де впливи західноєвропейської культури, зокрема німецької, найлегше приймалися, була Буковина. Хоч відомість про українську літературу появилася вперше в Німеччині вже в 40-их роках 19 століття в «Ярбюхер фюр слявіше літератур», що помістили нотатку про «Гайдамаків» Шевченка, яка одночасно є найпершою відомістю про українського поета в Західній Європі, проте переклади з Шевченка на німецьку мову, що опісля мали вплив на дальше поширення його творів цією ж мовою, появилися на Буковині.

Завдяки існуванню в Чернівцях від 1875 року німецького університету багато німецьких культурних діячів мало змогу пізнати дещо більше духове життя українців і відтак передати новонабуті знання німецькому читачеві. Таким чином у Чернівцях і появилася перша німецька збірка перекладів творів Шевченка, виготовлена тірольським письменником, що учителював у Чернівцях, Георгом Обрістом і опублікована в 1870 році. Попри всі слабості цієї збірки з погляду якості перекладів, її слід уважати першим дійсним впровадженням творчості Шевченка в німецький духовий світ. Бо нотатка в «Ярбюхер фюр слявіше літератур», як також згадка про арешт Шевченка, що появилася в «Альгемайне Цайтунг» (Авгсбург), не являють собою більшої вартости, зокрема коли йдеться про ознайомлення німецької публіки з нашим поетом.

Перед появою збірки Обріста ми знаходимо ще одну нотатку про Шевченка — про його смерть, поміщену невідомим автором в літературному журналі «Ді Гартенлявбе». Попри недоречне слово «руссішес», що його знаходимо в заголовку нотатки, маємо там досить влучну характеристику творчості Шевченка:

«Глибоке, внутрішнє чуття, досконала форма й милозвучна мова ціхують поезію Шевченка. Його пісні відзеркалюють всі почування, що хвилювали його груди, його чисту вітху з гарної природи, його глибокий біль над тим, у чому йому відмовило життя, і його надії, що з ними він з повним довірям дивився в майбутнє, а, особливо його любов до своєї батьківщини й своїх українських братів» (стор. 438).

Однак ця нотатка мала, щоб їй приписувати більшу вартість. Тому докладніше зупинимося на збірці Обріста. Він стверджує, що українська народна творчість, як і література німцям дуже мало відома, попри те, що Фрідріх Боденштедт передав їм дещо із українських народних пісень. Причину такого стану Обріст додає в тому, що українці, в наслідок постійних заворушень і нерозривно зв'язаних з ними боїв, «самі занедбали свою власну літературу...»

Черпавши свої інформації із польських джерел, автор збірки вважав українську мову не самостійною, а такою, що стоїть у відношенні до російської, як «плятдойч» до «гохдойч», а не як німецька мова до англійської чи італійська до еспанської. Звідси і Шевченко є в нього представником «провінційної творчости», як Фріц Ройтер і Клявс Гротт в «плятдойче» літературі. Шевченкова поезія, на думку Обріста, це донька української народної творчости, він порівнює її до творчости Бюрґера, кажучи:

«Шевченкова муза виявляє багатогранну подібність з музою нашого шанованого Бюрґера, і в тій самій мірі, як не можна належно оцінити її, за її властивою суттю, не знаючи характеру німецької народно-пісенної творчости, так само неможливим здається мені це у відношенні до поезії Шевченка».

Подані в збірці деякі біографічні дані про Шевченка Обріст черпав з книжки Гвідо Гр. Батталії «Тарас Шевченко, жице і пісма его» (Лемберг, 1865). Обріст вказує на соціальний характер творів Шевченка і якраз у цьому вбачає найбільший мистецький талант поета.

Як американець Лонгфелло, — пише він, — у своїх піснях проти невільництва або ще раніше Беранже у своїх піснях намагалися звернути увагу на негідність свавільного поневолення ближнього, Шевченко як поет безперервно промовував шлях емансипації нижчих класів народу своєї батьківщини. І вже цього вистачало б, щоб запевнити цьому шляхетному співцеві тривалу славу».

«Гайдамаки» Обріст називає «помітним і прекрасним, хоч від помилки не зовсім вільним, продуктом малоруської літератури». Знову під впливом польських джерел автор збірки вважав, що повстання гайдамаків не могло служити матеріалом поетичного, мистецького образу, бо такий матеріал «може знайти єдино сухо наукове або найвище новелістичне опрацювання».

Коли ж ідеться про переклади, то тут ми мусимо вказати на факт, що Обріст не знав української мови. Його українські приятелі роби-

ли йому дослівний переклад Шевченкових поем, після чого він сам опрацював їх. У висліді цього ми знаходимо такі помилки як: «Причинна» — в нього «Ді урзахе».

Обріст переклав більшу частину «Гайдамаків», 11 балад і ліричних творів. (Рецензію на його збірку написав Б. Білокерницький в ч. 14-15 журналу «Основа» за 1872 рік).

Як уже сказано вгорі, Обріст не знав добре української мови, звідси й не можна говорити про високу якість його перекладів. А проте ми не можемо відмовити йому великої заслуги в справі ознайомлення німецького читача з творчістю Шевченка. Його переклади були в свій час єдиним джерелом інформації про поезію нашого поета за кордоном, ними користувалися німецькі літературознавці, пишучи загальні історії європейських літератур або статті про літературу окремих народів Східної Європи. В цьому місці слід відмітити, що згаданий вище Фрідріх Боденштедт, найкращий перекладач українських народних пісень, також цікавився творчістю Шевченка, доказом чого є факт, що в своїй бібліотеці він мав «Собрание стихотворений Тараса Шевченка» (1862, див. М. Ів. Семевський, «Поет и профессор Фр. Боденштедт, 1819-1887». Русская Старина, апрель-июнь, 1887, стор. 419).

Три роки після появи збірки Обріста німецький літературознавець Йоганнес Шерр помістив уривок із поезії Шевченка (за Обрістом) у своїй історії літератури, відмічаючи, що Шевченко «зумів описати терпіння й турботи бідних і поневолених в пориваючо тужливих тонах».

23 березня 1878 року в журналі «Магацін фюр ді літератур дес Авсляндес» появилася стаття Вальдемара Каверова, п. з. «Тарас Шевченко». Автор статті подає уривки деяких поезій Шевченка, з творчістю якого він познайомився завдяки молодому студентові московського університету. Крім цього Каверовові були відомі есеї Францо за про Шевченка й студія Обріста. Говорячи про молодість поета, автор стверджує, що він провів її так, як можна було її прожити в Росії перед Олександром. Він пише: «Справді, коли усучаснити літературні відносини тих днів, треба подивляти відвагу молодої людини, що не побоялася на двірському російському парнасі засіяти ті одчайдушні, ті демократичні зерна».

Під впливом статті Каверова Віктор Умлявф фон Франквелл (1836-1887), буковинський німець, помістив переклад «Кавказу» також в «Магацін фюр ді літератур дес Авсляндес» за 1883 рік. Умлявф фон Франквелл стверджує, що українська мова є найбільш співучою з-поміж усіх слов'янських мов і з цього погляду майже дорівнює італійській. «З цього співучого народу, — говорить він, — походить Тарас Шевченко, найвизначніший малоруський поет... Краса його мови не піддається описові і завдає кожному перекладачеві найбільше труднощів». Автор статті подає деякі дані з життя Шевченка, ба-

зовані на його автобіографії. Свій переклад «Кавказу» він намагається зробити найбільш зближеним до оригіналу з погляду форми вірша й ритму, і це йому до певної міри вдається.

На першу половину 80-их років 19 століття припадають згадки про Шевченка в історіях літератури Пшпіна-Спасовича, Адольфа Штерна (для якого Шевченко — це «правдивий співець домашніх відносин», що «скептично ставиться до величі Росії, що її здобуто за рахунок так багато зламаных сердець і потоптаного життя»), як також у книжці Юзефа Шуйського. Цей поляк, професор Ягайлонського університету, в одній із своїх праць подає короткі інформації про Кирило-Методіївське Братство і при цій нагоді згадує Шевченка, який, як каже Шуйський, в своїх поемах «Гайдамаки», «Тризна», «Тарасова ніч» і «Наймичка» розвинув «емінентну, із рутенською народною творчістю сполучену творчу силу, в якій м'якість почуття сполучається з часто потужним полум'ям політичних і соціальних пристрастей. Тим часом, як, наприклад, „Наймичка“ являється гарною, через простоту й глибину почуття пориваючою народною ідилією, поеми „Тарасова ніч“ і „Гайдамаки“ дихають ненавистю до польської шляхти й розпливаються в описуванні страхітливих різницьких сцен року 1769, які мусять викликати просто огиду до поета».

У тих же 80-их роках натрапляємо також на короткі статті Карла Еміля Францоza, що їх він на протязі дальших років набагато поширив і опублікував у своїм «Фом Дон цур Донав» в першому, а відтак у другому виданні. Студія цього жидівського письменника (уродженця Чорткова) про Шевченка належить до найкращих писань про нашого поета чужими мовами. Знаючи українську мову, Француз не потребував чужої допомоги при студіюванні творчости Шевченка, як також не мусів користуватися чужими, зокрема польськими, тенденційними джерелами, як це ми бачили у випадку Обріста. Це помічається на його інтерпретації Шевченкової поетичної діяльності. Висловлюючи свої думки про Шевченка, Француз застерігається, що вони в нього тому виходять такими, що «не співчуття в його долі, не симпатія до його народности диктує мені цей осуд, але мое критичне переконання». Француз стверджує, що в Шевченка «втілюється одночасно поетичний геній українців; його муза об'єднує всі характеристичні риси цієї літератури», далі, що кожний, «хто характеризує його, дає одночасно також загальний образ поетичних стремлень його народу». Шевченко, каже Француз, «є не тільки співцем свого народу, але також поетом найвищої абсолютної вартости», його «талант не міг повнотою й гарно розвинутися, але вже те, що він міг створити, запевняє йому безсмертність».

Творчість Шевченка Француз поділяє на: поетичну лірику, безтенденційні лісові, степові й любовні пісні, образи соціального жанру і, вкінці, історичні балади й епіку. Автор нарису знає, що кожний із цих родів поезії вимагає різних обдарувань, часто таких, що їх

не можна поєднати в одній і тій самій поетичній індивідуальності тому, що вони суперечать одне одному і взаємно себе виключають. Він з тим більшим подивом вказує на факт, що у Шевченка всі ці чотири роди виходять однаково вартісними, бо наш поет, на думку цього письменника, «має глибокий і багатий» талант, талант «універсальний», «багатосторонній».

Француз зупиняється на поемах «Кавказ», «До Основ'яненка», розповідає основні ідеї цих творів; відтак також говорить про «Гайдамаків», твір, що, на його думку, поруч епіки Міцкевіча, не має собі рівного в слов'янських літературах. Знаючи добре українську мову, Француз, все таки вважав, що «перекласти Шевченкові поезії, сповнені елементарної сили, на іншу мову — це найтяжче завдання перекладницької штуки, не говорячи вже про німецьку мову, дух якої противиться духові української мови, цьому найчистішому, найпочатковішому зернові слов'янської мовної родини так, як німецький і слов'янський способи думання і відчування». Як приклад цих труднощів він згадує Обріста, як також молодого письменника, що походив із Східньої Галичини, Лео Габермана, що рівно ж не мав успіху із своїми перекладами, які він подав Францові на перевірку. Габерман, каже Француз, дав добру німецьку мову, добрі вірші, але з оригіналу Шевченка в його перекладах нічого не залишилося. Ці переклади ніколи не були надруковані тому, що Габерман загинув на кораблі «Германія» в тирлі Ельби, при тім, можливо, пропали також його рукописи.

Францову статтю про Шевченка читав інший німецький вчений, Вальдемар Фішер, як про це ми довідуємося з його 40-сторінкової розвідки про нашого поета, поміщеної в «Бальтіше Монатсшріфт». Побіч праці Францова, розвідка Фішера є найкращою студією про Шевченка, що появилася в 19 столітті. На самому початку Фішер ставить питання про те, що літератури росіян, словінців, сербів, болгар, поляків, чехів і вендів є культурним німцям більш або менш відомими, а про українське красне письменство історії літератур не згадують майже нічого. «Як це так? — запитує Фішер. — Чи воно не гідне нашої уваги?» І у відповідь на це питання каже:

«Ні! Воно не тільки витримує порівняння з літературами кожного іншого слов'янського племені, але також перевищує більшість із них делікатністю почуття, глибокiстю й багатством відчуття. Малоруська література дихає внутрішнім довір'ям до Бога, глибоким розумінням природного життя; вона базується на здоровій чуттєвості. В ній не трапляється афектованого світового болю; коли письменники нарікають, то це стається за спонукою дійсно існуючої турботи, за спонукою очевидних болів».

Факт, що деякі історії літератури не містять навіть біографії «великого диригента малоросів», автор розвідки вважає несправедли-

вим, тим паче, що Шевченко «являється безсмертним генієм, поетом з Божої ласки».

Фішер подає біографію Шевченка, опираючись при цьому на поєтову автобіографію. Це і становить першу частину студії Фішера, що закінчується перекладом двох строф з «Катерини». У другій частині своєї праці Фішер стверджує, що Шевченко є «беззаперечно найбільшим репрезентантом малоруської поезії, а спеціально малоруської народної поезії... В нього знаходимо всі елементи малоруської народної пісні. В його поезії немає нічого штучного, жодного афектованого світового болю, жодного самомученицького безкорисного уболівання, жодного гіркого розпачу. Ні! Тиха, але зате не менш глибока й пориваюча серце турбота творить постійний елемент його поем. У нього відчувається ця турбота тому, що вона є вислідом не духової рефлексії, а впливає безпосередньо з серця». Фішера цікавить у Шевченка, що «його глибоко поетична натура живо сприйняла й передала всі постаті й ідеї минулих століть його народного пня».

Поетичну продукцію нашого поета він поділяє на дві категорії: у першій поет черпає матеріал і зміст своїх творів з життя народу з його турботами, radoцями, як також із старих народних переказів, у другій — він діставав поштовх і захоплювався сповненими слави історичними спогадами з української історії. Шевченко, на думку Фішера, посідає прикмети першорядного лірика; наскрізь глибоке відчуження й у великій мірі здібність у всьому, що іншим людям видається мертвим і німим, відчутти заховану поезію, дрімаючу в ньому музику».

Далі Фішер переходить до обговорення деяких творів Шевченка. Свій перегляд він починає з «Катерини», твору «повного грації», читаючи який, «ми вдихаємо свіжу, оригінальну, природну поезію». У цьому творі наш поет, твердить автор розвідки, доводить «свою незвичайну глибину людського співчуття». Подавши три строфи з «Катерини» у власному гарному перекладі, Фішер переходить до обговорення поеми «Наймичка», переповідаючи її зміст і висловлюючи своє здивування з «вірного представлення народного життя й ознайомленості поета з народним духом». Він згадує також такі поеми, як «Тополя», «Утоплена», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія» і «Гайдамаки» — «найобширніший і найвартісніший твір Шевченка»; розповідає про суть повстання гайдамаків, подає переклад подій у Шевченковому творі. Зауважуючи, що в «Гайдамаках» є може забагато застрашаючих моментів, Фішер не може не висловити свого подиву з ліричних рефлексій, що ними переткана поема, у них він подивляється «ясний погляд поета на людські відносини, як також глибину думок». У цій же poemі він підкреслює делікатність поетового співчуття, «яка промінює із усього, що він каже». Згадавши думку Францоza про «Гайдамаки», Фішер відзначає ще «Назара Стодолю», «одне із найслабших діл» Шевченка, і закінчує свою студію коротень-

ким обговоренням малярської творчости поета, в якій, на його думку, також виявляється глибока любов до батьківщини. Слід відмітити, що Фішерів переклад поеми «Минають дні, минають ночі» появився в журналі «Україніше Рундшав».

Крім праць Обріста, Францоа й Фішера, не знаходимо жодних обширніших згадок про нашого поета в останні роки 19 стол. В 1901 році Георг Адам, при нагоді видання новель Ольги Кобилянської німецькою мовою, опублікував статтю про українську літературу, не поминувши там, ясна річ, і Шевченка. Три роки після цього в Чернівцях появилася збірка перекладів із Шевченка, виготовлена учителем чернівецької гімназії, Сергієм Шпойнаровським. Рецензію на неї написав Іван Франко. Згідно з Франком, перекладач не повинен бути ковалем холодним, який заміняє слова оригіналу словами іншої мови. Він повинен бути «артистом-золотарем з дуже делікатним струментом і дуже легкою рукою». «Добродій Шпойнаровський, — каже Франко, — не поет, і дарма було б вимагати від нього при перекладі Шевченкових поезій цього блиску та чару слова, що творить найкращу принаду нашого кобзаря». Про переклад «Кавказу», виготовлений Шпойнаровським, Франко писав: «„Кавказ“ вийшов блідий, головне тому, що й сам перекладач не скрізь гаразд розуміє оригінал». Шпойнаровський, твердить Франко, не зрозумів основної ідеї «Кавказу», не відчув тонкої іронії твору як основного викривального засобу царського самодержавства...»

У перших роках нашого століття появилися переклади із Шевченка, виготовлені Франком, як і його статті німецькою мовою про Шевченка. Перекладати Шевченкові твори почав Франко ще в січні 1882 року, хоч дехто побоювався, що поява творів Шевченка німецькою мовою зверне на себе увагу австрійського уряду і що він заборонить читати їх у школі. За життя Франка, однак, появилися друком переклади лише двох поем Шевченка: «І небо невмите, і заспані хвилі» і «Заповіт». У травні 1915 року І. Франко підготував інші переклади й задумував публікувати їх у виданнях «Союзу Визволення України». Однак через дрібні непорозуміння він опісля відмовився від цього задуму. Він мав також намір містити деякі свої переклади в журналі «Магацін фюр ді літератур дес Ін-унд Авсляндес», видавець якого, Вільгельм Фрідріх, запросив його до співпраці, зокрема до розроблення історії української літератури, куди мали увійти в перекладах на німецьку мову найкращі зразки української поезії й прози. Франкові переклади із Шевченка появилися в другому річнику збірника «Шевченко» під заголовком «Шевченко в німецьких перекладах Франка», з «неприємними помилками», як твердить проф. Возняк. Пізніше сам таки Возняк, після старанної перевірки, помістив їх у своїй книжці «З життя і творчости Івана Франка», що появилася в Києві 1955 року. Студіюючи їх, читач може переконатися про неслухність твердження, ніби Шевченкові поезії трудно перекладати на чу-

жу мову. Все, чого Франко вимагав від перекладачів Шевченка на чужу мову, він сам вклав у свої переклади, і завдяки цьому вони під кожним оглядом знамениті і є безперечно найкращими з-поміж тих, що їх ми під сучасну пору маємо.

У журналі «Рутеніше Ревю» за 1903 рік натрапляємо на статтю Івана Брижа, який, подавши декілька інформацій про Русь, зупиняється на Шевченкові, обговорює коротко його життя й далі переходить до загальної характеристики його творчості. Біографічні дані про Шевченка знаходимо в статті Левлянда, норвезького міністра й президента Нобелівського комітету, що появилася вперше в журналі «Самтіден», як також у праці Івана Кревецького, при чому тут трапляються деякі хронологічні помилки.

У 1910 році ми вперше зустрічаємо прізвище Юлії Ленгсдорф-Шоерман (псевд. — Юлія Вірґінія), що помістила два переклади із Шевченка в «Україніше Рундшав» і статтю про нього в «Франкфуртер Цайтунг». Їй належить також велике визнання за збірку перекладів із Шевченка, що появилася в Ляйпцігу 1911 року. Тим часом як Сергій Шпойнаровський, не будши поетом, намагався дати дослівний переклад Шевченкових поем, ця німецька письменниця, посідаючи безсумнівний поетичний талант, але не знаючи добре української мови, була змушена йти шляхами її попередників-перекладачів Шевченка. Вона намагається передати дослівний зміст перекладаних поезій і зберегти строфу, «що складається з чотирьох і трьох трохеїв, здебільша чотирирядкову». І така спроба не завжди дала бажаний успіх. У висліді переклади Вірґінії більше нагадують переклади її попередників, чим самого Шевченка, і вони не могли зробити великого враження на мало ознайомленого до того часу з творчістю Шевченка німецького читача. Через спробу зберегти рими й точний зміст Шевченкових поем, її переклади виходять ненімецькими, непоетичними, не згадуючи навіть про те, щоб вони зберегли мову Шевченка. (Рецензію на збірку Юлії Вірґінії написав Іван Франко в газеті «Неділя»). Та попри всі ці недомагання перекладів Ю. Вірґінії вони, як і збірка Обріста, також чимало спричинилися до дальшого поширення інформацій про Шевченка серед німців і, подекуди, послужили поштовхом для інших німецьких літераторів більше поцікавитись особою й творчістю нашого поета. Її переклади 28 менших і двох більших поем Шевченка знайшли відгук у деяких німецьких газетах і журналах. Ось, наприклад, «Ксеніен» (ч. 11, 1911) помістив статтю, в якій порівнюється «Мені тринадцятий минало» із «Вількоммен унд Абшід» Гете, а «Не кидай матері» з «Дас еде Гавс» Аннети фон Дросте-Гільстоф. У тому ж таки 1911 році в журналі «Ді Цукунфт» знаходимо переклад «Кавказу» із збірки Юлії Вірґінії, в супроводі статті невідомого автора, якому Шевченкова поема дуже подобалася навіть в не надзвичайному перекладі: «Якщо намагання також тому після Гоголя найповажнішому малоросові здобути любов у Німеччині

вдаються, всі приятелі сильної поезії можуть тішитися з перекладничею».

Ідучи далі в хронологічному порядку, ми натрапляємо на статтю «Ювілей Шевченка», написану Володимиром Кушнірем з нагоди 52-ліття смерті поета, у якій автор говорить про Шевченка як про «власного апостола національної емансипації з царського ярма», з'ясовує деякі філософічні думки в «Посланії» й «Марії», а відтак зупиняється на поемах «Княжна» й «Невольник», подаючи власний переклад епілогу з останньої. В цей самий час появилася стаття «Малоруський Шіллер», в якій анонімний автор подає біографічні дані про нашого поета, що «його не без рації названо почесним титулом Шіллера: України». «Шевченко, — каже далі автор статті, — був автодидактом... Сам із себе він піднявся до найвищих ідеалів людства, що їх він відтак відважно заступав. Стоячи спочатку під впливом народної поезії, він невдовзі став самостійним поетом і творить перли ліричної поезії». Тут же ми знаходимо згадку про переклади Шевченкових поем Юлією Вірґінією і її переклади «Русалки» й «Готово! Парус розпустили».

Цікаву замітку про Шевченка написав принц Макс фон Саксен, професор теологічного факультету при Фрібурзькому університеті, брат короля Саксонії і свояк австрійського цісарського дому. Він часто бував гостем митрополита Андрея Шептицького, з яким його в'язали ідеї об'єднання східної і західної церков. Восени 1912 року він подорожував по Галичині й Буковині, при чому його, крім українців, супроводив також польський прелат з Чернівців Шмідт. Коли принц Макс фон Саксен готувався залишити Чернівці, він сказав, що на поворотній дорозі хоче висісти у Львові, щоб там дістати вірші Шевченка (він говорив і читав по-українськи). Польський прелат, почувши це, немов би перелякався й здивовано запитав, як це так, що його достойність приходить до ідеї читати твори такого богохульника, як Шевченко. Коли принц запитав прелата, на якій підставі він це говорить, той, на доказ свого твердження, навів поему «Марія», де Шевченко прославляє інкарнацію Христа через Богоматір. Тоді принц, добре ознайомлений з творчістю Шевченка, заявив, що він, навпаки, вважає, що поема «Марія» свідчить якраз про пієтизм українського поета до Марії. Щойно тоді польський прелат визнав, що він тільки чув дещо про Шевченка.

На 1914 рік пригадає також поява перекладу автобіографічної повісти Шевченка «Художник», виготовленого Артуром Зеєлібом під впливом Юлії Вірґінії, яка й видала цю книжку й написала до неї вступне слово.

Чимало студій німецькою мовою про Шевченка появилася в 1914-18 роках. У століття народження Шевченка маємо декілька праць пера українських авторів; насвітлення ними проблем творчості поета є українському читачеві здебільша відоме, і тому я не буду зупиняти-

ся ширше на їх обговоренні. Тут слід згадати працю Кушніра й Поповича, спеціальний зошит «Україніше Рундшав», як також статті І. Франка, М. Троцького й інші. З німецьких авторів, що писали про Шевченка при нагоді століття його народження, слід назвати професора Бертольда Мервіна, який у своїй статті пише, що Шевченко «пройшов життєву історію, яка читається як трагічний твір». Подавши текст поеми «Думка», Мервін розповідає дещо з біографії поета й стверджує, що Шевченко, вийшовши на волю, кидається до всіх можливих джерел знання: «Від Гомера до Вальтера Скотта, від Біблії до історії великої революції, від Гете до польських романтиків полне його дух з непогамованістю й гарячою жадобою знання». Поле Шевченкової творчости постійно поширюється, «він залишає вузький круг батьківщинної землі й охоплює всесвіт, людство. Шевченко стає співцем біди й земної нужди взагалі, його співчуття належить цілому людству». Через це, на думку автора статті, Шевченко «творить вершок у розвитку малоруської літератури».

Журнал «Україніше Нахріхтен» присвятив в 1915 і 1916 роках два числа роковинам Шевченка, поміщуючи статті Лонгіна Цегельського, Петра Карманського, Остапа Грицяя й інших.

На спеціальну нашу увагу заслуговує праця Остапа Грицяя над перекладами поезій Шевченка на німецьку мову. Про пляновану збірку його перекладів згадує Альфред Енсен, кажучи, що вона є «в підготовці». Однак, згідно з інформаціями, що їх подав Грицяй Гансові Кохові, ця збірка через воєнні події ніколи не була надрукована. Тому його переклади (приблизно 30) знаходимо в «Україніше Нахріхтен» за 1915-16 рр., в «Україніше літератур ім Дінсте іпер Націон», у варшавському виданні всіх творів Шевченка, як також у деяких еміграційних літературних журналах.

Поряд з Грицаєм слід назвати переклади Артура Боша, німця, що жив у Чернівцях. Він виготовив 9 перекладів, що були друковані в спеціальному зошиті «Україніше Рундшав» за 1914 рік і у варшавському виданні всіх творів Шевченка.

У 1915 році відмічаємо, побіч згаданих вже праць в «Україніше Нахріхтен», статті Франца Дідеріха, Р. Штюбе й Маргарети Соботти. Ця остання підкреслює в своїй статті величезне значення Шевченкової творчости для збудження національної свідомости українців, говорить про нього як про «ворога тиранії» і вкінці поміщує «Заповіт» в перекладі Юлії Вірніні.

Не буду обширніше зупинятися на монографії Альфреда Енсена, що появилася в 1916 році, бо вірю, що вона є більшості читачів доволі відома.

Гарну студію про нашого поета написав Вільгельм Шреммер. Він згадує про великий вплив Шевченкових поезій на Україні, про його ненависть до вищих верств українського суспільства, що переходили в московський табір, стверджує, що «без Шевченка пробудження Ук-

раїни є властиво немислиме», і порівняє, можливо, під впливом Георга Обріста, Шевченка з Фріцом Ройтером. Далі в цій статті ми знаходимо переклад однієї строфи поеми «Вечір», відтак «Заповіт», який, на думку Шреммера, «має для України ще ясніше звучання, як „Дойчлянд, Дойчлянд юбер аллес”» для німців тому, що ця пісня «розірвала московські кайдани», вона «засвітила немов світло в темноті й показала, що українська мова не є російським діалектом, як це представляють москвини, що Україна може бути самостійною державою, якою вона була впродовж століть».

Двадцять років нашого століття приносять одну статтю Анни Шарльоти Вуцьки, що також перекладала Шевченкові поеми, з яких одна поміщена в варшавському виданні всіх творів нашого поета, а інші порозкидані по різних газетах, неприступних сьогодні, далі статтю Олександра Поповича і, вкінці, книжечку Дмитра Дорошенка, що подає текст викладу, виголошеного ним в Укр. науковім інституті в Берліні в 1929 році. Тут знаходимо дані про життя Шевченка, відтак про його творчість від романтизму до боротьби за політичне й соціальне визволення, про основні мотиви цієї творчості і, вкінці, про її значення для української й інших слов'янських літератур.

Дуже цікаву студію написав у 1931 році Дмитро Чижевський; у ній автор намагається вказати на певні паралелі між Шевченком і Давідом Штравсом, твір якого «Дас Лебен Езу» наш поет знав тому, що серед Шевченкового оточення багато говорилося на літературні теми, між тим і про Штравса. Крім того, кирило-методіївці прихильно ставилися до протестантизму, а Шевченкові симпатії до цієї релігії виявляються в його поезії «Єретик, або Іван Гус». Чижевський вказує на внутрішню спорідненість поеми «Марія» й «Дас Лебен Езу» Штравса, спираючись на два подібні місця в обох цих творах: участь Марії в проповіді й житті Христа й Об'явлення. Праця бібліографічного характеру, написана Дмитром Дорошенком, появилася в 1932 році.

З нагоди 75-ліття смерті Шевченка в 1936 році знаходимо статтю А. Антоновича, який писав про Шевченка як провідного «національного українського поета, майстра слова, однаково визначного в ліриці, як і в епіці...»; далі замітку К. Бітгнера й допис К. Ріхтера про лірику Шевченка в німецьких перекладах.

Рік пізніше (1937) появилася збірна праця п. з. «Тарас Шевченко, український національний поет», у якій поміщені доповіді Карла Мера, професора Кенігсберзького університету, Густава Шпехта, З. Кузеля, поезії, присвячені Шевченкові (Б. Залеського, В. Г. Орліка і Густава Шпехта та вибрані твори Шевченка в перекладах А. Ш. Вуцьки, В. Г. Орліка, Г. Шпехта й Марії Мірчук. Стаття Остапа Грицяя «Тарас Шевченко й Україна нині», як також 7 коротших або довших його перекладів із Шевченка появилася в 1938 році. Переклади Г. Шпехта знаходимо відтак у інших авторів, що цікавилися творчістю Шевченка. Аксель Шмідт, наприклад, помістив «Заповіт» у влас-

ному перекладі з зазначенням, що коли деякі частини народу піддалися польському чи московському тискові, українському народові об'явився в кріпаків Тарасові Шевченкові рятівник у найбільшій біді, його «пісні збудили український народ і віджили українську думку».

Дальші роки приносять збірку перекладів Шевченкових поем, переклад «Художника», декілька поем і одну статтю.

З захопленням говорить про Шевченка Франц Обермаєр, стверджуючи, що «дев'ять років волі між кріпацтвом і засланням вистачають цьому велетенському генієві, щоб поставити міст понад століття — від часу козаччини до нового українського націоналізму. Лише один поет, але скільки вибухової сили криють його балади й поеми, які впливи викликає його заклинання минувшини, його висока пісня свободи й його заклик до діла». Далі слідує переклад кількох строф «Кавказу» (Г. Шпехта).

Ні одної згадки про нашого поета не знаходимо в 1943–46 роках. Щойно в 1947 році в журналі «Авфбав» появилася стаття А. Туницького «Тарас Шевченко, співець свободи України», яка містить виключно біографічні дані про Шевченка. Майже повторенням цієї статті є друга праця цього самого автора «Тарас Шевченко, поет і революціонер; у 134-ліття його народження», в якій поміщено частину «Заповіту» (від «Поховайте та ставайте...» до кінця). В журналі «Гойте унд Морген» натрапляємо на статтю «Тарас Шевченко» пера Бернгарда Зіпера, що називає Шевченка «дер руссіше (!) Вагантендіхтер», а далі — «Українер», говорить про його викуп з кріпацтва й про арешт. Він цитує поему «В неволі тяжко...», а далі подає переклад «Сонце заходить, гори чорніють».

Відносно багато згадок про Шевченка приносять п'ятдесяті роки нашого століття; більшість з них появилася в німецьких журналах, видаваних потойбіч залізної завіси. Хоч як далеко інтерпретації загальної творчості поета відбігають від правди, проте перекладами Шевченкових творів, виготовленими східнонімецькими літературознавцями нехтувати не належить. Так, наприклад, Гаральд Когц в статті «Дер Зенгер дер Україне», подавши дещо з біографії поета, зупиняється на обговоренні збірки поем, що вийшла під заголовком «„Ді Гайдамакен” унд андере Діхтунген» і містить, крім «Гайдамаків», також поему «Сліпа», а на дальших 100 сторінках поеми й пісні, написані Шевченком під час заслання, перекладені Еріхом Вайнертом. Вступ до цієї збірки написав Александер Дайч. 1952 року в Москві появилася в двох томах Шевченків «Кобзар»; це видання уважається найповнішим (німецькою мовою). Працю над ним почала група німецьких поетів, що жили в СРСР ще в 1939 році. Це були: Еріх Вайнерт, Альфред Курелля, Гедда Ціннер, Гуго Гупперт. Вони закінчили працю в 1941 році. Однак їхній рукопис пропав під час війни. Щойно після 1945 року вони знову відновили перекладання на німецьку мову «Кобзаря», який і появилася в 1952 році. Попри те, що це видан-

ня містить переклади, виготовлені кількома людьми, воно визначається єдністю стилю. У вступі, написанім Александром Дайчом, говориться про життя й творчість Шевченка. Упорядником видання був Альфред Курелля, який і написав післяслово. Він теж переклав «Катерину», «Кавказ», Еріх Вайнерт — «Гайдамаки» і т. д.

Цього самого року відновуємо праці Остапа Грицяя «Прометей України: Тарас Шевченко» й Ганса Кройцера «Авс дем Лебен дес Тарас Шевченко», який обговорює фільм «Гешпрентге Фессельн» і при цьому називає Шевченка «засновником літератури України й творцем української літературної мови».

Та найціннішим здобутком п'ятдесятих років на полі поширення шевченкознавства німецькою мовою слід вважати статтю про Шевченка й переклади його творів, виготовлені відомим університетським професором, покійним уже Гансом Кохом. Глибоке знання проблем української літератури, прекрасні переклади на німецьку мову поем нашого поета, до того ще загальноновизнаний авторитет перекладача, не можуть, здається, не зацікавити німецького світу творчістю Шевченка. Зовсім слушно зауважує Кох, що дотеперішні перекладачі найрадіше займалися епічними й фолкльористичними темами Шевченка, а оминали ліричні мотиви. Навіть коли вони цікавилися цими останніми, вибирали радше цілком сантиментальні, чим психологічно приступні, інтимні, метафізичні й релігійні. В своїй статті Кох подає також переклади поем: «Косар», «Чума з лопатою ходила», «Думи мої, думи мої» (в скороченні), «Бували війни і військові свари», «Минають дні, минають ночі», «Самому чудно», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Садок вишневий коло хати», «Ой три шляхи широкії», «Царям, всесвітнім шинкарям», «Світе ясний, світе джхкий» і «Минули літа молодії». Більшість з перекладів названих угорі поем були виготовлені Кохом уперше. Кох присвячує відносно багато місця Шевченкові у своїй збірці «Ді україніше лірік, 1840-1940». Там він подає дані з біографії поета, говорить про нього як поета, «що належить європейській літературі» (стор. 8). Його збірка містить знамениті переклади 25 поем Шевченка, деякі з них у скороченні.

Статтю про Шевченка написав також Вільгельм Кунце; він називає поета «ліриком», подає деякі біографічні дані, зокрема про малярські студії про Шевченка, про його лектуру, участь у гуртку Петрашевського й Кирило-Методіївськім Братстві. Поміщено тут також одну строфу з «Гайдамаків».

Вкінці належить згадати працю академіка М. С. Возняка, що в ній він подає ним самим докладно перевірені переклади із Шевченка, виготовлені І. Франком. За роки 1956-1960 не знаходимо ні одної згадки німецькою мовою про Шевченка і його творчість, також ні одного перекладу його творів.

Підсумовуючи все вищесказане, мусимо ствердити, що шевченкіяна німецькою мовою ще дуже віддалені від того, щоб бути повними. На

протязі ста літ від смерти поета можна було б сподіватися хоч одного авторитетного, доброго, повного перекладу всіх творів Шевченка. З українського боку, щоправда, зроблено чимало в напрямі перекладання творів нашого поета. Зокрема не можна не назвати тут муравлиної праці Івана Франка й Остапа Грицяя, також Олександра Поповича. З німецького ж боку слід відмітити велику заслугу Юлії Віргінії, а понад всіх проф. Ганса Коха. Визнання належить Обрістові, Шпойнарівському (українець), хоч як їхні переклади не віддають духу Шевченкових поем. Слід також вказати на позитивну сторінку перекладів з-за залізної завіси, хоч статті тамтешніх авторів можна б частинно нехтувати. Зацікавлення дальшим перекладанням Шевченкових поезій в українському середовищі, виглядає, змаліло. Тим меншим є воно серед німців. А тим часом слід було б далі перекладати, удосконалювати дотеперішні переклади і хоч при нагоді століття смерти поета видати антологію його поезії німецькою мовою (також англійською). Маємо настільки добрих перекладачів, щоб заповнити таку антологію (Франко, Грицай, Кох і т. д.), а це, напевно, зробило б більшу послугу нашому поетові серед чужомовного світу, чим видавання альманахів, читання доповідей на дуже втерті вже теми тощо. Належить сподіватися, що всі наші громадські установи відмовляться від бажання поодинокі виявляти «любов» до поета і цю ж любов виявлять краще, фінансово допомагаючи нашим науковим установам зробити все можливе, щоб Шевченко і його творчість були представлені перед чужомовним світом на справді високому, науковому рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ *)

*) Попри намагання відшукати всі можливі німецькомовні матеріали про Шевченка, я певний, що залучена тут бібліографія не є повна. Всі дані, включені в ній, взяті з приступних у нью-йоркських бібліотеках каталогових карток, з каталогу Конгресової бібліотеки, як також з різних німецьких бібліографій, індексів тощо. За малими лише винятками весь німецькомовний матеріал про Шевченка можна було одержати в американських бібліотеках, що й дало мені змогу перевірити всі публікації, згадані вже в літературі, публікації, що появилися перед війною, але не включені в цій літературі, як також все, що появилася тієї час і після другої світової війни.

Бібліографія ця складена в алфавітному порядку за автором чи назвою монографії або статті й включає монографічні публікації, журнальні й

газетні статті, присвячені Шевченкові повнотою або частинно, як також переклади його поезій (збірки й поодинокі речі).

Збірки Шевченкових поезій в німецькому перекладі (Ю. Віргінії, Шпойнарівського й ін.) не аналізовані. Зате переклади цих же поезій, поміщені в різних публікаціях (історії літератур, статті про Шевченка тощо) подані поодинокі під числом «81» в латинській абетці.

При монографічних публікаціях подається: прізвище автора, назва монографії (підкреслено), місце видання, прізвище видавця, дата, кількість сторінок. У випадку статті подається: прізвище автора, назва статті (в лапках), назва журналу чи газети, в яких появилася стаття (підкреслено), далі число тому й (або) примірника. Після двокрапки слідує сторінкування й дата.

1. Adam, Georg. «Ein Jahrhundert kleinrussischer Litteratur». (In Kobylanska, Olga. *Kleinrussische Novellen*. Minden, Westf., Y.C.C. Bruns, 1901. III, XXVIII, 184 S.).

2. Abel, Karl. *Gross- und Kleinrussisch. Aus Ilchester Vorlesungen über vergleichende Lexikographie, gehalten an der Universität Oxford*. Übersetzt von Rudolph Dielitz. Leipzig, W. Friedrich, 1885. S. 29-30.

3. Antonowitsch A. «Taras Schewtschenko; zum 75. Jahrestage seines Todes». *Sowjetwirtschaft und Aussenhandel*, 16 (No 6): 34-35. 2 Märzheft 1934.

4. Bittner, Konrad. «Taras Ševčenko, 1814-1861; zum 75. Todestage». *Germano-slavica; Vierteljahresschrift für die Erforschung der germ.-slavischen Kulturbeziehungen*, 4: 333. Brünn. 1936.

5. Blumenthal, H. «Taras Schewtschenko». *Berliner Tageblatt*. 8. Juli, 1912.

6. Bojko, Jurij. «Ševčenko's Werke in deutschen Übersetzungen». *Die Welt der Slawen; Vierteljahresschrift für Slavistik*, 6 (Heft 1): 55-73. Mai, 1961.

7. Bryk, Iwan. «Ukraine und Ševčenko; eine geschichtliche Betrachtung», *Ruthenische Revue*, 1 (No 1): 116-121, 191-196. 1903.

8. Budzynowskyj, W. «Die Macht des Kobsars». *Ukrainisches Korrespondenz-Blatt*, 2 (No 13): 1-2. Donnerstag, 1. April, 1915.

9. Czyzhevskyj, Dmytro. «Ševčenko und David Strauss». *Zeitschrift für slavische Philologie*, 8 (No 3-4): 368-387. 1931.

10. Danko, M. «Die politischen Motive in Schewtschenko's Dichtungen». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 129-139. 1914.

11. «Der Kampf um das Andenken eines Dichters». *Ukrainische Rundschau*, 12 (No 2): 41-50. 1914.

12. Diederich, Franz. «Der Sänger der ukrainischen Freiheit». *Vorwärts*, No 110-111. Berlin, 1915.

13. Doroschenko, Dmytro. «Forschungen über Ševčenko in der Nachkriegszeit». *Zeitschrift für slavische Philologie*, 9: 195-206. 1932.

14. Doroschenko, Dmytro. *Schewtschenko, der grosse ukrainische Nationaldichter*. Vortrag, gehalten am 28. April 1929 im Ukr. Wiss. Institut in Berlin. Berlin, Wyrowyj, 1929. 48 S.

15. «3 Gedichte Schewtschenko's. *Gral*, 28: 517. München, 1934.

16. «Ein russisches Dichterleben». *Die Gartenlaube*, No 28: 437-438. 1862.

17. Engelhardt, Karl. «Schewtschenko». *Fränkischer Kurier*, Nürnberg, 1916.

18. Fischer, Waldemar. «Schewtschenko». *Baltische Monatsschrift*, 34: 684-706, 740-756. 1887-1888.

19. Franko, Iwan. «Die ukrainische (ruthenische) Litteratur». *Aus fremden Zungen*, Heft 8: 382-383. 1901.

20. Franko, Iwan. «Taras Schewtschenko». *Zeit, Morgenblatt*, No 4136: 1-3. 3. April, 1914.
21. Franko, Iwan. «Taras Schewtschenko und sein Vermächtnis». *Ruthenische Revue*, 1 (No 1): 14-16. 1903.
22. Franzos, Karl Emil. «Die Kleinrussen und ihre Sänger». *Allgemeine Zeitung*, Augsburg, No 165. 1877.
23. Franzos, Karl Emil. «Kleinrussische Poeten». *Die Nation*, 7 (No 2): 25-28. 12. Oct. 1889 und *Die Nation*, 7 (No 3): 41-44. 19. Oct. 1889.
24. Franzos, Karl Emil. «Taras Schewtschenko». *Allgemeine Zeitung*, Augsburg, No 164. 1877.
25. Franzos, Karl Emil. «Taras Schewtschenko». (In seinem *Vom Don zur Donau; neue Kulturbilder aus Halbasien*. Erste Aufl., Leipzig, 1878. S. 83-126 und Zweite Aufl., Stuttgart, 1889. Bd. 2. S. 43-83).
26. Georg, G. W. «Gesprengte Fesseln; ein neuer sowjetischer Farbfilm». *Tägliche Rundschau*, No 11: 7. Berlin, 1952.
27. «Haidamaken»; Gedicht von Taras Schewtschenko». *Jahrbücher für slavische Literatur*, 1: 81. 1843.
28. Halip, Theodot. «Der grösste Rhapsode der Ukraine». *Ukrainische Rundschau*. Sonderheft, 12 (No 3-4): 92-95. 1914.
29. Hechter, M. «Ševčenko in polnischem Gewande». *Prager Presse*. 12. Juli, 1936.
30. Hryzaj, Ostap. «Ein Prometheus der Ukraine; Taras Schewtschenko und sein Werk». *Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart; Vierteljahresschrift*, 1 (No 1): 25-27. 1952.
31. Hryzaj, Ostap. «Schewtschenko-Feier in Wien». *Ukrainische Nachrichten*, No 35. 1915.
32. Hryzaj, Ostap. «Schewtschenko und die Frauen». *Ukrainische Nachrichten*, No 79/80. 1915-16.
33. Hryzaj, Ostap. «Taras Schewtschenko und die Ukraine von heute». *Ukraine von gestern und heute. Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation*. Bern, R. Suter u. Co., 1938. S. 5-20.
34. Jagić, Vatroslav von. «Taras Schewtschenko; ein biographisch-kulturgeschichtliches Bild des kleinrussischen (ukrain.) Dichters». *Neue freie Presse*. 27. Januar 1917.
35. Jensen, Alfred. *Taras Schewtschenko; ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie*, Wien, A. Holzhausen, 1916. XVII, 157 S.
36. Karpeles, Gustav. *Allgemeine Geschichte der Literatur von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart*. Berlin, 1891. Bd. 2. S. 813-814.
37. Kawerau, Waldemar. «Taras Schewtschenko». *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 47 (No 23): 183-185. 23. März, 1878.
38. «Kleinrussischer Schiller» *Bühne und Welt*, 4: 272-274. 1912.
39. «Kobsar und die russische Armee». *Ukrainisches Korrespondenz — Blatt*, 2 (No 13): 2-3. 1. April, 1915.
40. Koch, Hans. «Die Gegensätzlichkeit der Gefühle bei Taras Schewtschenko». *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas; Neue Folge*, 1: 302-320. 1953.
41. Koch, Hans. *Die ukrainische Lyrik, 1840-1940*. Ausgewählt und übertragen von Hans Koch, Wiesbaden, Fr. Steiner, 1955. 116 S.
42. Kohtz, Harald. «Der Sänger der Ukraine». *Aufbau; kulturpolitische Monatschrift*, 11: 1036-1039. 1951.
43. Kreuzer, Hans Werner. «Aus dem Leben des Taras Schewtschenko». *Die Weltbühne*, 7 (Nr. 24): 756-758. 11. Juni, 1952.
44. Krewetskyj, Iwan. «Literarische Charakterbilder, Taras Schewtschenko», *Ruthenische Revue*, 3: 16-25. 1905.
45. Kruhm, August. «Taras Schewtschenko, der Nationaldichter der Ukraine». *Ukrainisches Korrespondenz-Blatt*, 2 (Nr. 18): 3-4. Donnerstag, 6. Mai, 1915.

46. Kulisch, Panteleimon. «Ode an Schewtschenko». Aus dem Ukrainischen Alexander Popowicz. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 90-91, 1914.
47. Kunze, Wilhelm. «Und einst zerreißen wir die Ketten; zum 140. Geburtstag von Schewtschenko». *Heute und Morgen*, 3: 155-161. 1954.
48. Kurella, Alfred. «Taras Schewtschenko, der Nationaldichter der Ukraine». *Internationale Literatur*, Heft 11: 33-43. Moskau, 1940.
49. Kuschnir, Wladimir (und Popowicz, Alexander). *Schewtschenko, der grösste Dichter der Ukraine. Zur Jahrhundertfeier seiner Geburt*. Wien, Gerold u. Co., 1914. 121 S.
50. Kuschnir, Wladimir. «Das Schewtschenko-Jubiläum». *Ukrainische Rundschau*, 9 (No 2): 33-36. 1911.
51. Kuschnir, Wladimir. «Taras Schewtschenko als Träger der ukr.-politischen Tendenzen seiner Zeit». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 158-165. 1914.
52. Kuschtschak, Oleksa. «Taras Schewtschenko; zum 49. Todestage des Dichters». *Ukrainische Rundschau*, 8 (No 2): 63-65. 1910.
53. Kuzela, Zenon. «Schewtschenko, der ukrainische Dichter». *Hochschulblatt, Grenzland Sachsen*, 16: 849. Dresden, 1938.
54. Lewicky, E. «Taras Schewtschenko». *Berliner Tageblatt*, No 15. Febr. 1915.
55. Loevland, J. «Das Ausland über die ruthenische Frage». *Ruthenische Revue*, 3: 38-43. 1905.
56. M. H. «Zwei Lieder von Schewtschenko». *Magazin für die Literatur des In- und Auslandes*, 57 (No 28): 440-441. 7. Juli, 1888.
57. Manz, G. «Taras Schewtschenko, der Dichter der Ukraine». *Tägliche Rundschau, Berlin*, 23. Juli, 1917
58. Merwin, Bertold. «Taras Schewtschenko; zum hundertsten Geburtstag des Nationaldichters der Ukraine». *Neue freie Presse*, 8. März, 1914. S. 31-32.
59. Nekrasov, Nikolai. «Auf den Tod Schewtschenko's». Aus dem Russischen von Iwan Franko. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (Nr. 3-4): 116. 1914.
60. Obermaier, Franz. «Nur ein poet» (In seinem *Ukraine, Land der schwarzen Erde*. Wien, 1942. S. 98-104).
61. Obrist, Georg. *Taras Grigorevich Schewtschenko, ein kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze sammt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachahmung*. Czernowitz, R. Eckhardt, 1870. XIX, 64 S.
62. Pogodin, N. «Ein Film über einen grossen Dichter». *Sovietliterature*, 4: 175-179. 1952.
63. Popowicz, Alexander. «Deutsche Art im Spiegel ukrainischer Dichtung». *Ostdeutsche Monatshefte*, No 12. Berlin, 1927.
64. Popowicz, Alexander. «Schewtschenko als Lyriker». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 117-128. 1914.
65. Popowicz, Alexander. «Schewtschenko, der politische Dichter und Künstler». *Ukrainische Rundschau*, 10 (No 1): 101-110. 1912.
66. «Prinz Max von Sachsen als Verteidiger Schewtschenko's». *Ukrainische Rundschau*, 10 (No 1): 196. 1912.
67. Pypin, A. N., und Spasovich, V. D. *Geschichte der slavischen Literaturen*. Übertragen von Traugott Pech. Leipzig, 1880. Bd. 1. S. 480-484.
68. Rehahn, Rosemarie. «Taras Schewtschenko». *Neues Deutschland*, No 11: 6. Berlin, 1952.
69. Richter, K. «Die Lyrik Schewtschenko's in deutschen Übertragungen». *Ukrainische Kulturberichte*, No 25. Berlin, 1936.
70. Rohrbach, Paul. «Schewtschenko, der Erwecker der Ukraine». *Die Hilfe*. 1917. S. 376.
71. Romanczuk, Julian. «Die wichtigsten Daten aus dem Leben Schewtschenko's». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 96-97. 1914.

72. Scherr, Johannes. *Allgemeine Geschichte der Literatur*. Stuttgart, 1880. Bd. 2, Buch 4, Kap. 1. S. 423-424.

73. Schewtschenko, Taras. *Ausgewählte Gedichte*. (Aus dem Russischen). Kiew, Staatsverlag der nationalen Minderheiten, 1939, 140 S.

74. Schewtschenko, Taras. *Ausgewählte Gedichte*. Aus dem Ukrainischen von Julia Virginia — pseud., Leipzig, Xenien-Verlag, 1911. 108 S. Рецензія: Франко, Іван. Шевченко по-німецьки. *Неділя*, ч. 46: 2-3. Львів, 1911.

75. Schewtschenko, Taras. «Dichtungen». *Internationale Literatur*, 10 (Heft 11): 49-59. Moskau, 1940.

76. Schewtschenko, Taras. «Die Haidamaken» und andere Dichtungen. Aus dem Ukrainischen von Erich Weinert. Berlin, Verlag Volk und Welt, 1951. 345 S.

77. Schewtschenko, Taras. *Der Kobzar. Ausgewählte Dichtungen in 2 Bdn.* Anordnung des ukrainischen Textes, Vorwort und Anmerkungen von Alexander Deutsch. In deutscher Sprache hrsg. und mit einem Nachwort versehen von Alfred Kurella (d.i. Bernhard Ziegler). Mit Illustrationen nach Original des Verfassers. Moskau, Verlag für fremdsprachige Literatur, 1951. 2. (539 S, 462 S).

78. Schewtschenko, Taras, «Der Künstler». Aus dem Russischen. Kiew, Staatsverlag der nationalen Minderheiten, 1939. 185 S.

79. Schewtschenko, Taras. *Der Künstler; autobiographischer Roman*. Übersetzt von Arthur Seelieb. Hrsg. und eingeleitet von Julia Virginia — pseud., Leipzig, Xenien-Verlag, 1912. VIII, 152 S. mit eingeklebtem Bildnis.

80. Schewtschenko, Taras. *Schewtschenko's ausgewählte Gedichte*. Übersetzt von Serhij Szpojnarowskyj. Czernowitz, 1904-06. 2 Vde. Рецензія: Франко, Іван. «Шевченко в німецькому одязі». *Літературно-Науковий Вісник*, 35: 508. 1906.

81. Шевченко, Тарас.

«Бували войни і військові свари». Пер. Ганс Кох, ч. 40.

«Царям, всесвітнім шинкарям». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.

«Хустина». Пер. Артур Бош. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 179-181. 1914.

«Чернечий гимн». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. *З життя і творчости Івана Франка*. Київ, 1955. Стор. 276.

«Човен». Пер. Артур Бош. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 174. 1914.

«Чума з лопатою ходила». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.

«Чи ми ще зійдемося знову». Пер. Остап Грицай. *Ukraine von gestern und heute*. Див. ч. 33.

«Чи при роботі сиджу». Пер. Ол. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 174-175.

«До Основ'яненка» (уривок). Переклав Остап Грицай. Див. ч. 33.

«Думи мої, думи мої». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.

«Думи мої, думи мої». Пер. Остап Грицай. Див. ч. 33.

«Думи мої, думи мої». Пер. Сергій Шпойнаровський. *Ruthenische Revue* 1 (No 1): 121-123. 1903.

«Готово! Парус розпустили». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). Див. ч. 38.

«І багата я, і вродлива я». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. cit. Стор. 280.

«І день іде, і ніч іде». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. cit. Стор. 276.

«І небо невміте, і заспані хвили». Переклав Іван Франко. *Ruthenische Revue*, 1 (No 1): 265. 1903.

Також у *Slavisches Tageblatt*. No 101: 3. 1911.

„ *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (3-4): 171-172. 1914.

„ Возняк Михайло. Ор. cit. Стор. 289-290 і 301-302.

«І широкою долину». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. cit. Стор. 280.

- «Іван Підкова». Пер. Артур Бош. *Шевченко; повне видання творів*, Варшава, Укр. Наук. Інститут, 1938, том XV. Стор. 92-93.
Також в *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4):178-178. 1914.
- «Я не нездужаю нівроку». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 281.
- «Я не нездужаю нівроку». Пер. Остап Грицай. Див. ч. 33.
- «Якби мені черевички». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 110.
- «Якби ви знали паничі». Пер. Артур Бош. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 116-117.
- Також в *Ukrainische Rundschau, Sonderheft* 12 (No 3-4): 170-171. 1914.
- «Якби ви знали паничі». Пер. Остап Грицай. Див. ч. 33.
- «Єретик або Іван Гус» (уривок). Переклав Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 286-289.
- «Катерина» (уривок). Пер. В. Фішер. Див. ч. 18.
- «Катерина». Пер. Альфред Курелля. Див. ч. 77.
- «Кавказ». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 281-286.
- «Кавказ». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV, стор. 94-98. Також уривки. Див. ч. 33.
- «Кавказ». Пер. Альфред Курелля. Див. ч. 77.
- «Кавказ». Пер. Г. Шпехт. Див. ч. 60.
- «Кавказ». Пер. В. Умлявф фон Франквелл. *Magazin für die Literatur des Auslandes*, No 34: 481-483. 1883.
- «Кавказ». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). *Die Zukunft*, 77: 228-232. 18. Nov. 1911.
- «Княжна» (Пролог) Пер. Ол. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 173. 1914.
- «Косар». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «М. Костомарову». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 293-294.
- «Лазаревському». Пер. Г. Обріст. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 172-173. 1914.
- «Лілея». Пер. Артур Бош. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 175-177. 1914.
- «Марія». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 295-301.
- «Марія» (Пісня I). Пер. О. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 182-184. 1914.
- «Мені однаково». Пер. О. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 169. 1914.
- «Мені тринадцятий минало». Пер. Ол. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 166-167. 1914.
- «Моїй сестрі». Пер. Ол. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 167. 1914.
- Також у *Ruthenische Revue*, 2 (No 12): 281, Zweites Juniheft, 1904.
- «Муза». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 122-123.
- «Минають дні, минають ночі». Пер. В. Фішер. *Ukrainische Rundschau*, 8: 168. 1910.
- «Минають дні, минають ночі». Пер. Остап Грицай. Див. ч. 33.
- «Минають дні, минають ночі». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Минають дні, минають ночі». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). *Шевченко; повне видання творів*. т. XV. Стор. 99.
- «Минули літа молодії». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Нащо мені чорні брови». Пер. Анна Шарльотте Вуцки. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 90-91.

- «Не гріє сонце на чужині». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 293.
- «Немає гірше, як в неволі про волю згадувать». Пер. Ол. Попович. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 170. 1914.
- «Невольник» (Епілог). Пер. Ол. Попович. Див. ч. 65.
- «Не завидуї багатому». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 295.
- «Не женися на багатій». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 279.
- «О, люди, люди, небораки». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 292.
- «Огні горять». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 119.
- «Опні горять». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 172. 1914.
- «Ой, крикнули сірі гуси». Пер. Артур Бош. *Шевченко; повне видання творів*, т. XV. Стор. 115.
- «Ой, люлі, люлі, моя дитино». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Ой, маю, маю я оченята». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 281.
- «Ой, одна я, одна». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*, т. XV. Стор. 102.
- «Перебендя». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 276-279.
- «Понад полем іде». Пер. Артур Бош. *Шевченко; повне видання творів*, т. XV. Стор. 106.
- «Пророк». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*, т. XV. Стор. 108.
- «Розрита могила». Пер. Остап Грицай. Див. ч. 33.
- «Русалка». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). Див. ч. 38.
- «Садок вишневий коло хати». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 294-295.
- «Садок вишневий коло хати». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Садок вишневий коло хати». Пер. Сергій Шпойнарівський. *Ruthenische Revue* 1 (No 1): 265. 1903.
- Також в: *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 173-174. 1914.
- «Самому чудно». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Скажи, чого ти почорніло». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). Див. ч. 92.
- «Сон» (великий — уривки). Пер. Артур Бош. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 184-187. 1914.
- «Сон» (великий — уривок). Пер. Ол. Попович. *Ruthenische Revue* 2 (No 13): 305-306. Erstes Juliheft, 1904.
- «Сонце заходить». Пер. Остап Грицай. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 107.
- «Світе ясний, світе тихий». Пер. Іван Франко. Возняк, Михайло. Ор. сіт. Стор. 290-291.
- «Світе ясний, світе тихий». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Тече вода в синє море». Пер. Сергій Шпойнарівський. *Ruthenische Revue* 1 (No 1): 146-147. 1903.
- «Тече вода в синє море». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). *Ukrainische Rundschau*, 8: 31-32. 1910.
- «Три шляхи». Пер. Ганс Кох. Див. ч. 40.
- «Три шляхи». Пер. Юлія Вірґінія. *Ukrainische Rundschau*, 8: 31-32. 1910.

- «У тієї Катерини». Пер. Артур Бош. *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 111.
Також в *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 181-182. 1914.
«Вдова». Пер. Артур Бош. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 179. 1914.
«Заповіт». Пер. Артур Бош. *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 187-188. 1914.
Також у *Шевченко; повне видання творів*. Т. XV. Стор. 100.
«Заповіт». Пер. Іван Франко. *Ruthenische Revue*, 1 (No 1): 16. 1903.
Також в *Slavisches Tageblatt*, No 101: 3. 1911.
Возняк, Михайло. Ор. cit. Стор. 219 і 302-303.
«Заповіт». Пер. Вільгельм Горощовський. *Ruthenische Revue*, 2 (No 15): 456-457. Erstes Augustheft, 1904.
«Заповіт». Пер. Остап Грицай. Див. ч. 33.
«Заповіт». Пер. Г. Шпехт. Див. ч. 87.
«Заповіт». Пер. Осип Турьянський. *Ukrainische Rundschau*, 8 (No 2): 65. 1910.
«Заповіт». Пер. Юлія Вірґінія (псевд.). Див. ч. 93.
82. «Schewtschenko, Taras». *Herders Konversations-Lexikon*. Dritte Aufl. Bd. 7. S. 1159.
83. «Schewtschenko, Taras Grigorevich». *Kleines literarisches Lexikon*. Zweite, völlig erneuerte Ausgabe. Hrsg. von Wolfgang Kayser. Bern, Francke Verlag (1953). S. 494.
84. «Schewtschenko, Taras Hryhorowytsch». *Der grosse Brockhaus*. 16-te, völlig neubearbeitete Auflage, Bd. 10. S. 354.
85. «Schewtschenko's 'Kobzar' in deutscher Sprache». *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 119 (Nr. 51/52): 971. 20. Dez. 1952.
86. «Schewtschenko's Sieg». *Ukrainische Rundschau*, 12 (No 5): 210-213. 1914.
87. Schmidt, Axel. *Ukraine, Land der Zukunft*. Berlin, 1939. S. 121-122.
88. Schremmer, Wilhelm. «Taras Schewtschenko, der Dichter der Ukraine». *Nord und Süd*, 165 (Jhg. 42, Heft 525): 275-277. Juni 1918.
89. Schyrokyj, K. «Die Radierungen Schewtschenko's». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 2 (No 3-4): 144-148. 1914.
90. «Ševčenko in der Weltliteratur». *Prager Presse*. Nr. 140: 8. 31. Mai, 1938.
91. Sieper, Bernhard. «Taras Schewtschenko». *Heute und Morgen*, 8: 524-527. 1948.
92. Simowycz, Wasyl. «Taras Schewtschenko». *Freistadt, Oberösterreich*, 8 S.
93. Sobotta, Margarete. «Die Ukraine in ihrer Bedeutung für den Weltkrieg». *Nord und Süd*, 154 (Jhg. 39, Heft 492): 341-346. Sept. 1915.
94. Steltzer, H. «Taras Schewtschenko». *Die neue Gesellschaft*, 5: 391-394, 1952.
95. Stern, Adolf. *Geschichte der neueren Literatur*. Leipzig, 1884. S. 539.
96. Stübe, R. «Der Freiheitssänger der Ukraine». *Leipziger Tageblatt*. 28. Juli 1915.
97. Szujski, Jozef. *Die Polen und Ruthenen in Galizien*. Wien und Teschen, K. Prochaska, 1882. S. 275.
98. «Taras Schewtschenko, 1814-1861». Lublin, Buchdruckerei A. Szczuka (K. D). 8 S. (Містить переклади: «Заповіт», «Сонце заходить», «Минають дні, минають ночі», «Іван Підкова», «Садок вишневий коло хати» і «Мені однаково» — дві строфи).
99. Taras Schewtschenko, der ukrainische Nationaldichter. Vorträge und Übersetzungen (K. H. Mayer, Gustav Specht u. a.). *Beiträge zur Ukrainekunde*, Heft 6. Vorträge von Karl Heinrich Meyer u. a. über Schewtschenko und Übersetzungen aus seinen Werken. Berlin, Gesellschaft der Freunde des Ukr. Wiss. Instituts, 1937. 71 S.
100. «Taras Schewtschenko's 'Kobzar' in deutscher Sprache». *Sovietliterature*, 11: 206-208. 1952.

101. «Taras Schewtschenko, ein volkstümlicher Dichter». *Illustrierte Rundschau; halbmonatliche Zeitschrift*, 4: 20. Berlin, 6. Nov. 1949.
102. Trotzkyj, M. «Taras Schewtschenko als Kunstmaler». *Ukrainische Nachrichten*, No 25. 1914.
103. Trotzkyj, M. «Taras Schewtschenko und sein Volk». *Ukrainische Nachrichten*, No 25, 1914.
104. Trusch, Iwan. «Die Malkunst im Leben Schewtschenko's». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 140-144. 1914.
105. Tunitzki, A. «Schewtschenko, Dichter und Revolutionär». *Neue Welt; Halbmonatsschrift*, 3 (Heft 5): 84-91. 1948.
106. Tunitzki, A. «Schewtschenko, T. G.; Freiheitssänger der Ukraine». *Aufbau; kulturpolitische Monatsschrift*, 3: 257-260. 1947.
107. Urbach, O. «Der Dichter der Ukraine; das Leben Schewtschenko's». *Deutsche Allgemeine Zeitung*. 11. März, 1939.
108. Urbach, O. «Die Ukraine und ihr Sänger; Leben und Werk des Dichters Schewtschenko». *Kölner Volkszeitung*. 30. Juli, 1939.
109. Virginia, Julia. «Taras Schewtschenko, Nationaldichter eines verkannten Volkes». *Franfurter Zeitung*. 25. August, 1910.
110. W. J. «Das Epos eines Dichterlebens». Sonntag, 21. 9. 1952.
111. «Westpreussische Grenze . . .» *Allgemeine Zeitung*, Augsburg, Nr. 185: 1479. 1847.
112. Wolf, J. G. «Schewtschenko, Taras Grigorevich; Tröster und Seher seines Volkes». *Brüsseler Zeitung*, 26. August, 1942.
113. Wolf, J. G. «Schewtschenko, der Sänger der Ukraine». *Brüsseler Zeitung*, 26. August, 1942.
114. Woloschyn, M. «Die Dichtungen Taras Schewtschenko's als Born musikalischen Schaffens». *Ukrainische Rundschau, Sonderheft*, 12 (No 3-4): 149-151. 1914.
115. Wutzky, Anne Charlotte. «Taras Schewtschenko». *Berliner Tageblatt*. 19. März. 1921.

ЮРІЙ СОЛОВІЙ: ПІД КРИЛО НОВОЇ ДОЛІ

Хоча виставки образотворчого мистецтва не багато стосуються до душі самого мистецтва, прийнято вважати, що з влаштуванням самостійної виставки починається «офіційне» життя мистця. Як сказано — виставки не міняють суті мистецтва, та все ж таки виступом перед публікою мистець зважується на крок, який робить його об'єктом суспільства; суспільство, що є феноменом масовості, грішить прикметами, спрямованими проти індивідуальності, інтимності, дуже безпосередніх взаємин між одиницями; воно кваліфікує речі грубо й утертими штампами. Воно не рахується з інтимними почуттями індивідуальності, не рахується з ними принаймні так довго, доки вони — завдяки часові — не стануть настільки спрощеними і облущеними, що можна їх уже вважати емблемами масових мір і понять. Виставкою мистець позбавляє себе привілеїв, що були до цього часу по його стороні; він перестає бути беззастережним власником своєї долі, бо з хвилиною публічного виступу мусить ділитися з суспільством своїми удачами й невдачами, в міру росту до формату суспільного ідола, трактуючи навіть такі справи справами загалу, що найближчі до сорочки.

Тому не традиційно вітаємо Аркадію Оленську з її першою індивідуальною виставкою, бо такі привіти можуть створити облуду. Бути об'єктом суспільства — багатьом мистцям надокучило і надокучає. Стояти осторонь, бути в замкненому обручі власної роботи... теж може надокучити. Зрештою, знаючи ціну речам, підкріпивши себе власною ноткою цинізму — можна і з цим вантажем жити. Лише не очікуйте постійно троянд. Але жарти набік...

Це дружнє обговорення першої самостійної виставки образів Аркадії Оленської, відомої нашому загалові й під прізвиськом її чоловіка як Аркадія Оленська-Петришин, я думав розпочати сухими датою, що, зрештою, на цьому місці обов'язково мушу зробити, хоча, як бачимо, з виламом у первісному пляні стосовно початку цієї нотатки.

Поки приступлю до дат, поясню, чому вони у цьому випадку на місці. Отже, насамперед тому, що я з повною відповідальністю тверджу, Аркадія Оленська належить, завдяки якостям свого мистецтва, до скромного ряду тих наших мистців сьогодні, яких наша історія мистецтва і культури не зможе обійти мовчанкою, а подруге, ще й тому, що хронікою і фактами історичного порядку у нас занадто ма-

ло цікавляться, а це викликає ситуацію, над якою майбутній дослідник — вже хоча б після половини століття — буде майже так турбитися, як над добою трипільською.

Аркадія Оленська-Петришин народилася 19 червня 1934 року в Збаражі. Закінчила професійні студії 1955 року, що тривали від 1952 в Гангер-Каледжі у Нью-Йорку. Участь у гуртових виставках в Нью-Йорку, Чикаго і Детройті попередила її самостійну виставку, що відбулася від 3 до 19 січня ц. р. в нью-йоркській галерії Бодлей.

Що можна сказати про виставку і малярство, представлене на ній?

Насамперед треба підкреслити факт, що ця виставка була змонтована з двох творчо в засаді різних етапів: з образів етапу найновішого і образів, що постали безпосередньо перед ним. Обидва етапи відрізняються між собою темпом, який позначився особливо на образах найновішого періоду, помітною динамічною технікою, кольоритними і композиційними задумами. Та хоча кожний з образів цього періоду має незаперечні якості расового малярства, я одначе почуваю своїм обов'язком людини, що публікує свої погляди, висловити щирі симпатії до образів, які постали перед цим. В них немає ні сліду бравури, виявленої в найновіших образах, вони одначе мають багато інтимного чару, промовляють за ліризм авторки, представлені своєрідно (скажімо: дрюбюфівська призма тут не заважає), з чаром аромату, який довго пам'ятається. Якщо Оленська перервала нитку цього світу — для цього мусять бути причини; якщо вона кинулася на візію чергового типу — для цього теж мусять бути причини; хочемо вірити, що причини були тут першорядного значення (про це нижче). Та це не перешкоджає мені висловити жаль за тим, що мало стільки принад, принад казки. Це є безперечно образи казочного формату, і все тут в порядку, навіть назви образів не сварилися з формами утриваленої візії; цього не можна сказати про найновіші образи, які, хоча теж мають своє казкове нутро, мабуть, рослинно-морської царини, спрощені настирливим і не зовсім — хай на перший погляд — переконуючим повторенням. З назвами тут теж деякий конфлікт: учить нас сучасний досвід, що назви можна омінати, їх можна заступити числами, та коли цього не застосовують, а приймається старий спосіб хрищення образів — підбір назви мусить мати ясне і незаступиме призначення. Як сказано, назви можна заступати числами для каталогування образів, назви можуть бути теж «співочим» супроводом до малярства, назви можуть бути теж тим — чим вони найчастіше є — частиною образу. Хоча Різдва має дуже близькі аналогії з Розп'яттям, але немає причин Розп'яття називати Різдром або навпаки. Назва не повинна ускладнювати мистецький твір згущеним звучанням, спрямованим у невластивому напрямі, поскільки саме мистецтво повинно бути простим; це значить, що коли мистецький твір є ускладнений, то лише тому, що в ньому його неунікними природа, бо програмово від мистецтва вимагається просто-

ти і прозорості. Значить, слід відкидати всю надуману ускладненість, поскільки сам же феномен творчості дуже складний. Цей рахунок виглядає поплутаним? Насправді так воно не є: візьміть олівець і самі побачите, що в кінцевому підрахунку всі фігури висловленого угорі порядку, «грають».

Висловлені вгорі погляди є потлядами спостерігача, що вперше переживає малярство А. Оленської (умовно!), вони народилися у стінах виставки (вони призначені радше мистцеві, авторові виставки, для передумання). Думки, що слідуєть нижче, виходять поза рами виставки, щоб зрозуміти засвідчене крокування мистця під цю пору на тлі діяльності, що має вже кількالكітню історію, і є думками, заадресованими до публіки, що відвідала виставку.

Цим самостійним виступом А. Оленська зробила своє творче життя офіційним фактом, але вже раніше малим вибором вона постійно інформувала зацікавлених про ситуацію в своєму творчому крокуванні. Зіставивши спомини про ці рапорти з враженнями від цієї виставки, слід відмітити, що її мистецтво на шляху особистого виявлення. Власне досвід, який робимо на підставі розвитку її малярства, дозволяє дивитися на її майбутнє оптимістично. Цих дев'ятнадцять образів, що є до речі сіямськими близнятами, можливо, становлять лише один подих і одну творчу екстазу захоплення; так їх треба трактувати, а не як тупцювання на місці чи творчу недокровеність. Радість відкриття, хоч би дуже особистого радіуса, часто спонукає до виливу в серійному масштабі. Аркадія Оленська дала серії з етапу, на якому вона відкрила свою нову методу кладення фарби, нову кольористичну атмосферу, новий формотворчий світ. Для творчого утривалення — серія зовсім виправдана. Вона завершує певний творчий неспокій, тремтіння і прагнення.

Оленська-Петришин значно поширила свій професійний досвід з матеріалом, власне це у своєму роді «механічне» повторювання довело їй, що її думання було правильно спрямоване, що сподівання певних ефектів від відомого матеріалу — теж були правильно калькульовані. Це треба було конче повторити, не два-три рази, а кільканадцять, щоб довести насамперед собі самому, що з цих технічних ефектів, на перший погляд випадкової натури, можна зробити методичний почерк. Аркадія Оленська (слід відрізнити від сестри її Христини Оленської — теж малярки з не абияким талантом) знає, чого очікують від творчості; вона творчим неспокоєм довела свою правильну поставу у стосунку до творчого елементу; ця виставка не є останнім словом мистця. Цього ми зовсім певні, бо вона ще раз зложила звіт про свою здорову творчу натуру.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

**ВОЛОДИМИР МІЯКОВСЬКИЙ: КНИГА
ПРО КИРИЛО-МЕТОДІВСЬКЕ
БРАТСТВО**

Про перше українське таємне товариство появилось лише дві книги українською мовою: у 1921 році у Львові — науково-популярна праця акад. М. Возняка і року 1928 в Харкові — науково-дослідча — З. Гуревича, під назвою «Молода Україна». З того часу українські історики не дали жодного монографічного дослідження про це видатне явище в історії українських громадських рухів, яке було посередньою ланкою між революційними ідеями першої чверти XIX сторіччя, що плекалися на Україні в колах так званих декабристів, і представниками громадської думки пізніших поколінь: шестидесятників, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського — аж до часів української державности 1917-1918 рр.

Не зважаючи на величезний інтерес в українському суспільстві до ідей Кирило-Методіївського Братства, протягом цілого сторіччя, що пройшло після його ліквідації, крім названих двох книг українською мовою, було ще кілька лише чужими мовами. Першою з їх числа була ґрунтовна й джерельна праця російською мовою петербурзького історика В. Семевського (в журналі «Русское Богатство», 1911, по конфіскації — передрукована в московському журналі «Голос Минувшего» і окремо в 1918 році). Четверть століття пізніше появилася велика книга про Братство польською мовою варшавського славіста Юзефа Ґоломбка (Варшава, 1936). Нарешті, в 50-их роках, а саме в 1956 і 1959 одна за одною появилися дві книги: французькою мовою професора університету в Бордо Жоржа Люсіяні і російською — професора Московського університету Петра Зайончковського.*)

З усіх цих дослідників Семевський мав змогу використати, правда, лише частинно, архівні матеріяли, коли після першої революції 1905 року в числі небагатьох учених був допущений до ознайомлення з секретними справами III Відділу власної царської канцелярії, що провадила слідство над братчиками. З. Гуревич мав у своїх руках лише деякі копії невиданих матеріялів із слідчої справи, а решта до-

---

*) П. Зайончковский, Кирилло-методиевское общество, Москва, Издательство Московского университета, 1959, 170 + [2] стор.

слідників — М. Возняк, Ю. Голомбек і Ж. Люсіяні мусли задовольнитися для своїх студій лише доволі обширною друкованою літературою про окремі моменти в історії Братства.

Нова книга П. Зайончковського має ту перевагу, що авторові її були доступні всі архівні джерела. Крім того, він мав досить часу, щоб ті джерела в повній мірі опанувати, перевірити самого себе, бо вже в 1940 році він закінчив первинний начерк своєї праці, а в 1947 році основні розділи майбутньої книги опублікував в «Трудах Историко-архивного Института» в Москві (1947, вип. 3, стор. 171-212). Видаючи цю працю окремою книгою, він знову таки, як сам зазначає, мав можливість ще раз перевірити її за архівними матеріялами і врахувати найновішу історичну літературу. До цього треба додати, що автор є доктором історичних наук і автором кількох великих монографій, опертих на архівні студії: про воєнні реформи 1860-х років, про селянську реформу і окремо про проведення селянської реформи 1861 року в життя.

Книга про кирило-методіївців це вже четверта монографія проф. П. Зайончковського. Вона складається з таких розділів: огляд джерел і літератури, вступний розділ про соціально-економічну ситуацію на Україні в 40-их роках XIX віку та три окремих розділи, спеціально присвячені Братству. До книги додано російський текст «Закону Божого», тобто «Книг Битія українського народу» і бібліографія на 77 позицій.

Цікаво, як сам Зайончковський оцінює своє становище щодо попередніх дослідників Кирило-Методіївського Братства. За Семевським він визнає певні заслуги: правильне визначення автора «Книг Битія», вказівка на залежність цього твору від Міцкевічевих «Книг Народу Польського» чи встановлення ідейного зв'язку між політичними планами братчиків і декабристів.

Нащому авторові залишається при обговоренні цих питань іти за Семевським. Але він шукає слабу сторінку і знаходить її в «описовому характері» праці свого попередника. Проте справа стоїть далеко не так, як це творить Зайончковський. «Описовий характер», очевидно, полягає в тому, що Семевський, використовуючи вперше цілком невідомі, важливі для майбутніх дослідників документи, передає їх в тексті з такою докладністю і точністю, що за його текстом можна перевіряти точність публікації «Книг Битія», наприклад, у Зайончковського. А ті спостереження і порівняння, що їх може зробити такий широко обізнаний з історією революційних рухів і опозиційних ідеологій першої половини XIX віку в Росії, як Семевський, — авторитетніші, ніж надумані і мало обґрунтовані висновки сучасних радянських істориків, які не мають того величезного кругозору й ерудиції, що Семевський. Власне до вивчення справи Кирило-Методіївського Братства Семевський підійшов, працюючи над матеріялами про сучасний Братству гурток Петрашевського і після своїх клясичних праць

про декабристів та з історії селянського питання. Увесь цей комплекс його досліджень громадської та революційної думки 20-40-их років XIX в. до цього часу лишається підручним матеріалом для кожного, хто працює над цією добою, хоч публікація документального матеріалу і розробка окремих деталей незрівняно перевищили тепер все те, що мав у своєму розпорядженні Семевський.

Проте Зайончковський не обійшовся без докорів маститому історикові в помилковості залогень його загальної історичної концепції. Правда, він не може навести нічого іншого, як тільки те, що Семевський не пов'язує революційних ідеологій з конкретною історичною обстановкою та не дає класової аналізи ідеології братчиків. Цілком ясно, що конкретну «історичну обстановку» обидва історики, народник і марксист, розуміють по-різному. Семевський дійсно не шукає її ні в статистиці горільчаних заводів, ні в зростанні вивозу пшениці, вовни або льняного насіння, як це ми знаходимо у Зайончковського в розділі про Україну 40-их років (стор. 50-52). А відсутність «класової аналізи» не перешкоджає народницькому історикові робити такі спостереження і приходити до таких висновків, які й Зайончковському доводиться визнавати правильними, не зважаючи на те, що вони виходили з помилкових, на його думку, залогень народницької ідеалістичної концепції.

Як це не дивно, Зайончковський ніде не називає Семевського буржуазним вченим, в той час як М. Возняк за ті ж самі гріхи, що й у Семевського, затаврований як «представник буржуазної науки» (стор. 28).

Цікавіше за все ставлення Зайончковського до марксистської праці З. Гуревича під назвою «Молода Україна» (Харків, 1928). Гуревич був учнем Матвія Яворського, що представляв на Україні так звану історичну школу Покровського. За редакцією Яворського й була видана праця Гуревича, зачитана попередньо в його семінарі в Інституті марксизму. У свій час вона зустріла прихильні рецензії (наприклад, В. Невського), але попала з добу переоцінок. Яворський через два роки опинився на Соловках, школа Покровського була розгромлена, був засланий і Гуревич, а марксистські позиції його були визнані за вульгарно-соціологічні. Крім цієї стандартної оцінки Зайончковський знаходить, що «Молода Україна» Гуревича має «націоналістичну» закраску. В чому це виявляється, Зайончковський не пояснює. Не пояснює також він і того, чому саме «наукова вартість книги» здається йому «дуже сумнівною». Між тим Зайончковський використовує «Молоду Україну»: навіть в розкладі матеріалу він притримується схеми Гуревича, присвячуючи окремі розділи організації, ідеології і тактиці Братства. Запозичення з книжки Гуревича несподівано виявляється в одній дрібниці, в одній характеристичній помилці Гуревича, яку Зайончковський переносить до своєї книги. Гуревич розглядає Кирило-Методіївське Братство як ланку в тому ідейному русі, що охопив був

молодь різних країн Європи в першій половині XIX віку. Для нього дуже важлива характеристика настроїв того гуртка молоді, яку він знаходить у Куліша в його «Історичному оповіданні». Аналогічно до існуючих у літературі назв — «Молода Італія», «Молода Німеччина», «Молода Європа» — Гуревич уперше вводить термін «Молода Україна». Але Гуревич робить одну правописну помилку. Вживаючи всюди назву «Київська молодь» в лапках, як певне історичне явище, він подає його весь час у родовому відмінкові — гурток «Київської Молоди» з широким «и» на кінці слова. Зайончковський адоптує цю назву без посилки на книгу Гуревича, а з посилкою лише на твір Куліша, в якого власне в такій формі цієї назви нема (у Куліша: «Київська молодіж»). Подаючи назву гуртка в іменовому відмінкові, «Київська Молодь», наш автор з правописної помилки Гуревича робить через незнання мови нову помилку і надає цій назві зовсім неможливої форми: кружок «Киевская Молода». Ця «Киевская Молода» повторюється Зайончковським багато разів, виявляючи безсумнівне запозичення з книги, якій одмовлено в науковості, запозичення, лише приховане фальшивою посилкою на Куліша.

Книга Юзефа Голембка «Bractwo Sw. Cyryla i Metodego w Kijowie» не притягає особливої уваги нашого автора. Він збуває її короткими увагами про те, що польський дослідник правильно освітлює історію товариства, відзначаючи різноманітність політичних поглядів його членів і окремішне становище в ньому Шевченка. Розгляд ідеології Братства з ідеалістичних позицій та спроба дослідника надати їй релігійного характеру знижує, на думку Зайончковського, науковий рівень книги.

Іншу оцінку викликає в нашого автора книга Жоржа Люсіані. Він визнає за нею «безсумнівний науковий інтерес», не зважаючи на те, що всі ті «вади», що їх знаходив Зайончковський у інших дослідників, є й тут, до того ж книга Люсіані не приносить ні нових матеріалів, ні оригінальних висновків. Разом з тим Зайончковський недоречно закидає Люсіані те, в чому він зовсім неповинний. У книзі Люсіані фототипічним способом передрукована публікація П. І. Зайцева «Книг Битія» з журналу «Наше Минуте» (Київ, 1918, кн. I) з тим самим заголовком, який був прийнятий там. Зайончковський відкидає назву «Книги Битія», як пізнішу, і доводить, що цей основний документ Братства мусить іменуватися «Закон Божий» так, як він був названий під час слідства в офіційних паперах. Ще більш несправедливо закидається Жоржеві Люсіані те, що він неправильно локалізує цей документ у справі Костомарова, в той час як він знаходиться в справі Гулака. Це була помилка пам'яті П. Зайцева, яку не міг поправити не ознайомлений з архівними справами Люсіані.

З огляду на те, що Зайончковський надає надто великої ваги назві «Закон Божий», докладно аргументуючи свою думку на початку книги (стор. 6), мусимо зупинитися трохи на цьому питанні.

Як відомо, сам Костомаров не дав ніякого заголовку своєму твору ні в чернетці, ні в біловому примірникові. Так само не мають назви і дві відомі копії, що зберігалися в справах III Відділу: копія Гулака і друга копія в справі В. Білозерського, писана О. Навроцьким (нині, як зазначає Зайончковський, утрачена, стор.7).

Назва «Закон Божий» була вжита вперше в доносі О. Петрова, а донос цей в оригіналі попав до рук жандармів 18 березня 1847 року,¹⁾ в той самий день, коли при трусі в Миколи Гулака знайшли зроблену ним копію цього Костомарового твору. У III відділі рукописові Гулака дали назву «О сотворении мира»,²⁾ хоч одразу ж визнали тотожність його з тим «Законом Божиим», про який говорив Петров.³⁾ З рукопису Гулака в III відділі для урядових потреб зняли копію під заголовком: «Вот правила, которые они называют Законом Божиим».⁴⁾ Оригінал твору, писаний Костомаровим з паралельним перекладом українського тексту російською мовою, виявлений був лише 2 квітня при переведенні Гулака до Петропавлівської фортеці, де вперше, по двох тижнях, зроблено було в нього особистий обшук. На цьому примірникові написали вгорі: «Закон Божий! переписано Костомаровым, найдено в бумагах Гулака».⁵⁾

Зайончковський твердить, що на допиті в III відділі 17 квітня Костомаров прямо назвав цей твір «Законом Божиим».⁶⁾ Це не відповідає дійсності. Спочатку Костомаров зовсім уникав уживати будь-яку назву для цього твору і в своїх свідченнях говорив про «сочинение».⁷⁾ На допиті 15 квітня Костомаров заявив: «Что оно называется Закон Божий, это я слышу в первый раз».⁸⁾ На допиті 17 квітня, у відповідь на запит про «Закон Божий», Костомаров знову говорить лише про «рукопись» та «рукописное сочинение»: «В это время он (Гулак) выманил у меня рукописное сочинение, в духе самой противозаконной украинномании, сочиненное как я подозреваю по названию в других списках — Закон Божий де-Бельменем».⁹⁾ Цілком ясно, що з цих свідчень Костомарова ніяк не можна зробити той висновок, який ро-

¹⁾ Справа III-го відділу 1847, ч. 81, частина I (загальні розпорядження), л. 9. Цитуємо за власними копіями з автентичної архівної справи. Далі при цитатах зазначається лише частина та порядкове число листа.

²⁾ Частина 2 (справа Гулака), л. 8, конверт, документ 12.

³⁾ Ч. 2, л. 9, виписка з «Журналу» 18 березня.

⁴⁾ Ч. 1, л. 74.

⁵⁾ Ч. 2, л. 70. Зайончковський подає цей напис неточно: «Закон божий, написаний рукою Костомарова, найдено в бумагах Гулака». Фототипія першої сторінки цього примірника: «Книг Витія» з зазначеним написом подана після 30-ї стор. в публікації: Kostomarov's «Books of Genesis of the Ukrainian People». Research Program on the USSR. Mimesgraphed Series No 60. New York City, 1954.

⁶⁾ Зайончковський, стор. 6, прим. 2.

⁷⁾ Справа Костомарова, частина 3, л. 9.

⁸⁾ Там таки, лл. 30-44, відповідь на запитання 4.

⁹⁾ Там таки, лл. 45-68, відповідь на запитання 11.

бить Зайончковський, ніби Костомаров на слідстві прямо назвав свій твір «Закон Божий». Цю назву вживали лише слідчі, хоч з погляду кирило-методіївців її можна було узасаднити тим, що твір з такою назвою при поширенні його серед народу мав би більший ефект, діючи на релігійні почуття. Слова «Закон Божий», як правила справедливого укладу людського життя, зустрічаються кілька разів у тексті самого твору. Не виконавши через конфіскацію свого пропагандивного призначення, твір Костомарова лишився незвичайно цінним документом української громадської думки 40-их років XIX віку. Назва «Книги Битія Українського Народу», яку вперше дав йому Куліш ще за життя Костомарова, дуже влучно підкреслила величезне національно-історичне значення цього твору. Кулішева назва цілком відповідає змістові, самому біблійному стилеві писання, прийнята в українській історичній літературі і тепер вже не може бути закреслена і замінена зовсім безбарвною і казенно-шкільною — «Закон Божий». Бажання зберегти цю останню назву можна пояснити хіба дражливістю для ідеї єдиного советського народу «Книг Битія» народу українського.

Перейдемо до більш суттєвих справ. Після розгрому української науки в 30-их роках, коли на теми з історії української громадської думки було покладено заборону, поява через тридцять років після того книги про Кирило-Методіївське Братство — явище небуденне. Книга Зайончковського вийшла в Москві і російською мовою. Але її будуть читати і на Україні, українська молодь матиме змогу познайомитися з думками іншого порядку, з соціальними і національними концепціями несоветського типу, вільними думками тодішньої молоді, що були в свій час здушені, але жили під час українського відродження після революції 1917 року і навіть тепер можуть кинути якісь промені в сучасне «темне царство» на Україні. В книзі Зайончковського український читач за залізною завісою має змогу прочитати через п'ять років після бучного святкування трьохсотріччя «возз'єднання», що передові українські діячі, а серед них і Шевченко, оцінювали подію 1654 року зовсім по-іншому: «Але скоро побачила Україна, що попала у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що таке було царь московський, а царь московський усе рівно було, що idol і мучитель» («Книги Битія», § 89). Неможливо собі уявити появу українською мовою та ще й у Києві деяких цілком правильних тверджень автора книги, наприклад, визнання самостійності України в політичній програмі кирило-методіївців. Про основну ідею товариства, саме ідею визволення України з-під національного гніту та «пут феодалізму» говориться в кількох місцях книги (див., наприклад, стор. 83, 90, 108, 117, 144).

Ідеалізація минулого України в ідеологічних документах Кирило-Методіївського Братства свідчить, на думку Зайончковського, про націоналістичні риси цієї ідеології, але він одразу додає: «Однако не

надо забывать, что в условиях угнетенного положения украинского народа эти черты имели и положительное значение» (стор. 82). Оскільки кирило-методіївці були проти самодержавства, Зайончковський уважає за необхідне підкреслити, що їх ідеологія відповідала інтересам не тільки українського, але і російського народів (стор. 145).

Зайончковський може дозволити собі навести довшу цитату з відомої «Записки Білозерського», яку важко було б уявити собі в книзі, виданій на Україні та ще й українською мовою: «В таком же ужасном положении находится и наша Свет-Украина, страна, заслужившая своими горькими страданиями за правду вечное уважение. Присоединенная на основании своих собственных прав, она претерпевает множество несправедливостей. Права ее забыты — теперь не как сестра единоверного народа, а как раба — она должна сносить все, что только есть горестнейшего в жизни народа. Ее судьба, ее будущность на весах Божиих; но если долго продолжится настоящий порядок, когда ничто украинское не уважено, когда на нас набрасывают чуждое ярмо, когда мы, о Боже мой, „мы как чужестранцы в свей древней дедине, в своем собственном отечестве“, то Украина должна будет погубить свое вековое народное достоиние» (стор. 82-83).

Книга Зайончковського написана без усяких обов'язкових атрибутів, якими рясніють до цього часу книжки, присвячені гострим, або спірним з радянського погляду питанням. Незвично невеличка кількість цитат з Леніна і повна відсутність посилань на клясики марксизму, як на беззаперечний доказ. Нема лайливих характеристик непочитних в радянській науковій літературі постатей, наприклад, Куліша. Навпаки, є докірливі вислови на адресу тих авторів, що безпідставно перебільшували революційну діяльність Шевченка. Докладно розповідаючи про фальсифікацію такого порядку двох авторів, російського Н. Вельчикова й українського Я. Дмитерка, Зайончковський твердить, що роля Шевченка в розвитку передової української революційної ідеології настільки велика, що немає ніякої потреби йому ще щось приписувати (стор. 104).

Поза цими позитивними рисами книга Зайончковського робить якесь дивне враження самою методою викладу й доказів. Автор з чисто схоластичною дріб'язковістю вважає за необхідне докладно обґрунтовувати й доводити те, що по суті ніяких доказів не потребує і звичайно подається в описовому порядку. Наприклад, зупинившись над рукописом Гулака «Закон Божий» і зазначивши, що він написаний його рукою, чому автентичність його не може викликати здавалося б, жодного сумніву, Зайончковський починає доводити цю автентичність: поперше, повна тотожність почерку Гулака з почерком рукопису, по-друге, на ньому знаходяться плями, що пояснюються тими обставинами, при яких був знайдений цей рукопис. Такий самий протоколярно-канцелярський характер мають сторінки, відведені з'ясуванню приналежності окремих осіб до товариства. Зайончковський приймає 4

критерії: 1) наслідки трусу, 2) свідчення провокатора, 3) власні самого члена свідчення і 4) згадка про нього як про члена в автобіографії Костомарова. При неможливості встановити членство за цими ознаками з огляду на організаційну незформованість товариства автор встановлює додаткові критерії: 1) визнання програми, 2) тісний зв'язок з організаторами товариства, Костомаровим, Гулаком, Білозерським та будь-яка співучасть в їх діяльності і 3) свідчення інших осіб. Така перевірка слідства, яку застосовує дослідник, набуває форми якогось акту оскарження. Наприклад, Зайончковський пише: «Принадлежность к обществу 19-летнего студента Киевского университета, сына полтавского помещика Андрузского, можно установить, во-первых, из его собственных показаний, в которых он, делая довольно откровенные признания, проявляет большую осведомленность как о составе, так и о характере общества... Во-вторых, на основании его собственного проекта: „Достижения возможной степени равенства и свободы преимущественно в славянских землях“...»

Або про Посяду:

«Основанием, дающим право считать членом общества Посяду (он же Посяденко), студента Киевского университета, происходящего из мещан Полтавской губернии, является черновик его письма к учителю Полтавской губернии Боровиковскому... Отношение Посяды к Украине также совпадает с настроениями кирилло-мефодиевцев... Наконец, имеется также свидетельство Андрузского о принадлежности Посяды к Обществу» (стор. 72).

Це не виписка з висновків слідчої комісії, а ніби спроба наукового дослідження, замість того, щоб в описовій формі подати всі відомі факти про участь даних осіб у діяльності Братства.

Дивним способом доводиться авторство Костомарова в «Книгах Битія». При наявності Костомарової чернетки цього твору, його ж білового рукопису та власноручного перекладу на ньому російською мовою та ще й власного свідчення про це в автобіографії Костомарова, авторство його ні в кого не може викликати ніякого сумніву. Сумніви і різні здотади висловлювалися в літературі, але дослідниками, які ніколи не мали перед очима цих автентичних документів. Що робить наш автор? Поставивши питання, хто являється автором «Закону Божого», себто «Книг Битія Українського Народу», Зайончковський відповідає так: «Гр. Орлов в своем докладе Николаю I от 26 мая 1847 г. говорит, что эта рукопись была известная с 1833 г. под названием некоей „Поднестриянки“». Шеф жандармів і III-го відділу гр. Орлов не твердить цього від себе, а лише подає до відома цареві перші, наспіх придумані для свого порятунку свідчення Костомарова.

Але Зайончковський уважає за свій науковий обов'язок по пунктах, за прийнятою ним методою, довести, що відомості гр. Орлова невірні. Поперше, нагадує він, гр. Орлов раніше твердив, що «Закон Божий» є майже переклад «Книг Народу Польського». Подруге, «За-

кон Божий» має ряд положень, характеристичних для кирило-методіївців, нарешті, потрете, доклад гр. Орлова дуже тенденційний з метою показати Товариство як «учений бред трех молодых людей». Зайончковському здається, що гр. Орлов використовує вигадану Костомаровим «Подностріянку», ніби першотвір «Закону Божого», щоб заперечити програмове значення цього останнього, а це ніби було в інтересах самого уряду.

Так само кількома аргументами Зайончковський розбиває нову вигадку Костомарова про де-Бальмена як автора «Закону Божого». Можна подумати, що Зайончковський зовсім не розуміє характеру і значення тих документів, на які він посилається. Він безкритично цитує всі найфантастичніші вигадки Костомарова, навіть не пробуєчи відсіяти їх. У питанні авторства де-Бальмена в «Законі Божому» Зайончковський наводить, наприклад, такий доказ: «крайне трудно об'яснити, зачем понадобилось писать де-Бальмену по-польски. Правда, надо полагать, что де-Бальмен знал польский язык, так как некоторое время служил в Белгородском уланском полку, стоявшем недалеко от Люблина, в г. Красноставе, но все же неясно, зачем понадобилось ему писать не на родном языке, да еще именно вторую половину рукописи, в которой особенно подчеркивается мессианская роль украинского народа» (стор. 13). Польська частина рукопису, лише переклад якої взяв на себе на допиті Костомаров, просто була невдало придумана ним для самозахисту, так само як і авторство де-Бальмена.

Таке накопичення непотрібних деталей і зайвих доказів навколо питання про авторство завершується признанням того, що В. Семевський встановив ще в 1911 році. «По нашему мнению, — заявляє Зайончковський, — автором „Закона Божия“ является Костомаров». Але він не втримується на цьому остаточному висновку і знову на півсторінці перераховує за своєю методою почасти вже відомі з попереднього викладу докази (признання в автобіографії, наявність авторської чернетки твору та низка чисто костомаровських висловів і думок).

Цікаво, що в своїй рецензії на згадану вище французьку книгу Жоржа Люсіяні¹⁰⁾ Зайончковський знайшов ще один доказ на користь Костомарового авторства. Він твердить там, що український текст твору написаний «полурусским, полуукраинским языком». «Именно это, — лише Зайончковський, — чрезвычайно характерно для Костомарова, который слабо владел украинским языком. Если бы в составлении этого документа принимали участие другие члены Общества, он естественно был бы написан правильным украинским языком». На користь Зайончковського треба сказати, що він цього «доказу» не переніс до своєї книги.

Хочеться подати декілька прикладів, де наш автор пробує сказати щось своє власне, виявити свою думку. Обмірковуючи питання, чи був

¹⁰⁾ «История СССР», 1958, ч. 1, ст. 218.

Шевченко членом Товариства, Зайончковський зупиняється на відомому листі Шевченка до Костомарова з 1 лютого 1847 року, в якому знаходиться речення: «О братстві не пишу, бо й писати нічого, як зійдемося, то поплачем». Всупереч звичайним у літературі визнанням, що тут мова йде про Кирило-Методіївське Братство, Зайончковський тримається іншої думки, гадаючи, що в лютому 1847 року не було ніяких підстав оплакувати Товариство. Зайончковському не приходить думка, що було багато тем у братчиків, обговорюючи які, а не справи самого Братства, можна було «поплакати».

Оцінюючи ставлення урядових сфер до справи кирило-методіївців, Зайончковський висуває гіпотезу, що уряд був сам заінтересований в тому, щоб показати Товариство майже як віроповідданчу організацію, для чого через своїх урядовців майже диктував свідчення Костомарову і Білозерському. Ця гіпотеза проходить через усю книгу і являється ніби власним внеском Зайончковського в кирилометодієзнавство. Підставу для гіпотези Зайончковський знаходить в автобіографії Костомарова, де він оповідає про відвідини його під час допитів високим урядовцем III відділу М. Поповим, який пропонував Костомарову давати свідчення в бажаному для уряду дусі (стор. 23).

Вперше цей епізод наведений був у статті В. Семевського про Костомарова в журналі «Русская Старина» (1886, кн. I, стор. 190-191). Семевський, на підставі оповідання Костомарова в ще не опублікованій тоді його автобіографії, кинув думку, що в політику зверхників III відділу входило «не представлять в слишком ужасном виде дела тех или иных арестованных». Зайончковський перетворив цю думку Семевського на основну лінію, якою пройшов стик двох сил: урядової політики щодо слов'янства і захисної тактики в свідченнях деяких членів Братства, які мали б свою діяльність висвітлити в більш льояльному дусі. Зайончковський не може зрозуміти, чому Семевський у пізнішій праці про Кирило-Методіївське Братство навіть не згадав про цю обставину. Між тим справа пояснюється дуже просто. В 1886 році, коли Семевський писав статтю про Костомарова, він не мав інших джерел, щоб критично поставитися до єдиного свого джерела — автобіографії історика. В роботі над пізнішою працею він був уже ознайомлений зі слідчою справою Костомарова і міг порівняти те, що Костомаров говорив на допитах, з тим, що він потім писав у спогадах. Як спогади Костомарова, так і його свідчення на допитах вимагають критичного підходу до них і взаємної перевірки. Відсутність критики документів не раз, як ми бачили, приводила нашого дослідника до хибних висновків.

Не зважаючи на все це, книга Зайончковського має значення вже тим, що в додатку до неї подано основний ідеологічний документ Кирило-Методіївського Братства «Книги Биття Українського Народу», під назвою «Закон Божий». Але при публікації цього твору не обходиться знову без недотягнень. Перш за все хибним є те, що Зайонч-

ковський публікує «Книги Битія» не з оригіналу, а з копії. Ми вже знаємо, що Зайончковський приймає встановлене ще В. Семевським авторство Костомарова в цьому творі. Він сам подає відомості, що в справі Костомарова зберігається чернетка твору, писана рукою історика зі значними власноручними його поправками і вставками, а в справі Гулака — переписаний на біло український текст з паралельним російським перекладом. Цей біловий двомовний текст увесь писано рукою Костомарова, при чому на рукопису видно, що в процесі перекладання Костомаров робив невеличкі поправки й удосконалення. Отже рукопис, що знайдений був у Гулака і писаний його рукою, був копією з російського перекладу Костомарова. При арешті в Петербурзі 18 березня Гулакові вдалося заховати в кишені двомовний оригінал рукопису Костомарова і не вдалося знищити свою копію, бо жандарми витягли її з ретигради під час обшуку. Двомовний оригінал «Книг Битія» попав до рук слідчих лише 2 квітня під час персонального обшуку Гулака при переводі його з камери при III відділі до Петропавлівської фортеці. Таким чином до 2 квітня слідчі мали в своєму розпорядженні лише Гулакову копію, на якій зазначили, що це є оригінал твору. Зайончковський піддався і тут впливу урядових документів, прийнявши копію за оригінал. Гулакова копія «Книг Битія» має деякі незначні текстові відміни від Костомарового оригіналу, які Зайончковський навіть не відзначив. Цілком ясно з цього, що поправки самого Костомарова в його російському перекладі при публікації лишилися теж без всякої уваги.

Публікація Гулакової копії зроблена в кількох місцях неточно, що сталося від неправильного прочитання тексту. Одніми деякі з цих випадків. У § 13 у Зайончковського читаємо: «Оттого и евреи, как только назначали себе царей . . . », а в примітці до слова «назначали» стоїть: «В подлиннике „начинали“». Але в «подлиннике», власне в Гулаковій копії, стоїть виразно «начинили», від слова чинити, робити. В Костомаровому оригіналі в російському тексті — «натворили», в українському — «поробили». Таким чином псування тексту сталося через осмислення неправильно прочитаного слова (стор. 150). У § 77 Зайончковський залишив неправильно прочитане слово без усяких спроб виплумачити його: «татья же и блуд хиже именуются в них», лише після слова «хиже» поставив знак запитання. Нерозіbrane слово було «ниже». В оригіналі Костомарова це написано цілком чітко. В українському тексті так само чітко: «Татья же і блуд ніже іменуются у них». У § 78 до імени «Сагайдачний» Зайончковський робить примітку: «В подлиннике Сагайдачный». Незнання української мови не дало йому змоги прочитати цей текст правильно: і в копії і в оригіналі обом мовами стоїть — «Сагайдашний». У § 95 Зайончковський поставив знак запитання при словах «в неключимую неволю», хоч міг би легко знайти пояснення цього слова в словнику Даля («горемычный»).

Незнання української мови приводить нашого автора і до помилкових зауважень іншим авторам. Він закидає П. Зайцеву, що той нібито намагається поправити мовні огріхи Костомарового тексту. Зайончковський наводить такі приклади: У § 3 замість слова «найгорше» в тексті Зайцева-Люсіяні стоїть «найгірше», в § 5 замість «только» — «тільки», в § 83 замість «меж» — «між». «Подобные примеры можно значительно умножить», додає Зайончковський (стор. 36).

Звертаємось до нашої власної точної копії Костомарового рукопису і в усіх трьох випадках о та е написано з дашками над ними: найгорші, только, меж. При публікації «Книг Битія» в «Нашому Минулому» П. Зайцев оговорив цю заміну о і е з дашками на і, так само, як Зайончковський при публікації «Закону Божого» за рукописом Гулака оговорив заміну старого правопису на новий. Обидва мали право це зробити, але Зайончковський не потрудився заглянути безпосередньо до публікації Зайцева, використавши, очевидно, лише фотопередрук Люсіяні, де ця заміна о і е на і не була спеціально відзначена.

Приклади неуважного ставлення до текстів знаходимо в різних формах по всій книзі. Коли Зайончковський порівнює «Книги Битія» з Міцкевічевими «Книгами Народу Польського», він уживає, замість польського тексту, російський переклад А. Віноградова (1917 року), що вийшов ще до революції з цензурними купюрами. Цитати Зайончковського так і залишилися в кількох місцях з крапками. Цитати з української книги З. Гуревича він подає у власному перекладі на російську мову, а польські спогади Кентжицького цитує чомусь в українському перекладі. Документи зі справи Головка, що стосуються Шевченка цитуються за переказом їх у Семевського, в той час як всі вони з археографічною точністю пізніше були опубліковані М. М. Новицьким в «Україні» (1925).

Зважаючи все це, хочеться поставити питання, чому за історію Кирило-Методіївського Братства не взявся український дослідник і чому московський професор так неуважно поставився до історичних документів?

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

Ф. ІВАН ГРИНЬОХ: ІСПОВІДНИК

Нехай мовчить все творіння людське,
Нехай стоїть в страхі і тремтінні
І нехай нічого земного в собі не мислить.

З літургії Великої Суботи.

Шановний читачу, коли ти йдеш з відкритими очима й ясною думкою крізь Твоє життя, напевно Ти натрапляєш на даності, явища і події, які ставлять Тебе перед дивною несподіванкою, а й часто перед трудною загадкою. І не диво, коли Ти прагнеш проникнути в їх загадковість чи навіть розкрити рубець таємниці. Це Твоє повне право, бо Ти повноцінна людина, твір незбагненого Творця, обдарована найбільшими дарами, які в усьому космосі зустрічаємо, дарами духа — вільного шукання і прагнення та розумного замислення, дослідження, й доходження висновків. Але буває й таке, що Ти опинишся в такому непроглядному й темному лабіринті, в якому блукаєш, не можеш зорієнтуватися і з якого не в силі вийти на ясне денне світло. Ти неначе безрадний Данте, що загубився в невідомому й таємничому для нього іншому світі. І тільки помічна рука Беатріче дала йому можливість не заблудити в лабіринтах іншого світу та бодай на мить вникнути в його таємницю.

Перед подібною загадкою і в лабіринті здогадів опинився Ти також, коли в неділю, 11 лютого, року Божого 1963 на радіохвилях донеслася до Тебе вістка про те, що доволітній в'язень російсько-більшовицької системи, первоієрарх Христової Церкви на Україні і найбільший церковний католицький достойник на всьому просторі Радянського Союзу, митрополит-архієпископ Кир Йосиф Сліпий, несподівано звільнений з ув'язнення, в якому перебув 18 років свого життя, прибув до Риму. За вісткою посипалися коментарі, і Ти, Шановний Читачу, напружено шукаєш в них розгадки таємниці. Шукаєш даремно, бо всі коментування — і це хочемо Тобі одверто сказати — лежать на невірній лінії, яка провадить до ще більш мрячних лабіринтів. Люди, задивлені тільки в землю, не бачать неба над собою. Люди,

закохані в свої політичні чи групові коліщатка, як колись Архімед у свої геометричні фігури, не бачать вогню, що огортає Картагену. Вони залякані, що їх на піску рисовані коліщатка ось-ось зникнуть, і тому кожний їх коментар і все, що можуть сказати перед лицем несподіваної події, виходить і впливається в одне: «Нолі тангере цїркульос меос» (не дотикайся моїх коліщаток)...

Дехто вже поспішив, що так характеристичне для наївності й невігластва т. зв. вільного світу, сказати, мовляв, — відлига, весна в Москві. Хто знає доктрину комуністичних владарів, хто слідкує за тим, що діється на відтинку реалізації комунізму і в світі, вже огорненому павутинням комуністичної системи, і в світі, де постійно закладається основа для густого павутинного плетива, тому наскрізь ясне, що для кожного правовірного комуніста Христово Церква і вся релігія приречені на загибель. Заяви кремлівських грабарів чейже голосні і ясні: грабарі стоять з готовими лопатами й копають яму, очікуючи, щоб у відповідну хвилину закопати небіжчика. Одного тільки не врахували грабарі, що, змайструвавши лопати й затрудившись в копанні ями, вони зробили свої калькуляції з мертвою матерією, вони забули за небо, що живіше, ніж мертвість, по якій грабарі ступають і в яку закохані, і могутніше, ніж грабарські лопати. І тому, не дочекавшись небіжчика, прийдеться грабарям самим ступити в холодні й мертві обійми ями. Рахунок і калькуляція зроблені хибно, без урахування таємничого чинника неба...

Є ще інші «коментатори» у західньому світі: це типи хитрих всезнайків, які на все мають готову відповідь. Для них справа проста: Апостольська столиця, чи як звичайно говорять, Ватикан, увійшла вже в позакулісні переговори з кремлівськими владарями, у висліді яких з'явилася перша ластівка, як доказ доброї волі чи, може, навіть ґрунтовної зміни в наставленні можновладців усього європейського Сходу й непроглядних азійських просторів. Та тут, Дорогий Читачу, масмо виразне заперечення цієї ж столиці, в якому говориться, що «звільнення митрополита Йосифа не є вислідом офіційних заходів з боку Ватикану, це правдоподібно своєрідна форма дипломатичного й політичного ходу, якого не треба розуміти як зміну в основних ідейних заложеннях комуністичних можновладців». Так же само важливо підкреслити, що звільнення митрополита Йосифа не сталось у висліді його власних заходів і просьб.

Ти, Шановний Читачу, зустрінешся ще з одним родом коментаторів з-посеред нашого емігрантського суспільства. Цьому суспільству притаманна прикмета підкреслювати свої власні заслуги чи свої власні досягнення не лишень на еміграції, але й там, на Україні і в усьому Радянському Союзі. Багато людей із цього суспільства здолали вже за роки перебування на чужині вмовити в себе, що ніщо не діється без них і ніщо не може статися без них. Це тип людей, яким гордість

послала сліпоту не тільки очей, але й ума. Якщо хтось витримує гоніння, в'язниці, заслання, якщо хтось ісповідує свою віру чи вмирає за Христа, якщо хтось гонений карається і вмирає за брата свого меншого, за свою Батьківщину, то, так коментує дехто, це «наша заслуга». Може й Ти, Шановний Читачу, зустрінешся з такими галасливими коментарями, а може й Тобі одне чи друге навіть промовляє до переконання. Це ж психологічно зрозуміле явище, що людина, відірвана від своєї рідної землі, шукає виправдання для свого перебування на скительщині, що вона шукає цього виправдання в своєрідній місії, посланництві. І я, Дорогий Читачу, не хочу ні применшувати, ні знецінювати ролі, завдання чи навіть посланництва українського суспільства в екзилі. Це суспільство має безсумнівно відповідальну функцію, яку короткими словами окреслю, як функцію служіння своєму, засудженому на мовчанку чи приреченому на винищення народові. Але служіння — це не пишатися й галасувати, це тиха, невтомна праця, це продумана дія, це покора перед Творцем, це любов до брата, це подив і співчуття до свого народу. Служіння — це також повна свідомість своїх можливостей і дійсних вимірів нашої дії.

І тому саме в глибокій покорі і свідомості справжніх вимірів нашої дії і нашого служіння потрібно нам підходити до всіх явищ життя там, на нашій Батьківщині. Чейже нам повинно бути відомим, як інколи галас емігрантський відбивається від кремлівських стін, як Кремль не чутливий на наш у своїй істоті вже дуже немічний, а по формі часто бундючний голос. По сьогодні московський Кремль засуджує, розкладає і знищує наше еміграційне суспільство, він його не вислуховує...

Може Ти, Шановний Читачу, скажеш: коли вже московський Кремль нас не хоче слухати, то наше галасливе слово падає на пригожий ґрунт західного світу. Признаюсь Тобі, що це було б нашим гарячим бажанням, та дійсність є іншою: цей ґрунт не родючий, він каменистий...

А покищо комуністичні владарі рахуються з одним — це незламність і живучість, твердість і неподатливість української людини на нашій Батьківщині, якщо мова про Христову Церкву — української християнської людини, всіх вірних цій Церкві християн чи навіть (може, це звучати як парадокс, але така дійсність на Україні) співчуваючих цим християнам невіруючих чи збаламучених недовірків.

Як бачиш, Шановний Читачу, спроба звичайного коментування не роз'яснить Тобі дослівно нічого, і це тому, що всі ми разом з Тобою опинилися перед незвичайною подією: це щось таке, якби перед нами стала несподівано людина з того світу. Бо справді митрополит Йосиф прийшов до нас зо світу, з якого вороття немає. Правда, виходили люди з більшовицьких в'язниць і таборів живими, але верталися на призначене їм місце дожити віку, чи то далеко від своїх рідних сторін,

чи то у своїй родині, та все ж у межах щільно бережених непроходимих мурів російсько-більшовицької імперії. Митрополит Йосиф пройшов і крізь ці щільні мури. Задивившись в земне, Ти, Шановний Читачу, не розглядаєш таємниці, і тому кинемо кілька променів світла на постать цієї людини-ісповідника, що прийшов до нас з того світу, і на деякі картини з його життя, може тоді розкриється перед Тобою небо, що допоможе Тобі не одне роз'яснити.

*

Кир Йосиф Сліпий — священик, богослов, науковець, любитель мистецтва; на службі Христовій Церкві як професор і ректор Богословської академії, як виховник нових служителів Христових — ректор Духовної семінарії, архієпископ — помічник великого митрополита Слути Божого Андрея, пізніше його переемець на митрополичому галицькому престолі, це одна половина Його трудолюбивого життя; а друга частина — це в'язень задля Христа або, як говорив ап. Павло: «Аз узник Христов». В особистому житті митрополит Йосиф — людина твердих життєвих засад, повністю віддана службі Христовій Церкві, при чому внутрішнє духовне багатство Христової Церкви було єдиною його турботою і журбою. Розгорнення й підведення до європейського рівня української богословської науки, забезпечення там їй належного місця — це було його задушевним бажанням. Разом з тим Кир Йосиф як мистецтвознавець з муравлиною пильністю дбав про те, щоб відшукати і зберегти так часто в історії нашої Церкви то нищені, то пограбовані, то загублені пам'ятки мистецької культури, в першу чергу нашого церковного мистецтва. І тому ми бачили в літні місяці відпустки митрополита, тоді ще ректора Богословської академії, як він мандрував по найдалших глухих закутинах західноукраїнських волостей, відтребував забуті всіма пам'ятки нашого духа і дослівно з нічого створив цінний музей пам'яток нашої церковної давнини. Свою любов до мистецтва він старався перелити також своїм духовним синам, молодим адептам богословської науки і майбутнім духовним пастирям Христового стада. Може несподіванкою буде почути, що в Богословській академії були професорами два визначні мистецтвознавці, які давали нормальні курси лекцій з цієї ділянки наук.

Богословська наука, як та, що окрилює людський дух і дає глибоке розуміння Христової благовісти, з другого ж боку, мистецькі твори, як продукти християнського надхнення впродовж вікового буття Христової Церкви, — це була сфера, в якій перебувала і для якої закріплення трудилася ця людина. В самій своїй істоті Кир Йосифові чужою була щоденна т. зв. політика. Про нього можна сміливо сказати, що це людина аполітична. Його любов до свого народу, про яку не доводиться витратити зайвого слова, бо його ісповідництво найкраще за неї свідчить, — отже його любов до народу базувалася на глибоких євангельських засадах й ніколи не виводилася від будь-яких вужчих групових, наскрізь політичних принципів. Його любов до

свого народу узмістовлювалась єдиною у вірному служінні Христовій Церкві, яка була найкращим даром неба і землі на історичному шляху українського народу. Євангельська любов не виводиться з ненависти чи заперечення іншого народу в світі, ця любов однаково не знає ні «фільства», ні «фобства». Тому не диво, що Кир Йосиф, відвідавши Святу Землю й поклонившись святим місцям, записав свої враження з подорожі і паломництва в окремі книзі, з якої говорить людина справжнього християнського серця. Навіть дотішня жидівська преса, яка, зрештою, мало присвячувала уваги проявам українського життя і думки, з повним визнанням рецензувала цю працю, яка була не тільки нотатником подорожніх вражень, але й глибокою медитацією людини-мислителя.

І цю саме людину визначило Боже Провидіння переємником спадщини великого митрополита Андрея, коли в час всенародньої скорби в молитовниці митрополита на Святоюрській горі 22 грудня 1939 року прозвучали слова «божественная благодать» і митрополит Андрей переводив священоіерея Йосифа в стан архиєрея. Це діялося потайки від шпигуючого ока ворога, в присутності тільки кількох свідків...

Своє архиєрейство несе Кир Йосиф у важкі роки, в які по українській землі перекочуються полчища не за Христову справу і не за українську справу, а за здійснення своїх, Христовій Церкві чужих імперіяльних цілей, воїнствующих людських мас...

Восени 1944 року, невдовзі після смерті великого митрополита Андрея, з'являється, як перші служителі кривавої системи, в мешканні тоді вже митрополита Йосифа перші спокусники, між ними відомий пасквілянт Володимир Беляев... З чим же приходять спокусники? З єдиною спокусою: «Ось, підпиши і поклонися нашим наказодавцям». Пасквілянт ще після довгих років не може забути цієї сцени спокуси. Він по-своєму ще в 1960 році, мучений неспокоєм і тим, що правди не вдасться закрити, виступає в письмі, як «син лжі і всякої несправедливості», його після 15 років ще переслідує цей великий в'язень-ісповідник, що карається в сибірських таборах. Він його, вже закутого в кайдани, не може забути, бо бачить, що в'язень живе, живе в душах відданого йому народу. Цього пасквілянта й вислужника кривавого культу бентежить те, що, мовляв, «...знавець латини, французької, англійської й інших мов... Йосиф Сліпий» заявив, що не вмів говорити по-російськи. Обурюється пасквілянт-спокусник. Але яка ж тут провина? Не весь же світ зобов'язаний знати мову російського народу, не весь же світ її й знає, не знав її також Кир Йосиф. А чи подумав пасквілянт, що цей же Кир Йосиф мав право, і то навіть законне право беззаконної советської системи, щоб на українській землі шановано українську мову... Та йшлося не про мову тільки, йшлося про спокусу — «поклонися мені». Чи не розкривалася тоді перед очима Кир Йосифа євангельська картина пусти-

ні... Чи не нагадували йому нові спокусники сатану, що підходив до Христа, зажуреного, голодного, зболілого душею над долею зруйнованої землі своєї і народу свого, зі словами: «Всі царства, які довкруги бачиш, дам тобі, лиш поклонися мені...»

І наша земля була неначе пустеля в 1944 році. Знищення, виголоднілий і здесяткований ворогами народ... Але на спокусу Кир Йосиф мав одну відповідь: «Йди геть, сатано: Господу Богу Твоєму кланяйся і йому єдиному служи» (Мат. IV, 10).

Ось, так, Шановний Читачу, почався шлях спокус і шлях великої хресної дороги, станціями якої були ув'язнення в квітні 1945 року, закритий перед очима не тільки світу, але своїх власних громадян, присуд і в'язниця в столиці рідної Батьківщини Києві, а далі чужа земля і жорстокі табори. І завжди у всіх спокусах й у всьому терпінні Кир Йосиф-ісповідник мав тільки єдину відповідь: «Господу Богу кланяйся і Йому єдиному служи». І про цей шлях, Дорогий Читачу, ми будемо мовчати, так як хоче мовчати про нього і не нарікати Кир Йосиф, знаючи, що кожне його слово істини і кожний виправданий жаль «може мати далекосяжні наслідки для десятків і сотень тисяч його народу і його вірних», що, подібно йому, стоять у своєму житті на широких просторах України і поза нею під тягарем спокуси «поклонися» та, відкидаючи день-у-день цю спокусу, ісповідують свою незламну віру...

На цьому шляху, призадумайся над тим, Дорогий Читачу, закінчили своє земне життя десятки тисяч — старі й молоді, здорові й немічні, закінчили життя також молодші і міцніші здоров'ям співслужителі Кир Йосифа-ісповідника. З-поміж них він один, людина слабого здоров'я, що ще в молоді студентські роки врятувалася від тіні смерті, він один, Кир Йосиф залишився в живих. Задивившись в землю, Шановний Читачу, Ти не зумієш пояснити феномену, як людина, яка з надшарпаним здоров'ям, переносючи всі труди таборів, у голоді й холоді, яка ще на Свят-вечір 1961 року отримала на вечерю скибку сухого хліба і склянку води, могла живою з'явитися перед нами. Щоб зрозуміти цей феномен, таки потрудися підняти очі на небо...

*

Та саме в цьому 1961 році сталася подія, якої не вільно забувати, якщо бажаємо розгадувати таємниці землі і неба. Коротко перед тим весь світ облетіла вістка про скликання Вселенського Собору Христової Церкви. Сама генеза цього собору, це також таємничий подув неба, Духа Святого. А вістки про собор і запрошення всіх архипастирів Христової Церкви розлетілися до найдальших закутків земної кулі, вони були розіслані також і до в'язниць і до морозних смертоносних таборів. Чи вони дійшли? Не нам про це судити... Але любов з Хри-

стової благовісти промовила також до тих, які стояли осторонь Вселенської Церкви. Вона й на них хотіла переллятися, не поминула й тих архиєреїв, що віками були глухими на голос любови, а між ними й тих, з-за браку любови яких Кир Йосиф жив у таборах у голоді й холоді, на сухому хлібі і воді...

Сповнений евангельською любов'ю, спішить при кінці вересня 1962 року о. Віллебрандс із Секретаріату для єдності всіх християн до Москви, щоб в осідку Московської патріархії обговорити участь її спостерігачів-відпоручників на Вселенському Соборі. Офіційні джерела Московської патріархії сухо, в канцелярському стилі говорять про ці події, та для зрозуміння цілого ланцюга явищ наводимо ці холодні слова:

«Священний Синод на засіданні 10 жовтня 1962 р. . . під головуванням святішого патріярха Алексея, після розглянення запрошення про висилку спостерігачів від Московської патріархії на Другий Ватиканський Собор Римсько-Католицької Церкви і звітлення голови Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московської патріархії архієпископа Ярославського і Ростовського Никодима про підготову Римсько-Католицькою Церквою Другого Ватиканського Собору, про розмови архієпископа Никодима з секретарем Секретаріату в питаннях християнської єдності монсеньором Йоаном Віллебрандсом, який відвідав Москву в час між 27 вересня — 2 жовтня цього року, та про інформацію монсеньора Йоана Віллебрандса стосовно Собору, яку він подав Відділові, постановив :

1. Прийняти запрошення про висилку спостерігачів Московського патріярхату на II Ватиканський Собор Римсько-Католицької Церкви.

2. Спостерігачами Московського патріярхату на Другому Ватиканському Соборі призначити виконуючого обов'язки представника Російської Православної Церкви при Світовій Раді Церков професора Ленінградської духовної академії протоієрея Віталія Борового і заступника начальника Російської Духовної Місії в Єрусалимі архимандрита Володимира (Котляров) (з «Журнала Московской патриархии», ч. 11, 1962, стор. 9-10).

А далі в цьому ж журналі читаємо: «Телеграма голови Секретаріату в питаннях єдності християн кардинала Беа. Його Високопреосвященству Архієпископу Никодиму. Дякую Вашому Високопреосвященству за прийом, виявлений нашому секретареві. Сьогодні висилаємо офіційне запрошення Його Святости патріярхові вислати двох або трьох спостерігачів-делегатів на Собор. З духовною пошаною — Кардинал Беа. Рим, 4 жовтня 1962 року».

В кінці ще й така нотатка:

«Від'їзд на Другий Ватиканський Собор Римсько-Католицької Церкви спостерігачів від Московської патріярхії. 12 жовтня цього року

виїхали з Москви до Риму з метою бути присутніми на Другому Ватиканському Соборі Римсько-Католицької Церкви спостерігачі Московського патріархату: ... протоіерей Віталій Боровой і ... архимандрит Володимир (Котляров)». (Журнал Московской патриархии, ч. 11, 1962, стор. 13).

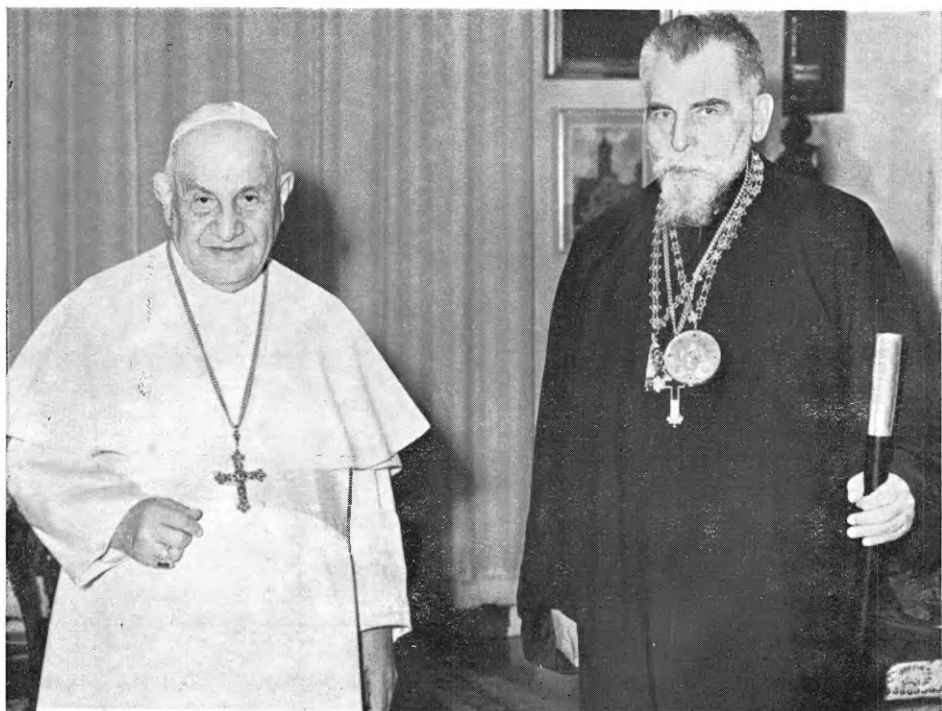
Про перебіг Вселенського Собору і присутність на ньому спостерігачів від різних християнських громад і церков, в тому числі також від Московської патріархії, звітувала обширно світова преса. Вона також згадала про виступ українських владик, довкруги якого подавано повні суперечностей вістки і який по-різному інтерпретовано. Не подавала натомість світова преса вісток про, здавалося б, не важливу подію, прийняття кардиналом Беа, в дуже маленькому гурті, спостерігачів Московської патріархії. Цю вістку подано щойно останніми днями за Католицьким пресовим агентством. Десь при кінці соборових діянь, на такому прийнятті в приватному мешканні кардинала Беа зійшла розмова на митрополита Йосифа. Обидва спостерігачі вислухали слова співрозмовців, як «мовчазливі ікони», та все ж «обіцяли представити своїм зверхнім властям цей випадок».

З дальших фактів в розвитку події відоме те, що 26 січня 1963 року наспіла вістка з Женеві, де пост представника при Світовій Раді Церков посів тим часом, замість Борового, архимандрит Котляров, в якій говорилося, що митрополит Кир Йосиф Сліпий в дорозі з Сибіру до Москви та що митрополитові Йосифові уряд повернув свободу. Монсенйор Віллебрандс негайно відлітає через Голляндію до Москви і є першою людиною західнього світу, що в поклоні вітає Кир Йосифа-ісповідника та перебирає його в свою опіку.

Ми, Дорогий Читачу, можемо тільки висловити свою радість, що якраз син голляндського народу, який колись з таким теплим серцем приймав і гостив у себе митрополита Андрея, в якого по сьогодні живі сліди і спомини праці цього великого князя нашої Церкви, що якраз син цього народу був першим приемцем і дальшим супутником митрополита Йосифа в дорозі з Москви до Вічного міста...

Зібралася при виїзді з Москви, щоб попрощати митрополита-ісповідника, також невеличка громада українців. Вона раділа з приводу його звільнення і зо сльозами в очах і вірою просила, щоб він пам'ятав про них і трудився для них на волі, як не забував їх і страждав за них, будши невірником у кайданах... І вони, ця невеличка громада українців, як і весь український народ, ніколи не сумніваються, що їх первоіерарх, який майже половину свого трудолюбивого життя й служіння Христовій Церкві провів у терпінні, і решту років свого життя посвятить для цих найменших братів своїх...

У затишку старовинного італо-грецького монастиря, у Криптоферратській лаврі Матері Божої знайшов митрополит-ісповідник вночі з

Митрополит Йосиф Сліпий на авдієнції у папи Йоана XXIII

*Дві композиції Аржадії
Оленської-Петришин*

10 на 11 лютого свою першу зупинку. Це благодатна зупинка, де не чути криків наганячів і стогону в'язнів, гамору й криків так дуже пустого й безсердечного, а то й, на жаль, бездушного західнього світу. І тільки цього спокою й можливості призадуми, далеко від людей, що тільки «знаменія шцут», що лишень тоняться за сенсаціями, ми можемо митрополитові-ісповідникові від серця бажати. Бо й цей світ безмилосердний, нелюдський і часто фальшивий. І він, цей світ на Заході, хоче бачити й гониться, як в евангельські часи юдеї, за знаменіями, а елліни за земною премудрістю. Що ж може їм сказати митрополит-ісповідник. Хіба тільки одне: «Ми же проповідуєм Христа расп'ята...»

Як же інакшим від дрібних, духом убогих людей чужого і свого порожнього світу було прийняття нашого первоієрарха-ісповідника вселенським архиєреєм, папою Йоаном XXIII: він вислав назустріч найвищих своїх достойників, прийняв митрополита Йосифа в свої батьківські обійми зі сльозами радості на очах і зворушеним болем і радістю серця. Людина великої християнської любови й справді людського серця вітає людину незламного духа й твердої віри й вірності Христові і Його Святій Церкві. І перші кроки обох цих мужів скеровані до молитовниці Вселенського архиєрея, щоб дякувати Всевишньому за щедрий дар неба, бо тільки Він єдиний є Творцем і Дателем цієї благодатної хвилини; не немічні люди і не сильні світу цього, голосу яких в обороні Кир Йосифа ми не могли почути впродовж довгих років. Також не новітні псевдомиротворці, по цей і по той бік розділеного людства, які кричать про мир, а думають про свій особистий спокій, або про мир, який людині, народам і цілому людству має принести повільну смерть і мир цвинтарний... Голосу цих псевдомиротворців модерного світу в обороні первоієрарха-ісповідника Кир Йосифа ми не могли дослухатися...

Коли Ти, Дорогий Читачу, над тим усім замислишся, Ти мимоволі піднімеш свої очі до неба і зробиш нове небуденне відкриття: діє між нами хтось живий, а невидимий, могутній і безстрашний. І цьому мало відомому, забутому чи навіть невідомому ми завдячуємо те, що присуджені на нежиття вертаються живими до нас з того світу. Цей великий Невідомий, це ніхто інший, як Дух Святий, оцей Утішитель-Параклітос, що його зіслав Христос своїй Святій Церкві в день Святої П'ятдесятниці. Він живе, діє і керує долею людей і народів, Він навіть в силі байдужих запалити вогнем ревности, незрячим очі відкрити й безсердечним нове серце дарувати, заміри й плянування лихих супротивників на добро обернути й переобразити. Бо Він Могутній Божий Дух, перед яким клониться і якому гімни співає весь космос, і якому покоритися мусять всі «язици»...

Жаль тільки, Шановний Читачу, що наш людський зір задивлений: лишень у земне, а не небесне, скерований в низини, а не на висоти.

зачарований земним прахом, а не надхнений Божим Духом, і тому трагедія сучасної людини, що вона не бачить всемогутнього серцевідця і серцеводителя людей, Творця й Керманича світу... І в цьому також людське нещастя. Людина нашого часу не бачить Божого знамени. У висліді незрячости вона нічого не в силі зрозуміти, ні світу, ні сенсу буття, ні себе самої...

*

Тому не дивуйся, Шановний Читачу, що ця порожня людина нашого часу на вістку про прибуття митрополита Кир Йосифа наввипередки бігтиме й летітиме до Вічного міста. Вона ніби шукає, щоб привітати ісповідника, на ділі ж скільки між ними таких, що шукають себе і своєї слави. Ця людина не хоче дарувати знеможеному первоієрархові кількох днів спокою, відпочинку, призадуми, зосередження фізичних і духових сил для дальших трудів і праці.

Митрополитові-ісповідникові потрібна ця призадумка, щоб знайти власну, не сторонніми вмовлювану оцінку важкого становища Христової Церкви на Україні і на цілому східноєвропейському просторі і власну оцінку нашої Церкви в цілому світі. Митрополит-ісповідник найбільш покликаний до того, щоб стати в обороні нашої Церкви перед сильними світу цього в обох частинах розколеного світу, на Сході і Заході. Він покликаний на те, щоб поставити на всю широчінь питання повернення релігійної свободи і свободи совісти в цілому Радянському Союзі, зокрема повернення потоптаних прав української Католицької Церкви і можливості вільно провіщати Христову благовість навіть у системі, яка цю благовість заперечує. Митрополит-ісповідник напевно бачить своє покликання також у тому, щоб в аспекті єдності всіх християн і з'єднання всіх у Христовій Вселенській Церкві, як первоієрарх України, колиски християнства на європейському Сході, дати свій досвід і труд для зм'якшення сердець і просвічення світлом Христової благодаті і тих ієрархів сусіднього нам народу, які, служивши земним цілям, забували так часто про повноту Христової благовісти Митрополит Йосиф знає, що осиротілі християнські храми по всій Україні ждуть на ту благодатну хвилину, коли в них з'являться знову справжні служителі Христові... І ми на чужині можемо тільки очікувати того моменту, коли митрополит Йосиф закличе всіх молодих владик на чужині і священників, готових на труд і жертву, і вірних: «Ідім і навчаймо всі народи. Ідім до віруючих і невіруючих, до християн і новітніх поган, так, як йшли колись учні Христові».

Дорогий Читачу, для не одного званого такий заклик буде дуже й дуже прикрим, і не дай Боже, щоб колись прийшлося з болем сказати, що було «много званих» — багатокликаних, та зате мало хто відгукнувся на цей заклик до труду і праці й до проголошення Христової благовісти за всяких умов...

*

Модерна людина нашого часу, готова в своїй незрячості і в своїй погоні за тим, що людське, а не за тим, що Боже, може довершити те, чого не були в силі довершити спокусники й супротивники: вони не потрапили вбити дух митрополита-ісповідника, вони повільно вбивали його тіло. Чи свідомо людина нашого часу на Заході того, що вона своєю метушнею, своїм неспокоєм, своєю незрілістю і незрячістю наважується на самого духа великої людини...

Та ми певні, що даремні ці заходи. Бо перед очима Кир Йосифа-ісповідника надто живі тисячі таких як він, в неволі чи на мнимій волі суцці; тисячі і мільйони тих, що спрагли й жаждущі правди і справедливості. І для тих мільйонів, він, Кир Йосиф-ісповідник Христа, мусить трудитися в молитві і праці, трудитися там, де його Дух Святий покличе «благовістити нищим», на Україні і поза її землями, але завжди у Вселенській Христовій Церкві.

Він, первоієрарх-ісповідник, посланий Богом, щоб оновити й відродити Святу Христову Церкву в нашому народі, на Батьківщині і в розсіянні суцці, щоб і далі різьбити душу й обличчя української людини, на якому місці вона не жила б. Нам, Дорогий Читачу, залишається тільки одне: дозвольмо митрополитові-ісповідникові у глибокому довір'ї до духа істини, що всюди є і все виговняє, що є «сокровищем благих і подателем життя», виконати і здійснити своє посланництво у служінні Христові, Його благовісті і Його Святій Церкві...

17 лютого року Божого 1963,
у 71-ліття з дня народження
митрополита-ісповідника Кир
Йосифа.

ЮРИЙ ЛУЦЬКИЙ: ЩЕ ДО ПРОБЛЕМИ ДВОХ БАТЬКІВЩИН

Стаття Юрія Соловія («Сучасність», ч. 11, 12, 1962) небуденна тим, що в ній зачеплена проблематика духового існування еміграції. Зачеплена легко, але проникливо, спокійно, але гостро. Написана вона майже стилем «профілів» New Yorker-a, а цим я хочу висловити комплімент її авторові, бо вважаю, що розумну дискусію на поважні теми можна сьогодні вести найкраще безпристрасним, напіввеселим тоном. Це ще не означає, що вона буде тоді без переконань і навіть сильних інтелектуальних пристрасей, а, навпаки, вказує на готовість обміну непогамовними думками, на спробу самопізнання і взаємного зрозуміння. Не володіючи його мистецьким стилем, я все таки хотів би докинути декілька сухих спостережень.

Стаття Соловія дискусійна не лише самою формою (розмова автора з Костецькими), але й своєю спрямованістю, інтенцією. Важко вгадати, чи вона стане стимулом до дальшої дискусії, яка все таки повинна відбутися. Це дискусія над шляхами розвитку української духовости на еміграції. Не переживання стереотипів про «завдання української культури на чужині», а зовсім нова й твереза переоцінка сучасного становища. Такі розмови ведуться сьогодні поміж одиницями, але чомусь рідко потрапляють вони до журналів. Найбільш загрозливе явище — це мовчанка про «практичну есхатологію».

Читаючи еміграційні літературні і наукові видання, відчуваєш постійну присутність політичної і культурницької аргументації проти (звичайно: комунізму, Росії, «угодовства» і т. п.) і за (звичайно: одну соборну й незалежну). Вже саме останнє речення може автоматично насторожити читача: чи не цинізм оце — не якась спроба кинути болото на святі традиції? Все таки стверджуємо: майже зовсім немає глибшої критики, поважної дискусії чи гострої полеміки, сатири або навіть чисто аполітичного есею. Що найбільш тривожне: це повна відсутність інтелектуальної сміливости, бойової непридмирненности і того, що Хвильовий назвав одним (не-українським?) словом — дерзання.

Боячися «зрадити» дідівські і батьківські заповіді і успішно зберігаючи старі традиції, українська еміграція опинилася перед смертельною небезпекою втратити контакт з сучасною духовістю західного світу, до пізнання якої так уперто прагнули кращі уми нашого минулого. Заховавши скарби рідної мови і культури і вивчивши багато чужих мов, ми оніміли і не спромоглися пов'язати одного світу з

другим. Всі дані вказують на те, що прірва між тим, що зберігається під назвою національної спадщини, і Заходом стане щораз більшою — головне тому, що на Заході культурний і політичний націоналізм не тільки певної «етнічної групи» (наприклад, українців), але й «автохтонного» населення (наприклад, Квебеку) є засуджений на довге фізичне животіння і на повільну духову смерть.

У Північній Америці (США, Канада) повна денаціоналізація охоплює також «панівні національності» (англійці, ірландці, шотландці), які, всупереч деяким наївним поглядам, не мають майже нічого спільного з сучасною культурою Англії, Ірландії чи Шотландії.

Це перший факт з яким, хоч який він болючий, треба погодитися. Західня Європа, і зокрема Америка, дає прекрасні умови на плекання переселених національних культур і створює ідеальне поле для патріотизмів (наприклад, імігранти з Італії дуже часто щойно в Америці стають, на деякий час, італійськими патріотами), але рівночасно виключає їх поза межі західньої духовости. Думати, що національні групи роблять свій вклад до американської культури, є помилкою, хоч такі погляди висловлюються часто самими американцями. Такий вклад можливий не національно, а індивідуально, хоч деколи такі творчі одиниці можуть ще зберігати національні прикмети. Категорично противитися винародовленню в Новому Світі означає засудити себе на долю індіанців, з тією різницею, що індіанці як перші мешканці мали на це більше право від нас. Очевидно, з історією можна сперечатися, але її не можна заперечити. Ті, що хочуть все зберегти, якраз можуть все втратити і опинитися в одному з тисячних гетто, які в Америці мають повну свободу існування.

Після таких еретичних міркувань лишається поставити два дальші питання. Відповідь на них могла б бути дана в довшій дискусії — тут тільки деякі завваги.

1. Як можна використати денаціоналізацію?
2. Що таке оця «західня духовість»?

Якщо нагода пізнати Захід, на яку наші батьки й діди так нетерпеливо чекали, є тут, то чому ж з неї не скористатися? Чому не пірнути в глибину західноєвропейської і американської культури, не зануритися з головою в тому, що є під поверхнею? Втративши вид рідного берега, ми станемо свідомі безмежних горизонтів життєвого моря. Тоді тільки можна сподіватися того, чого в національній культурі добитися найтяжче, що є однак єдиною запорукою її живучости: постійної переоцінки вартостей і постійного оновлення світогляду. Те, чого не може виконати українська інтелігенція сьогодні на Україні, може пробувати еміграція. Та цього вона не зробить масовим передруком забороненої літератури, поширенням інформації про Україну в чужих мовах чи завзятим продовженням таборово-біженецького ком-

плексу «зберегти нашу правду і культуру». Це обмежені об'єкти, які часто зводяться до таких абсурдних зусиль, як ставлення пам'ятників Шевченкові. Переоцінити, переосмислити і тим самим збагатити українську літературу, історію і взагалі культуру не можна сьогодні без глибшого знання сучасного західного мислення. А знання таке здобувається ціною «другого народження», не лектурою чи обсервацією. Це «переродження» не є «виродженням», а зовсім нормальним явищем, якому можна і треба сприяти.

Нерозуміння цього процесу, особливо серед молоді, доводить часто до насильства, спротиву і вкінці до дійсного виродження. Тому кличем студіюючої молоді повинне бути не тільки українознавство, але й літературознавство, мовознавство, історія, філософія Заходу, докладне пізнання того, чим живе й дихає сьогодні Окцидент. Для цього треба часу, терпеливості, талановитості, а головне — відваги йти до нового, проти течії, проти батьків і традицій. Для цього потрібне зрозуміння, що така наука лише тоді добра, коли вона доводить не до наслідування, повторювання чи механічного застосування вивченого до української спадщини, а до нової оцінки й переоцінки, до суворої критики і творчої думки. Може тоді виникнуть нові погляди на українську мову, літературу й культуру, може тоді вдасться нарешті похоронити на віки народництво, моралізм і догматизм, якими досі живе більшість емігрантських інтелектуалістів.

Однак нове покоління цих інтелектуалістів мусить виявити себе передусім не в українській тематиці, а в чужому ще для нас тепер світі. Їхні праці і досягнення можуть кінець-кінцем стати надхненням і поживою новій, похрущовській інтелігенції на Україні, яка може не відкрити всього трагічного минулого, але яка мусить іти в майбутнє.

До ключової проблеми про відношення еміграції до батьківщини можна тому підійти не лише з загальноприйнятої точки погляду національного співвідношення, але й з боку духового збагачення досягнутого в процесі денационалізації, яка відбувається тут і, в іншій мірі, там. Без повної взаємодії між еміграцією і батьківщиною, перша з них поволі відмирає, друга убожіє.

Сьогодні ще можна говорити про вплив еміграції на батьківщину і оптимісти (тут і там) надіються, що він збільшиться. Оптимісти, однак, забувають, бо не хочуть пам'ятати, про факт денационалізації. Еміграційна література, хоч яка вона тепер багата «старими» і «молодими» талантами, не може тривати довго. Кожна еміграційна література живе двома-трьома поколіннями, і її творчий спад є неминучий, бо так диктує факт культурного і мовного відчуження. Тому вкінці еміграція може збагатити батьківщину не художніми творами, а головне ідеями і думками, які не конче вимагають художньої форми

і можуть появитися і не українською мовою. Українські мистці на еміграції стануть світовими не як українці, але як мистці. Тому знаменитий почин «На горі» публікацій світової літератури в українських перекладах є ще сьогодні можливий (хоч вибір самих творів можна вважати дещо сумнівним), але завтра стане зовсім неможливий, бо не буде перекладачів таких, які можуть бути тільки на Україні. А чи буде сенс перекладати англійську, американську й іншу літературу на еміграційну українську мову для еміграційних читачів, які можуть і повинні читати ті твори в оригіналі або в доброму англійському перекладі?

Зате в «Сучасності» можна передбачати чимраз більше критичних і аналітичних розвідок на українські теми, написаних з «не-української точки погляду», які, зрештою, можуть бути якраз найбільш цікаві для молодшої інтелігенції на Україні. Щонайважливіше пошириться не-українська тематика, бо тільки широка проблематика сучасної доби може задовольнити наші і їхні потреби.

І останнє: в світі ідеологій і холодної війни першим обов'язком інтелектуаліста є зберегти строгий скептицизм, свободу думки і віру в людину. Не шукати нових ідеологій чи догм, а старатися оборонити місце для людського розуму і гідності одиниці. Це означає визволитися від всяких ізмів, від традицій (крім цієї, що завжди йде проти всіх прийнятих традицій), шаблонів мислення і застарілих теорій про життя і мистецтво. Збагнувши ось так істоту західної духовости, ми віддамо наш борг батьківщині. Інакше, як писав Микола Куліш, «не прийде після нас нащадок прекрасний... і ляжемо ми трупом безславним і загородимо двері в Європу».

ВОЛОДИМИР П. СТАХІВ: ЗАМІСТЬ ВИБОРІВ — «ОДНОСТАЙНЕ ГОЛОСУВАННЯ»

З приводу виборів до верховної ради (ВР) УРСР, які мали місце 3 березня, можна повторити все те, що писалося на сторінках нашого журналу в квітні минулого року, коли коментувалися висліди виборів до ВР СРСР, поскільки ці висліди стосувалися тоді Української РСР.

Рік тому ми ствердили:

«Щоб коментувати такі вибори зовсім не потрібно чекати на їх висліди, що їх офіційно подає центральна виборча комісія... Докладні підсумки радянських виборів можна підбити вже за один місяць наперед, коли в окружних виборчих комісіях зареєструвалися встановлені партією кандидати...

«Карикатурність радянської демократії» (т. зв. «демократичного централізму») полягає передусім у тому, що в ній з межовою точністю і неперевершеною бездушністю скопійовано тільки формули справедливості демократичних законів та правильників, при чому весь їхній зміст пожертвовано діялектичному тлумаченню».

Отож у цьому році «реєстрація кандидатів у депутати» закінчилася — як це повідомили Київське радіо та київські щоденні газети — у вівторок, 12 лютого, і вже в той день можна було якнайточніше подати, за яких «видатних народних посланців одностайно голосували» виборці Української РСР у неділю, 3 березня. Тобто, іншими словами, можна спарафразувати колись відому американську кінокомедію «Що сталося завтра». Виразно підкреслюємо: «сталося», а не «станеться». До речі, ці наші нотатки пишемо 25 лютого, зібравши перед цим всі дані щодо висунених чи зареєстрованих кандидатів у депутати ВР УРСР, опубліковані на сто-

рінках газети «Радянська Україна» в числах від 30 січня до 10 лютого.

Радянська виборча кампанія передбачає чотири ритуальні фази: а) «передвиборчі збори працівників підприємств, установ чи організацій у справі висунання кандидатів», б) «передвиборчі наради для домовлення про спільних кандидатів», в) «реєстрація кандидатів в окружних виборчих комісіях» і г) «всенародне голосування на видатних посланців народу», тобто на партійних бюрократів і тих, хто такими хочуть бути. За цією схемою розгорталася вся виборча кампанія на Україні, як також і в інших союзних республіках.

I

Виборчу кампанію вистартував указ президії ВР УРСР від 7 січня, підписаний Д. С. Коротченком (голова) і А. Н. Зленком (секретар), у якому, з посиланням на 35 статтю конституції УРСР, була визначена дата виборів. Черговим указом цієї президії від 12 січня територія Української РСР була поділена на 467 виборчих округів. І знову посилання на конституцію (стаття 21), а також і на «положення про вибори до ВР УРСР» (статті 25 та 26). Треба ж бо залишити враження, що вибори відбуваються в конституційних рамках і в межах відповідних «демократичних законів».

Нагадуємо, що в останніх виборах, які мали місце 1959 року, кількість виборчих округів на Україні становила 455. За той час, тобто від перепису населення в січні 1959, кількість жителів УРСР збільшилася на 1 млн 657 тисяч осіб і «на кінець минулого року (1962 — прим. ред.) становить 43 млн 256 тисяч» («РУ» від 19. 1. 1963). Радянські виборчі закони визначають, що кіль-

кість виборчих округів залежить від кількості населення.

Річ ясна, що обидва укази стали приводом для написання відповідних передових у київських газетах. Обмежимося статтями в щоденнику «Радянська Україна», бо всі інші газетні статті — в «Робітничій газеті», «Колгоспному селі» або «Молоді України» — зроблені на той самий копил, в поті чола випрацьовані за тим самим штампом і відгортають тією самою сірочною. Нехай читач не подумає, що томитимемо його довгими та нудними цитатами.

Автор передової в «РУ» від 9 січня (вже з перших рядків можна по почерку пізнати головного редактора М. Педанюка, який тепер покликаний на пост завідувача ідеологічного відділу при бюро ЦК КПУ для сільсько-господарських справ) намагається довести повинно пустослів'я, що, мовляв, «робітник, колгоспник та інтелігент можуть з повним правом сказати: держава — це ми; її політика — наша політика». На підтвердження цієї агітаційно-пропагандистської тези він подає, що «до ВР СРСР, 18 березня 1962, обрано 1 443 депутати, серед них робітників і колгоспників, які безпосередньо працюють на виробництві, 646 осіб» — тобто 44,78% складу депутатів. Звідки набралися аж такі високі відсотки? Відповідь проста: радянська статистика зараховує до робітників та колгоспників всіляких «героїв соціалістичної праці», голів колгоспів, бригадирів виробництва та різних партійних «передовиків-ударників», що їх треба рідше включити в категорію «експлуаторів пригнобленої класи». За нашими минулорічними підрахунками, на 181 депутата до ВР СРСР від Української РСР було тільки 27 справжніх робітників промисловості та транспорту — 14,85%, і 22 справжні колгоспники або робітники радгоспів — 12,10%; ці категорії разом узяті становлять коло 27%! Інакше не було (бо й не могло бути) в усіх інших союзних республіках.

Не зважаючи на факт, що в но-

вій програмі КПРС дуже виразно говориться, що «диктатура пролетаріату вже виконала свою історичну місію в СРСР» і що «державна диктатура пролетаріату перетворилася у всенародну державу» (цитуюмо за проф. С. Фуксом — стаття «Питання теорії соціалістичної загальнонародної держави», журнал «Радянське право», ч. 1, 1963, стор. 8), Педанюк надалі захлиняється фразами в стилі «наша держава як держава диктатури пролетаріату» і навіть не спостерігає протиріччя з партійною програмою. Таке протиріччя не важливе, бо ж головним завданням є «перевиконати план» журналістичного виробництва.

Передова «РУ» від 19 січня навіть не старається закрити те, про що властиво йдеться при таких виборах до «соціалістичного парламенту». Там виразно сказано, що мова йде передусім про те, «щоб велике політичне піднесення виборців сприяло підвищенню їх трудової активності... щоб у промисловості з особливою силою розгорнулося змагання за кращі виробничі норми». Іншими словами, радянські вибори є тільки одним з важливих масових засобів, щоб ще гостріше посилити соціальний тиск на працюючих. У цій передовій читаємо, що «вибори — це яскрава демонстрація незрушенної єдності партії і народу» і що «виборці одностайно віддадуть свої голоси» за висунених кандидатів. Два останні твердження цинічно підкреслюють, що не може бути й мови про якийсь вибір між кандидатами і що єдиним правом т. зв. виборця є «одностайно голосувати». Якщо радянська преса окремо підкреслює «єдність» партії з народом, то це — тільки зайвий доказ, що з цієї «єдності» щось не в порядку.

За одним порухом чародійної палиці з секретаріату ЦК КПУ в усіх областях України почалася 29 січня кампанія висунення кандидатів. На різних більших чи менших передвиборчих зборах подавано прізвища тих, хто повинен би кандидатувати в даній виборчій окрузі. На

підставі повідомлень в «РУ» — в числах від 30 січня до 2 лютого — можна встановити, що на початку кампанії висувалися по два кандидати — один з-поміж всесоюзної президіяльної знаті ЦК КПРС і один резервовий з-поміж партійців чи «знатних виробничників» республіканського або місцевого масштабу. І так у 112 виборчих округах (на 163, поданих у згаданих вище числах «РУ») були «одностайно висунені» такі члени президії ЦК КПРС:

Хрущов — 30 разів, Козлов та Брежнев по 20, Підгорний — 13, Мікоян та Суслов — по 8, Полянський — 4, Косигін — 3, Куусінен та Шверник — по 2, Воронов та Кириленко — по 1 разу.

Такий спектакль з висуванням мав би свідчити про «скалю популярності». Публічна заява цих «найвидатніших посланців народу» від 4 лютого, де говорилось, що вони, мовляв, погоджуються кандидувати тільки в одній, названій ними, окрузі, закінчила цю несмачну, згори визначену аферу підлабузництва та забриханости. З того дня висували вже тільки одного кандидата для даної округи.

Черговий етап («домовлення щодо спільних кандидатів») був цілковито без значення і тому тривав коротко — всього два дні, 5 та 6 лютого. Не було ж потреби з кимнебудь «домовлятися», бо преса не занотувала ні одного випадку, щоб десь окремі передвиборчі збори висунули різних кандидатів для даної виборчої округи. Ця процедура була виконана безболісно за докладно написаними ролями, де не передбачалися ні найменші відхилення, ні найскромніша імпровізація.

6 лютого почалася реєстрація кандидатів в окружних виборчих комісіях, яка закінчилася, як уже згадано, 12 лютого. На підставі списків висунених та зареєстрованих кандидатів на депутатів ВР УРСР, огублькованих за повідомленнями Радіо-телеграфного агентства Украї-

ни (РАТАУ) на сторінках київської преси, нам вдалося встановити тільки 314 (67,24%) прізвищ кандидатів та їхню професію. В цих списках подані прізвища 21 секретаря обласних партійних комітетів (обкомів) та 20 голів виконавчих комітетів обласних рад (облвиконкомів). Однак відомо, що до верховної ради УРСР кандидували всі перші секретарі обкомів та всі голови облвиконкомів — разом 88 осіб з цієї категорії партійної бюрократії на Україні. Іншими словами, ми мусимо додати до 314 встановлених кандидатів ще 47 прізвищ, яких бракувало у повідомленнях РАТАУ та київської преси. Разом маємо тоді 361 прізвище. Це є те число, яке служитиме базою для аналізу соціального становища депутатів ВР УРСР. Висновки цієї аналізу можна застосувати до всього складу цих депутатів, тобто до всіх 467 осіб.

II

Яких депутатів «послав» український народ до «свого соціалістичного парламенту»?

Насамперед хочемо зазначити, що відомий нам склад депутатів у кількості 361 особи ми поділили на п'ять суспільних чи функційних категорій: а) високі партійні бюрократи в структурі самої партії, в адміністрації та армії, б) найвищий господарський апарат, в) середній господарський апарат, г) робітники промисловости та транспорту і колгоспники та робітники радгоспів, ґ) творча і трудова інтелігенція. При двох прізвищах зареєстрованих кандидатів професія не подана.

До першої категорії входять: 18 осіб з президії, секретаріату та керівного апарату ЦК КПУ, 44 перші секретарі обкомів, 9 осіб з найвищого адміністративного апарату (президія ВР УРСР, рада міністрів тощо), 44 голоси облвиконкомів, 4 особи із середнього партійного апарату і 5 військовиків. Разом — 124 особи.

До другої категорії — 9 осіб з-по-

між голів раднаргоспів, директорів комбінатів та заводів, начальників трестів та залізниць тощо.

Третя категорія — 34 «герої соціалістичної праці» і бригадири промисловості та транспорту і 40 голів колгоспів, «героїв соціалістичної праці» та бригадирів у системі сільського господарства. Разом — 74 особи.

Четверта категорія — 61 майстер, машиніст та робітник, 16 «знатних» передовиків у колгоспах (передові доярки, свинарки, ланкові тощо) і 47 звичайних працівників колгоспів та радгоспів без прикметного окреслення. Разом — 124 особи.

П'ята категорія — 15 осіб з-поміж творчої інтелігенції (професори, письменники, малюри тощо) і 13 осіб з-поміж трудової інтелігенції (лікари, вчителі, агрономи, зоотехніки тощо). Разом — 28 осіб.

У відсотковому відношенні цей розподіл за категоріями представляється так:

партійні бюрократи	34,35%
технократи	2, 5%
партійно-господарський апарат	20, 5%
робітники	16, 9%
колгоспники	17,45%
творча інтелігенція	4,15%
трудова інтелігенція	3,6 %
невідома професія	0,55%
разом	100,00%

З цього зіставлення ясно виходить, що відсоток робітників та колгоспників, разом узятих (34,35%), якнайточніше відповідає відсоткові найвищої партійної бюрократії в складі депутатів ВР УРСР. Якщо до останніх ще додати партійців з технікратичного апарату (2,5%) і партійців, висунених на важливі господарські пости в промисловості, транспорті та хліборобстві («героїв соціалістичної праці»), голів колгоспів та бригадирів — 20,5% складу депутатів, то матимемо аж 57,35% депутатів, які належать до високої та середньої касті партійних вельмож.

Найприкритіше представляється участь інтелігенції (7,75%) в законодавчій праці верховної ради Української РСР. Хоч відомо, що серед партійної бюрократії є сьогодні багато осіб із закінченою високою освітою, але їх офіційна радянська статистика не зараховує ні до категорії «творчої», ні «трудової» інтелігенції. Це ж бо або клясичні паразити на живому організмі суспільства, або (за марксистським визначенням) експлуататори працюючих. Ленінська характеристика держави «як знаряддя експлуатації пригніченої кляси» якнайкраще та якнайточніше стосується саме радянсько-комуністичної держави. Кожні радянські вибори є переконливим доказом цього.

III

Для повноти картини ще потрібно проаналізувати участь жінок у складі депутатів тим більше, що більшовицька пропаганда аж забагато говорить про рівноправність жінок у «системі перемігшого соціалізму», у «системі побудови комуністичного суспільства».

На всіх 314 встановлених нами прізвищ депутатів ВР УРСР є 121 жінка або 38,53% всього депутатського складу. Цей відсоток можна з правдоподібністю, яка межує з точністю, прийняти також і для всього складу. На перший погляд такий відсоток може, навіть задовільний. Але приглянувшись до нього дещо ближче, побачимо, що твердження про т. зв. рівноправність жінок є таким самим пустослівним базіканням, як і твердження про робітничо-селянський характер «всенародної держави».

У визначеній нами першій категорії, разом 124 особи, є тільки одна жінка — член президії та секретар ЦК КПУ Ольга І. Івашенко, тобто 0,8%. В другій категорії немає ні однієї жінки. Серед знатних партійних господарників середнього масштабу є їх 27 (в промисловості та транспорті — 7, в сільському господарстві 20); серед звичайних робіт-

ників — 24, колгоспників та робітників радгоспів — 52; серед творчої інтелігенції — 4, трудової інтелігенції — 13.

Відсоткове відношення кількості жінок до кількості чоловіків по окремих категоріях таке:

партійні бюрократи	0, 8%
технократи	—
партійно-господарський апарат у промисловості	20, 6%
у сільськ. госп.	50, 0%
робітники	39,35%
колгоспники	82, 8%
творча інтелігенція	26, 6%
трудова інтелігенція	100, 0%

Числа промовисто доводять соціяльне приниження жінки. Праця в сільському господарстві найвищою

мірою лежить на плечах жіноцтва. Вражає також факт величезного числа жінок у категорії «трудова інтелігенція».

*

Ми свідомі того, що після відкриття першої сесії ВР УРСР мандатна комісія «соціалістичного парламенту» на Україні подасть соціяльний склад депутатів пристрижений, згідно з діалектикою марксизму-ленінізму. На підставі статистики цієї комісії напевно «майже половина» депутатів належатиме до категорії людей, які «безпосередньо працюють на виробництві». Але цей факт не буде в силі ні в чому змінити справжнього обличчя складу /верховної ради Української РСР шостого скликання.

З технічних причин продовження спогадів Євгена Онацького піде в наступному числі.

Ред.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Українське питання в Англії 50 років тому

«Ось деякі назви, застосовувані до українців: малоросіяни, південні росіяни, кофорути, русини, русняки, рутени, галішенс, лител рашанс, гуцули, буковинці, львов'яни...», — писав у своїх лекціях, виданих друком у Лондоні 1914 року, англієць Бедвін Сендс. Своєї лекції він написав і виголошував на замовлення «Українського Комітету» (The Ukraine Committee), що діяв у Лондоні в 1913-1914 рр. У додатку до книжечки Сендса вміщено зразок членської форми для кандидатів у члени комітету. З цієї форми довідуємося, що його члени «мають намір вивчати об'єктивно українське питання, збільшувати свої знання різних аспектів того питання, інформувати одні одних — за посередництвом секретаря — про свої історичні й інші відкриття, писати або промовляти де тільки можна на цю тему, а зокрема впливати читачі або передплатники на редакторів періодичних видань, щоб переконати про важливість прагнень України...» В цій членській заяві лондонського Українського Комітету зокрема підкреслено, що цією діяльністю треба примусити англійських редакторів припинити вживання таких назв для українців, як «лител рашанс» та «малорашанс», бо «це образа для 36-мільйонного народу» і ці назви «вживаються вперто ще тільки в Англії та Франції».

Члени комітету не були зобов'язані вплачувати ніяких внесків, а комітет обіцяв, що не робитиме ні приватних ні публічних закликів до грошових збіркових кампаній. Якщо хтось з членів прагнув би допомогти комітетові в його діяльності фінансово, той міг би погодитися це з секретарем комітету і допомогти у виданні публікації про Україну.

Членами цього лондонського комітету могли бути жителі з будь-якої частини британської імперії; почесними членами могли бути й українці.

Книжка Бедвіна Сендса п. з. «Україна»*) була саме одним із результатів діяльності того комітету. Невеличка це публікація про нашу країну — всього 71 сторінка тексту, до якого додано багату на той час бібліографію на шість сторінок, двосторінковий список мап України у Британському Музеї, а також згадану членську заяву для кандидатів у активні прихильники комітету. Написана ця інформативна книжка цікаво, жваво і вміло; автор писав для своїх земляків, міслення яких він знав добре, тому в своїх інформативних доповідях-лекціях він подавав самі найкращі відомості про Україну та її народ напередодні першої світової війни. Зміст книжки складається з семи лекцій та заключного слова; теми окремих лекцій такі: 1. Місце українців серед слов'янських народів; 2. Українська нація; 3. Огляд історії України; 4. Українська література; 5. Українці під Австрією; 6. Уніятська і Православна Церква; 7. Російська діяльність у Галичині; 8. Висновки.

Автор у своєму короткому вступному слові висловлює здогад, що його праця «викличе невдоволення багатьох і, мабуть, навіть не задовольнить діячів української справи...» На своє виправдання він подає дві причини. Поперше, автор

*) The Ukraine, Reprint of a Lecture Delivered on Ukrainian History and Present-Day Political Problems, by Bedwin Sands, Second Impression (London, Francis Griffiths, 1914).

«вивчив це питання ґрунтовно і намагався бути безстороннім... Подруте, існує вражаючий брак інформації англійською мовою про народ із 36 мільйонів душ, багато з яких є британськими підданими».

Наскільки автор лекцій про Україну добився успіху в своєму намаганні з'ясувати англійському слухачеві й читачеві українське питання напередодні першої світової війни?

«Українське питання, — каже автор, — є одним з найважливіших у державних секретаріатах принаймні двох великодержав. Не тільки російський та австро-угорський уряди, але й інші сторожко слідкують за подіями, які за останніх декілька років розвивалися з такою швидкістю, що могли викликати стривоженисть у петербурзьких властей». «... якщо цей рух... рух, силою якого нація відроджує в собі прагнення до своїх прав, притягне увагу Англії та всього цивілізованого світу... тоді примара агресивного московського націоналізму буде усунена назавжди з тривозжних міркувань наших англійських політичних діячів... Якщо ви ласкаво глянете на мапу світу, ви усвідомите, що це буде кінець Росії — не як великодержави, а як європейської загрози, — якщо Україна відокремиться від імперії. І якщо Україна колись здобуде щось, то це буде цілковита незалежність, як багатой і повноцінної нації...»

Бедвін Сендс запитує: «Але що таке Україна?..» — і дає відповідь, яка ще й сьогодні не втратила свого значення: «Це географічне поняття... Але і в політичному і в етнографічному відношеннях Україна таки існує, тільки ця назва не знаходиться на жодній з новочасних англійських карт. Її не визнають дипломати... Однак, пані й панове, це слово існує, заховане в серцях майже 36-мільйонного народу — а що є більш живуче за мислення 36-мільйонного народу?»

Далі автор з'ясовує історію українського народу від часів, коли «Україна була найбільшим королів-

ством у Європі», до новочасного стану — підкорення українців Росією та Австро-Угорщиною. Він характеризує українців як «дуже талановитий народ», що постає російську імперію державними діячами, мистцями, полководцями; підкреслює основні різниці між українцями і росіянами щодо мови, культури, світогляду. При тому автор виявляє ґрунтовне знання актуальних подій на території України, зокрема під австро-угорською займанщиною, та спростовує різні казочки тогочасних так званих спеціалістів від східноєвропейських справ.

Нарис історії України він базує на наукових працях, зокрема українських: М. Грушевського і В. Антоновича. В нарисі української літератури Бедвін Сендс підкреслює ту обставину, що українська поезія — зокрема Шевченкової якості і рівня — близька британцям, «про яких колись сказано, що вони ніколи не будуть рабами». Тим часом такий знавець слов'янських мов, як д-р Невіль Форбе, «признався недавно, що він не читав по-українському, другою щодо чисельності мовою слов'янства і першою щодо своєї чистоти»; «однак це йому не перешкодило написати, що, мовляв, малоруський діалект не є відмінною мовою від московської. Що є таке заразливе в російському повітрі, що спонукає навіть англійців проявляти таку тенденційність, коли вони займаються російськими питаннями?» — запитує автор лекцій про Україну у 1913 році.

Сьогодні — точно півстоліття після його публічного запитання — українці із таким же здивуванням запитують одні одних: чому? люди Заходу, які в кожному іншому питанні чваняться виправдано своєю об'єктивністю та розсудливістю, виявляють упередженість, коли тільки йдеться про територію чи народи, поневолені Московою від століть? Чому ще й досі в канадських, американських, британських і інших університетах (так, від людей науки!) можна почути твердження про українську мову, як «діалект

російської мови», про Україну, як про «російську територію-землю». Це тим більше дивне, що, як відмічає той же Сендс, імперіяльна Академія Наук у Петербурзі авторитетно і з обуренням відкинула такі твердження.

Окрема лекція, присвячена українцям в Австро-Угорщині, вміло з'ясовує складну ситуацію, витворену на західноукраїнських землях в результаті діяння польської меншості (впливової у Відні) та внутрішніх неполадок серед самих українців — зокрема в наслідок москвофільської течії, підтримуваної російськими урядом через свого посла. Автор звертає увагу англійської громадської думки на факт, що українці в Галичині, не зважаючи на всі перешкоди з боку польсько-австрійської адміністрації, розвиваються швидкими темпами. «Ще недавно, у 1897 році, приблизно 20 магнатів-землевласників (очевидно поляків — Р. Р.) були політичними й економічними панами ситуації в Галичині; сьогодні так воно не є...»

Поряд з цим він дає цікаву оцінку тогочасним галицьким політичним діячам, яку варто віднотувати: «Іхні лідери ще мусять багато дещого навчитися. Якщо більшість національних лих там викоринюється відносно легко — брак самопевнености, п'янство (виробництво алькогольних напоїв є виключно в польських руках, підкреслює у зносіх автор) — то все такі інші недоліки існують. Вони повинні передусім обличити думку про те, що якась єдина іноземна нація спроможна подати їм допомогу. Їхній інтелектуальний рівень, незалежно від рівня їхніх предків, низький — приблизно такий як балканців. Вони мусять учитися. Вони повинні відкинути свою вперту підозрливість супроти всіх і вся. Вони повинні запрошувати і радо вітати усіх дослідників міжнародних питань так, як це роблять поляки. Вони мусять справніше і змістовніше інформувати світову пресу...»

Мабуть, нічого не можна додати і сьогодні до слів англійського спо-

стерігача і прихильника української справи Бедвіна Сендса, який, маючи відвагу сказати це своїм українським приятелям, мав сміливість і признатися, що він «свідомий, що дуже легко навчати людей про те, що їм слід робити...»

Тому він волів обмежуватися фактами з минулого і сучасного українського народу, його історії, політики, економіки, культури і церковно-релігійного життя. Він ґрунтовно переповідає церковно-віровіповідне питання на Україні, яка стала тереном боротьби за церковну супрематію між Московою і Римом. Не зважаючи на ці несприятливі політичні, економічні та церковно-релігійні конфлікти, українці ступають вперед до свого національного самовизначення: «український рух не є ні проавстрійським, ні проросійським, а проукраїнським. ... Важливість українського націоналістичного руху полягає в тому, що народ з 36 мільйонами душ домагається незалежного існування для себе, вільного від будь-якого іноземного панування... Вони хочуть бути своїми власними господарями, а не заповновати кишені росіян і поляків».

У висновках Бедвін Сендс робить таке зауваження: «... хоч Англія розуміє і засуджує трактування росіянами жидів, грузинів, фінів та інших поневоленних (росіянами) народів, ми в цій країні ніколи не виявили зрозуміння факту, до якої міри весь час поневолено українців». Він вказує на важливість позиції України: «Один погляд на карту Близького Сходу унаочнить, наскільки важливість кожного питання поточних європейських і азійських справ пов'язується до певної міри з українським питанням...» Тому він висловлює пересторогу англійській громадській думці, кажучи: «... Якщо Україна не пощастить здобути назад свою незалежність, тоді нам доведеться в майбутньому зазнати багато лиха в наслідок російського загарбництва і недотримання слова».

Чи багато змінилося в англійсько-

му мисленні з того часу? Чи протягом останніх 50 років помітне якесь поліпшення в цьому відношенні? Чи ми підвищили наш інтелектуальний рівень? Чи ми перестали надіятися на «зовнішні сили» й потуги, які «єдино» можуть забезпечити визволення українському народові? Чи наші політичні діячі навчилися щось від історії та своїх контактів з іноземним світом? Чи ми вміємо представляти нашу справу так уміло і так переконливо, як це нам радив робити Бедвін Сендс?

Все це запитання, що їх ми повинні ставити собі постійно; вони виникають зокрема при читанні книги англійця про українську справу на терені Англії, книги, написаної рівно 50 років тому. Принаймні одну відповідь на одне з цих запитань дав тепер один українець з Англії. В своєму листі до Канади він у розпачливому настрої написав: «Як це так можливо, що в Канаді визнають українців за окремий народ, визнають Україну як країну народження багатьох українців, а тим часом тут, в Англії, мені на документах не хочуть написати „українець“, а тільки пишуть у рубриці „національність“ — „невизначена“». Дата листа — січень 1963.

*

Читачеві цієї довідки належить пояснення: де знаходиться ця книжка, чому про неї рідко коли чи

ледве хто згадував? Адже це цінна книга принаймні тим, що в бібліографії подає різні іноземні праці та статті про Україну, яких не відновує, наприклад, В. Січинський у своїй книзі «Чужинці про Україну».

Живе в Оттаві о. Анрі Ст. Дені, професор філософії в Оттавському університеті. Він є власником тієї книжки, яку передав йому його батько. Цей канадець був уповноваженим перепису населення у 1916 році і допоміг манітоським українцям визначити своє національне походження і їхній статус під час того перепису точніше, ніж це було колись. З вдячності, вони подарували йому цю книгу з дедикацією на спогад у червні 1916 року. Батько залишив її синові, який зберіг її для себе — і для нас. Завдяки оттавському жителеві п. С. С. Яворському мені пощастило ознайомитися з змістом тієї цікавої, рідкісної книжки. Чи і скільки оригінальних примірників того видання лондонського видавництва Франсіса Гриффітса з 1914 року збереглося в Британському Музеї і приватних колекціях, тяжко мені сказати. А шкода, бо з її змістом повинні б ознайомитися теперішні українські політичні діячі. Вона є доказом того, що ніхто з нас не робить чогось цілковито нового; і до нас пророблено певну роботу.

Роман РАХМАННИЙ

Олександр Білецький про стан франкознавства

Збірник праць покійного О. Білецького «Від давнини до сучасності» не є новиною і на еміграції був коментований як цілість і в окремих частинах. І якщо ми хочемо повернутися до нього ще раз, то тільки щоб звернути увагу на статтю «Проблеми радянського франкознавства», що становить собою текст доповіді, виголошеної автором на сесії Відділу суспільних наук Академії наук УРСР у Львові 3 серпня

1956 року, бо вона визначається об'єктивністю і правдивим зображенням стану франкознавства.*)

Підкреслюючи значення І. Франка як величезного факту в історії української і світової літератури, О. Білецький констатує сумні факти, з яких видно, що радянське

*) О. І. Білецький, Від давнини до сучасності. Київ, 1960, т. I, стор. 477-488.

франкознавство не йде тим напрямком, яким повинно йти всестороннє наукове дослідження. Хоч дисертаційних праць та різних наукових досліджень на тему творчого і життєвого шляху І. Франка зростає з кожним роком, все ж для розвитку дійсного франкознавства, пише Білецький, зроблено мало.

З статті довідуємося, що теперішнє вивчення спадщини Івана Франка не є підпорядковане майже ніякому плянові. Дослідники, розробляючи поважні теми про Франка — теми, які вимагають всестороннього, відмінного знання всієї сукупності творів письменника, всієї сучасної йому літератури і науки — розробляють на «швидку руку», з так званого «пташиного польоту». Зміст таких праць, зазначає Білецький, наперед відомий та є підпорядкований загальним настановам ЦК КПУ. «Настанови визволяють авторів від важкого і неприємного обов'язку крутити мозком», — зазначає він з гіркою іронією.

Автор статті зазначає, що молоді дослідники, майбутні кандидати, що деботують, беруть собі не під силу широкі теми, як, наприклад: «Суспільно-політичні погляди Ів. Франка», «Соціалістичний світогляд Франка», «Іван Франко як історик», «Естетичні погляди І. Франка», до яких не підходять поважно. Зміст таких праць можна знати наперед, навіть не читаючи авторефератів.

Головні висновки в таких наукових працях не є повновартісними, в них, головним чином, наголошується «благотворний вплив передової літератури братнього російського народу», Ів. Франко, почасти виступає як «матеріаліст», «атеїст», який «зробив великий крок на шляху до марксизму...» «підхитнув цільно, але не ввійшов, бо жив і діяв у відсталій Галичині!...», «...він не засвоїв як слід марксизму», «...робив помилки...» та інше.

Далі О. Білецький відзначає, що спроби фальшованого наświetлення творчості Ів. Франка, не є нови-

ного, були вони і дотепер вже під різними напрямками й гаслами, але теперішній стан фальсифікації набирає особливо хворобливо-хаотичного підходу та тенденційності, досягаючи часом до смішно неправдивого перекручування подій, окремих фактів та загальних висновків.

Академік Білецький підкреслює, що автори, не претендуючи на повноту, в своїх міркуваннях «категоричні та не зупиняються ні перед якими перебільшеннями». Як доказ цього він наводить декілька прикладів таких «курійозних» наукових розборів, у яких постать І. Франка вливається в джерело прогресивної російської літератури — Чернишевського, Добролюбова, Герцена, Белінського, Щедрина, Некрасова, Льва Толстого, Тургенева, Гліба Успенського, Пomyяловського, Решетнікова, — а його творчість розглядається, як паралель до таких творів російських письменників, «між якими немає навіть ніякого сюжетного зв'язку». Доводиться, наприклад, паралель між Анною з «Украденого щастя» та Катериною з «Грози» Островського; «Сон Святослава», не зважаючи на всю відмінність сюжету і персонажів, порівнюється з «Борисом Годуновим» Пушкіна тільки тому, що в обох письменників використаний білий п'ятистоповий ямб.

До поважних проблем теперішнього напрямку вивчення літературної спадщини І. Франка академік Білецький відносить виключення деяких його творів з поля зору читачів. Як приклад він подає останнє двадцятитомове видання творів письменника. Хоч на вигляд це видання і «чепурненьке», зауважується, що в ній не подано навіть деяких творів, що друкувалися за життя Франка і були добре відомими.

Академік Білецький наводить приклади, що лише в одному XIII томі часто-густо в примітках зустрічаються «курійози», наприклад: «друкується вперше», тоді як вірш друкується не вперше. Складачі то-

мів не приділили належної уваги та пильних звірень деяких важливих фактів, робота зроблена наспіх, неухважно. Таке відношення до наукового дослідження Білецький називає неохайністю.

Найгіршою загрозою, під якою стоїть проблема теперішнього напрямку вивчення літературної спадщини Франка, на думку Білецького, є текстологічне фальшування. Розв'язання цієї проблеми є питаням надзвичайно великої ваги та актуальності, тому О. Білецький зазначає, що шлях теперішнього вивчення спадщини Франка може привести до того, що поле франкознавства «стане під загрозою покриття будяками».

З праць, що заслуговують на увагу своєю науковою цінністю, Білецький відзначає праці академіка М. Возняка, який віддав усі свої сили на дослідження літературної спадщини Франка, і, мабуть, в його архівах ще залишилися цінні матеріали, видати які перешкодила йому смерть.

Сумні факти, які можна вичитати між рядками статті, зайвий раз переконують читача, що радянські науковці подають розгляд української літературної спадщини та корифеїв української літератури за єдиним трафаретом-пляном, що його виробили для них настанови ЦК КПУ.

Курс «дружби народів» продовжує свій наступ. Івана Франка, як і Т. Шевченка, оточують російськими одностудіями-вчителями, прихильниками, зв'язками з «братнім російським народом», картають ук-

раїнське оточення, в якому вони творили.

Закликаючи в своїй промові до справжнього наукового вивчення спадщини Франка, академік Білецький, скільки йому дозволили умови радянської дійсності, невпинно прагне втриматися на становищі, яке він зайняв на фронті боротьби за справжній образ Т. Шевченка, за науковий розгляд його творчості, за трактування Шевченка на українське ґрунті, починаючи з 1917 року та в дальші роки, коли настирлива вимога розглядати Шевченка ознаменовувалася все новими і новими етапами фальшування.

«Франко — наш патент на благородство серед інших народів світу», — пише Білецький. Тому він закликає підходити до справи вивчення творчого і життєвого шляху Франка сумлінно і по-науковому, пізнавати його в конкретно-історичному середовищі його часу, не займатися проблемою впливів канонізованих російських авторів, бо Франко знав не лише корифеїв російської літератури.

«Франко, це наша спадщина, а не сучасність», — зазначає він, — і такий підхід до вивчення нашої спадщини є порочний».

Творчість Івана Франка не повинна розглядатися ізольовано, вона повинна розглядатися в конкретному середовищі української і світової культури, тільки тоді його дійсно по-науковому можна пізнати.

«До такого ж вивчення ми ще не дійшли», — з жалем стверджує академік Білецький. Н. ПОПІЛЬ

Цінна праця з історії українознавства в Канаді

Документація осягів української національної групи в Канаді — важлива справа нашого буття. Без цього ми будемо залишатися сірою «етнічною» масою, як декому хотілося б. А документувати є що. За сімдесят років зроблено багато. Услід за матеріальними здобутками

прийшли культурно-освітні осяги, чим живе душа людини.

Праця магістра Володимира Жили «З історії українознавства й славістики в Канаді» (видання УВАН, Вінніпег, 1961, 91 стор.) дуже актуальна. Автор ґрунтовно дослідив виникнення й розвиток україно-

знавства й славістики в Манітобському університеті, якими керує проф. Яр. Рудницький.

Заснування відділу слов'янознавства у Вінніпезі в 1949 році було наслідком таких трьох чинників:

1) заходів української національної групи в Манітобі...

2) зусиль свідоміших співромадян британського походження, як д-ра Е. Т. Етселла, а зокрема д-ра А. Г. С. Джілсона;

3) наявність після другої світової війни висококваліфікованих професорів-славістів... (стор. 25).

Після цього автор детально висвітлює всі складності, зв'язані з заснуванням відділу слов'янознавства, зокрема високо оцінює визначну роллю президента Джілсона, подає голоси преси про працю відділу, розглядає програму студій, де по-важне місце займає українознавство, аналізує працю літніх і вечірніх курсів, робить огляд слов'янським книжкам у бібліотеці університету, де українські видання доходять до 2 000 примірників і т. п. Не випадають із поля зору дослідника, до речі, колишнього студента Манітобського університету, й фінансові справи відділу, стипендії, характеристика викладачів відділу (професори Яр. Рудницький, П. Юзик, М. Яремко, Ю. Мулик-Луцик, Б. Климаш).

Велику, клопітливу працю вклав Володимир Жила у зіставлення студентів за курсами, основане на архівних матеріалах відділу. Довідуюся, наприклад, що українську мову студіювали 162 студенти протягом 1949-1959 років. Тепер кількість студентів значно зростає. Досі відділ слов'янознавства випустив кілька магістрів, що збагатили укра-

їнську науку своїми цінними працями з ділянки мовознавства і на-звознавства.

Не може бути двох думок — праця В. Жили виконана зі знанням справи, з любов'ю, добре удокументована. Це цінне джерело для майбутніх істориків українського культурно-освітнього життя в Канаді. Кожен читач прочитає цю працю з гордістю за українців Манітоби.

Але в дослідженні магістра В. Жили є недотятнення. Назва книжки зобов'язує бодай згадати відділи слов'янознавства в інших університетах, зокрема в Саскачеванському й Альбертському. Годилося б дати належну оцінку проф. К. Андрусининові, що на кілька років раніше почав подібну працю і домігся, нам здається, дуже великих успіхів: українська мова в Саскачеванському університеті стоїть дуже високо. Там же енергійно працює проф. В. О. Буйняк. Не можна пропускати університети в Торонті, Оттаві й Монреалі, де також викладають українську мову й українську літературу.

Цінна праця магістра В. Жили була б значно повнішою, якби він не поминув осяги славістів у сусідніх провінціях.

Мова книжки в основному добра й чиста. Але нам здається, що не варто вживати «департамент», коли в нас є однозначне слово «відділ». Добре було б замість «бувчий» і «всесторонній» ужити чисто українські відповідники «колишній» і «всебічний».

Дослідження магістра В. Жили має коротке англійське резюме.

Яр СЛАВУТИЧ

НОТАТКИ

З мистецького життя Нью-Йорку

VI ВИСТАВКА ЖІНОЧОЇ ТВОРЧОСТІ

18 листопада — 2 грудня 1962, Український народний дім. Виставки жіночої творчості терплять від браку журі, яке проробило б деяку селекцію експонатів. Через те виставка цього року, як і минулих років, переважана творами, які не повинні були покинути домів своїх авторок.

З поміж виставленого слід відмітити графіку З. Витанович та О. Шепарович, олії С. Лади, темпері С. Мирошниченко, акварелю «Куми» З. Лісовської та «Хризантеми» С. Петеш.

АРКАДІЯ ОЛЕНСЬКА

Бодлі Галерія, 223 Е. 60 вул. — 3-19 січня 1963. У своїй першій індивідуальній виставці Аркадія Оленська показала твори останніх двох чи трьох років. Найновіші картини, що були розміщені у головній залі галерії, це група безпредметних композицій, більш-менш одного й того самого структурального характеру. Це мереживо ліній, що переплітаються та перетинаються і творять конструкції з загальним органічним враженням. Немає в них нічого механічного, створеного людиною, а радше форми та взори, що їх можна зустріти в природі. Композиції підставово двовимірні, але не без натяку на простірну глибину. Відчувається напруга та сила; кольори яскравіші, ніж ми бачили у Оленської давніше.

У бічній кімнаті виставлено ряд давніших картин, які нагадують твори, що ми їх оглядали минулих років на різних групових виставках. Нас завжди вражала у Оленської делікатність кольору та замріяний

настрій її картин. Оцей специфічний для неї кольорит та настрої зберігся тільки в двох чи трьох її нових студіях. Замість замріяности прийшла детермінація та почуття небезпеки і боротьби. Чи картини Оленської на тому виграли — сумніваємося. Попри всю блискучість виконання, ці нові безпредметні студії малярки на нас не діють переконливо.

ЯКІВ ГНІЗДОВСЬКИЙ

У галерії Сальпетер, 42 Е. 57 вул. є кілька виставлених картин Я. Гніздовського, як частина перманентної виставки галерії. Є дві нові олії з так питоменною йому урбаністичною тематикою, та новий дереворит «Поле».)

«Поле» виконане з характеристичною для Гніздовського предизністю і асоціюється у глядача з картинами Бройгеля. Поле без людей, і воно викликає почуття, що природа — це елемент надрядний, якого людина не опанує, тільки з ним співживе, це те саме почуття, яке глядачеві накидають картини пір року Бройгеля. Гніздовський своїм мистецьким темпераментом — це графік par excellence. Дереворити Гніздовського не мають під теперішню пору собі багатогірних. Тому Гніздовський має великі успіхи в американських галеріях та в американській пресі.

МИХАЙЛО МОРОЗ

Панорас Галерія, 62 В. 56 вул. 14-26 січня, 1963. Картини, що їх Мороз виставив на минулорічний та цьогорічний виставці, органічно між собою пов'язані деякими технічними інноваціями. Характеристичними є теплі кольори, грубе ім-

пасто та відважний, гострий мазок. Композиційна побудова картин — це засадничо площинне розміщення кольорів, що деколи досягає майже абстрактних ефектів.

Мороз малює природу до деякої міри так, як це робили імпресіоністи. Тільки коли імпресіоністам ішлося про зловлення настрою, моменту в природі, у Мороза починаємо відчувати, що його намагання зовсім відмінні. Йому йдеться не так про зловлення настрою даної хвилини, як радше того, що в дану мить є органічно суттєве, підставове, універсальне. Він бачить оточення через призму спомину та намагається погодити те, що зарисоване в пам'яті з тим, що реєструється в очі. З цих двох зображень він намагається витягнути те, що їм обом спільне, що суттєве, органічне для гірської природи, байдуже яке її географічне положення. Тому Мороз мусить відкинути деталі, бо його техніка сьогодні саме така, а не інакша.

Добре, що мистець має відвагу

нагинати техніку до своїх мистецьких потреб, а не навпаки. Мороз ще не розв'язав усіх проблем, що він їх собі, може і невідомо, ставить. «Осіння симфонія» на минулорічній виставці була натяком на те, що мистцеві в другій картині, під тією самою назвою, на цьогорічній виставці майже вдалося досягнути.

ЮРІЙ СОЛОВІЙ

«Модерні майстри в акварелі» А. Арт Галерія, 142 В. 57 вул., 9-29 січня 1963. На цій виставці Ю. Соловій був репрезентований картиною «Пієта». Прикро, що ця незвичайно сильна картина мала як рамці досить погано організовану виставку. Не знати, яким ключем керувалася дирекція галерії, збираючи експонати. Були там усумніш твори нові із старшими творами відомих мистців, які туди попали зовсім випадково. Твори Ю. Соловія заслуговують на краще сусідство.

К. Ч.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Погляд на статтю о. І. Гриньоха непримруженими очима українця католика

Журнал «Сучасність» помістив у січневому числі 1963 року статтю о. І. Гриньоха під наголовком «Епілог чи пролог у зустрічі двох епох? Вселенський Собор Ватиканський II — непримруженими очима католика Східної Церкви».

Прочитавши та пильно простудіювавши статтю, доводиться ствердити велике здивування з приводу висловлених у статті думок. Цілість статті робить сумне та жалюгідне враження і аж ніяк не хочеться ві-

рити, що усі ті думки належать людині — колишньому чільному українському діячеві як на політичному, так і на громадському полі, до того душпастирєві української католицької церкви.

Вже на самому початку статті автор утотожнює Вселенський собор з «видовищем», а церковних достойників з «акторами» цього «видовища» — порівняння не дуже влучне, навіть неомачне.

Далі автор розводиться ніби над

браком українських пресових коментаторів на Вселенському соборі. В дійсності своїми заувагами старається створити прірву між українською спільнотою і достойниками нашої церкви, випітаючи туди в негативному сенсі насвітлені почини наших владик, зв'язані з собором.

У великій мірі твердження й поняття в просторій статті помішані, думки, висловлені в одному місці, — заперечуються в другому. Так на початку автор пише: «Соборові наради відбуваються в мовчазних і щільних мурах собору св. Петра, і поза мури дістаються тільки поодинокі округинки, з яких можна догадуватися про те, що діється на соборі». Далі стаття стверджує, що українські джерела про акт соборової дії — жалюгідні, такими словами: «...можна б було хіба в безсиллі й гіркості опустити руки й з жалем ствердити: „Ніщо не відоме”». Кому ж вірити про дії собору, — здогадам пресових коментаторів чи своїм власним владикам. А ще далі в статті таке: «Завданням собору мало бути визначення напрямних для оновлення життя вірних Христової Церкви». Коли так, то чи скоріше, чи пізніше ми, вірні, будемо знати про те, що потрібне, і чому ж тут так невимовно клопотатися.

У відповідно спрецизованих словах, повних іронії, автор приписує думки й погляди нашим ієрархам. Вони безперечно характеризують власні поняття автора про наших ієрархів, які з ієрархами нічого спільного не мають й не можуть мати. Щоб дещо злагіднити та зауважувати свою атаку, спрямовану в бік наших владик, автор висловлює сумнів у тому, щоб наші владика могли так думати чи мати такі погляди. Але хоч і сумнівається, все ж таки ті сумнівні погляди впливає досить обширно у своїй статті з правдоподібною думкою, що потрібний ефект буде досягнений.

Мушу відповісти авторові цієї тенденційної статті, що коли йдеться про пресові повідомлення, то я

на терені Канади користувався тільки українською пресою, в тому числі українською католицькою пресою, яка куди докладніше займалася справами Вселенського собору, ніж місцева канадійська англомова преса.

Були три роки підготовки до собору і, за словами автора, «...у нас не виявлено жодної ініціативи, ні духовенства, ні вірних не питали наші ієрархи про думки чи хоч би сугестії». Не хочеться вірити, щоб автор, у якого, як виходить із сенсу статті, мусіли бути свої пляни стосовно собору, не мав нагоди протягом трьох років висловити їх. І оце по трьох роках дочекався хвилини, щоб вилити свої жалі на шпальтах журналу. Поведінка незвичайно дивна і дає критичній людині багато до думання.

Автор закидає нашій церкві впливи римського світу, але не вагається набавити далі в статті сугерувати, що бостонський архієпископ міг би організувати для нашої церкви та її вірних — пресову службу в Римі для обслуги всіх нас. Де ж тут послідовність і логіка думання.

Але й сам Рим також удостоївся критики. Ось, за словами автора, латинський Захід звихнув ідею католицькості Христової Церкви, що на Заході звужено поняття католицькості церкви до однієї культури, до одного географічного поняття «Західньої Європи» й до одного латинського типу християнства. Автор забув, мабуть, про те, що на початку своєї статті заявив таке: ...репрезентанти Христової Церкви, що нараховує 400 мільйонів своїх визнаців на всіх континентах земної кулі, серед усіх рас, народів і племен.

Врешті, автор висловлює жаль, що, мовляв, нічого не зроблено для зближення з православними українцями. Тут варто пригадати одне, що перше слід самому навчитися шанувати власні авторитети, у цьому випадку церковні авторитети, а тоді вимагати визнання авторитетів

у других віровизнаннях. Усе щастя, що наші владики тішаться більшою пошаною у наших православних братів, ніж у автора.

Московська Цевква, за словами автора, є реалітетом, і нам треба шукати розв'язки та будувати наше відношення до Церкви наших сусідів на основах християнської любови. Смію пригадати, що наш довголітній історичний досвід з російським сусідом є рівно ж реалітетом, про який не слід забувати. Ми, мабуть, чогось таки навчилися про російський імперіалізм, під яким видом він не був би. Жаль тільки, що автор про українські реалітети не згадує.

Присутність московських спостерігачів на соборі створює в автора візію, що оце, мабуть, маленький початок повороту Москви до столиці св. Петра.

Наприкінці автор у вияві християнської любови хотів би привітати факт появи московських спостерігачів у Римі і пожалуватися їм, як страшно терпить наша церква, врешті, просити їх, щоб за їхніми стараннями Москва улегшила долю нашої Церкви.

На підставі цієї статті не підлягає сумніву, що автор покладає більші надії на московських спостерігачів, ніж на наших владик.

Прочитавши статтю, людина питає, що в ній конструктивне і яка з неї користь Україні, українській католицькій Церкві, українській православній Церкві, Вселенському соборові. Не пошануємо і не будемо респектувати самі себе, не пошанують і не будуть респектувати нас чужі.

Хочу запевнити автора, що зовсім не так думає здорова українська людина з нашої еміграційної гущі, і наші ієрархи є разом з нашою еміграційною гущею, тільки отець-автор, мабуть, відстав, клопочучись

чужими реалітетами і забуваючи про українські.

Наші владики виявляють більше підметности, репрезентуючи українську католицьку Церкву, адже в самій статті автор уважає нас безіменними, за словами автора, «католиками Східної Церкви».

Наприкінці доводиться висловити глибокий жаль, що саме в час заходів до великого з'єднання християнського світу автор своєю статтею старається розсварити нашу Церкву всередині, намагаючися відділити наших ієрархів від української опільности. До тих, які поширюють незгоду й розбрат у нашій Церкві, які не мають пошани до наших церковних ієрархів, годі ставитися з довірям і повагою до їхніх захоплень ідеями християнської єдності.

Журба за повагу і респект нашої Церкви та її ієрархів на еміграції, журба за повагу і респект сусідньої Церкви на рідних землях є ближчі українському серцю, ніж журба за мури православної Церкви нашого російського сусіда.

І дійсно, це велика Божя ласка й акт Божого Провидіння у визначенні ієрархів нашої Церкви, що туди не попадуть люди з фантастичними поглядами на українські церковні справи.

Ми якраз живемо в добу людської нетерпимости та постійного блукання людей манівцями. Те, що вчора було чорним, часто стає нині білим. Серед нас є світські люди, деякі навіть близько поставлені до католицької Церкви, які годують себе всякими необґрунтованими наклепами на наших ієрархів. Завдяки статті о. І. Гриньоха вони мають сьогодні справжній пир і тему, мабуть, на дальшого півроку. Це хіба єдина користь із статті о. І. Гриньоха, зрештою написаної не на тему, яка в наголівку статті.

Володимир ГУЗАР (Торонто)

З М І С Т

Святослав Гординський. З ліричного зшитка	3
Ігор Качуровський. Імператриці	5
Хуан Р. Хіменес. Поезії	21
Богдан Рубчак. Уваги до засобів народної поезії	24
Осип Кравченко. Шевченкіяна німецькою мовою	59
Юрій Соловій. Під крило нової долі	82
Володимир Міяковський. Книга про Кирило-Методіївське братство	85
о. Іван Гриньох. Ісповідник	97
Юрій Луцький. Ще до проблеми двох батьківщин	108
Володимир П. Стахів. Замість виборів — «одностайне голосування»	112
Критика і бібліографія. Українське питання в Англії 50 років тому (Роман Рахманний) — О. Білецький про стан франкознавства (Н. Попіль) — Цінна праця з історії українознавства в Канаді (Яр Славутич)	117
Нотатки. З мистецького життя Нью-Йорку (К. Ч.)	124
Лист до редакції. Погляд на статтю о. І. Гриньоха (Володимир Гузар)	125

Адреси наших представників

- Австралія:** Fokshan Library
& Book Supply
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.
- Аргентина:** Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires
- Велико-
британія:** Ing. Jaroslaw Hawryliw
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.
- Канада:** I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.
- США:** G. Lopatynski
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.
- Франція** M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern
- Швеція:** Kurylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших
країн просимо надсилати без-
посередньо на адресу видав-
ництва.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postcheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:
Австралія	0:6:0	3:0:0 фун.
Австрія	15,-	150,- шилл.
Англія	0:5:0	2:5:0 фун.
Аргентина	20,-	200,- пез.
Бельгія	30,-	300,- бфр.
Бразилія	50,-	500,- круз.
Венесуела	2,50	24,- бол.
Голляндія	2,50	24,- гул.
США	0,75	7,50 дол.
Канада	0,75	7,50 дол.
Німеччина	2,50	24,- нм.
Франція	2,75	28,- ффр.
Швейцарія	2,80	26,- шфрр.
Швеція	3,-	30,- кор.

ПОВІДОМЛЕННЯ

У зв'язку з процесом проти Б. Сташинського ЗП УГВР та дослідне і видавниче об'єднання «Пролог» у Нью-Йорку звернулися до українського громадянства у справі збірки на покриття коштів процесу ріднею сл. п. Л. Ребета. Із збірки вплинуло індивідуальних пожертв на адресу «Прологу» 207,50 дол., на листи «Прологу» з терену США 1115,50 дол. (Нью-Йорк — 257,00, Клівленд — 206,00, Філадельфія — 30,00, Детройт — 495,50, Чикаго — 100,00, Рочестер — 27,00), з терену Канади 594,00 дол. (Едмонтон — 15,00, Вінніпег — 579,00). Разом 1917,00 дол. Цю суму передано пані Дарії Ребет на покриття коштів процесу і, згідно з бажаннями жертводавців, на фонд дітей. Усім жертводавцям складаємо щирю подяку. Список всіх жертводавців буде проголошений на сторінках «Українського самостійника». Там будуть також оголошені пожертви, зложені на цю саму ціль на заклик ОУН за кордоном.

Головна Делегатура ЗП УГВР
в США

Дослідне і видавниче об'єднання
«Пролог»

*

Сердечно дякую усім жертводавцям за складені на заклик ЗП УГВР і листи «Прологу» датки на кошти процесу проти Б. Сташинського в сумі 1917,00 дол.

Дарія Ребет
Нью-Йорк, 22 січня 1963.

